

ISSN : 2458-7680

E-ISSN : 2458-9705

KAREN

Karadeniz Teknik Üniversitesi
Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Karadeniz Technical University
The Journal of Institute of Black Sea Studies

Yıl/Year : 2019

Cilt/Volume : 5

Sayı/Number : 8

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

YIL / YEAR: 2019 CİLT / VOLUME: 5 SAYI / NUMBER: 8

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü adına sahibi / Owned on behalf of Institute of Black Sea Studies by

Prof. Dr. Mehmet OKUR

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Prof. Dr. David McDONALD / *Wisconsin Üniversitesi*

Prof. Dr. Dilek BEYAZLI / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Prof. Dr. Dmitry D. VASILIEV / *Rusya Bilimler Akademisi*

Prof. Dr. Gocha TSETSKHLADZE / *Melbourne Üniversitesi*

Prof. Dr. Haşim KARPUZ / *Karatay Üniversitesi*

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Prof. Dr. Kadir SEYHAN / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Prof. Dr. Mehmet OKUR / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Prof. Dr. Mesut ÇAPA / *Ankara Üniversitesi*

Prof. Dr. Murat ARSLAN / *Akdeniz Üniversitesi*

Prof. Dr. Necmettin AYGÜN / *Aksaray Üniversitesi*

Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK / *Trabzon Üniversitesi*

Prof. Dr. Ramazan ÖZEY / *Marmara Üniversitesi*

Prof. Dr. R. SHUKUROV / *Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi*

Prof. Dr. Süleyman ERKAN / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Doç. Dr. Emanuel PLOPEANU / *Constanta Üniversitesi*

Doç. Dr. Mustafa Zeki ÇIRAKLI / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Murat AŞÇI / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Volkan AKSOY / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Ülkü KÖKSAL / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

Dil Sorumluları / Language Managers

Dr. Öğr. Üyesi Badegül CAN EMİR

Dr. Öğr. Üyesi Tuncer YILMAZ

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. A. Mevhibe COŞAR / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Prof. Dr. Barış ÖZDAL / *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN / *Oslo Üniversitesi*
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ / *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Enis ŞAHİN / *Sakarya Üniversitesi*
Prof. Dr. Faruk BİLİCİ / *Paris- INALCO*
Prof. Dr. Feridun EMECEN / *29 Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI / *Bilkent Üniversitesi*
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. İlhan EKİNCİ / *Ordu Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ÇOĞ / *Samsun Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN / *Uludağ Üniversitesi*
Prof. Dr. Mehmet ZAMAN / *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Mirian MAKHARADZE / *Tiflis Devlet Üniversitesi*
Prof. Dr. Nedim İPEK / *Ondokuz Mayıs Üniversitesi*
Prof. Dr. Oktay BELLİ / *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Osman KARATAY / *Ege Üniversitesi*
Prof. Dr. Peter Benjamin GOLDEN / *Rutgers Üniversitesi*
Prof. Dr. Selçuk URAL / *Kafkas Üniversitesi*
Prof. Dr. Sergey P. KARPOV / *Lomonosov Moskova Devlet Üniversitesi*
Prof. Dr. Ülkü ELİUZ / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Sanem ÖZEN TURAN / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Serkan DEMİREL / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Doç. Dr. Sezai BALCI / *Giresun Üniversitesi*
Doç. Dr. Şahin DOĞAN / *Akdeniz Üniversitesi*
Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA / *Giresun Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ferdi KESİKOĞLU / *Bülent Ecevit Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*
Öğr. Gör. Veysel USTA / *Karadeniz Teknik Üniversitesi*

KAREN Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library, International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index, MLA International Bibliography, Türk Eğitim Endeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), AcademicKeys, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), ASOS Indeks, Scientific Indexing Services (SIS) ve SOBIAD indeksleri tarafından taranan uluslararası hakemli akademik bir dergidir ve senede iki kez yayımlanır.
Dergide yayımlanan makalelerin sorumluluğu yazarlarına aittir.

KAREN is an international peerreviewed journal indexed by **Index Copernicus, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Central and Eastern European Online Library, International Institute of Organized Research (I2OR), Academic Resource Index, MLA International Bibliography, Türk Eğitim Endeksi, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), AcademicKeys, International Innovative Journal Impact Factor (IIJIF), ASOS Index and Scientific Indexing Services (SIS) and SOBIAD** and published twice in each year.
Authors are responsible for the content of their work.

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
KARADENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF INSTITUTE OF BLACK SEA STUDIES

Sayfa Düzeni / Page Layout

Dr. Öğr. Üyesi Yüksel KÜÇÜKER

Düzeltili / Redaction

Doç. Dr. Bahadır GÜNEŞ

Yazışmalar / All Correspondence

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü
Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Kanuni Kampüsü, 61080, Trabzon / Türkiye

Institute of Black Sea Studies
Karadeniz Technical University,
Kanuni Campus, 61080, Trabzon / Turkey

Tel: +90 462 377 42 37
Fax: +90 462 325 86 88
<http://www.ktu.edu.tr/karen>
<http://dergipark.gov.tr/karen>
karen@ktu.edu.tr
karen.dergiler@gmail.com

ISSN: 2458-7680
E-ISSN: 2458-9705

Aralık / December 2019, Trabzon, TÜRKİYE

Baskı / Printing

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası
Tel: +90 462 377 21 44

İÇİNDEKİLER / CONTENTS*

Pantelis CHARALAMPAKIS

Short Notes on the Prosopography of the Byzantine Theme of Koloneia (Part II) 115-128
Koloneia Theması Bizans Prosopografisi Üzerine Kısa Notlar (Bölüm II)

Serkan DEMİREL

MÖ 1. Binyılda Doğu Karadeniz'in Yerel Toplulukları 129-141
Local Communities in South-Eastern Black Sea in the first Millennium BC

Kemal ÇELİK

Gümüşhane ve Çevresinde Pontus Rum Faaliyetleri 143-152
Pontus Rum Activities in Gumushane

Aydın ÖZGÖREN

İki Din Taşıyan İstavriler ve Propaganda 153-174
Istavris as the Crypto Christians of the Ottoman State and Propaganda

Hacer Nurgül BEĞİÇ - Hamdiye ÖNAL ÇAPIK

Trabzon'da Geleneksel Kazaziye Sanatı 175-190
Traditional Kazaz Craft in Trabzon

Tekin Aycan TAŞCI

Rus Devlet Teşkilatında Namestniklik Kurumunun Tarihçesi 191-211
History of Namestnik Institution in Russian State Organization

Aleksei A. ZAVOYKIN

*A Public Building of the 4th Century BC on the Phanagoria Acropolis*** 213-243
MÖ 4. Yüzyılda Phanagoria Acropolis'te Bir Kamu Binası

KAREN Yayın İlkeleri / Guideline of the KAREN

* Bu sayıda yayımlanan makalelerin tamamı araştırma makalesidir.

**Çeviri makalesidir.

Charalampakis, Pantelis, “Short Notes on the Prosopography of the Byzantine Theme of Koloneia (Part II)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, ss.115-128.
DOI: 10.31765/karen.668082

SHORT NOTES ON THE PROSOPOGRAPHY OF THE BYZANTINE THEME OF KOLONEIA (PART II)*

Pantelis CHARALAMPAKIS**

* *Araştırma makalesidir.*

** Research Fellow, Greek State
Scholarships Foundation, Athens,
E-Posta: pantelcha@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1043-6206

Keywords: Pontos, Koloneia, Byzantine Theme, Prosopography, 42 Martyrs of Amorion, Kallistos Melissenos.

Anahtar Kelimeler: Pontos, Koloneia, Bizans Teması, Prosopografi, 42 Amorion Şehiti, Kallistos Melissenos.

Abstract: This paper presents the case study of Kallistos (reportedly a member of the Melissenos family), one of the Forty-two Byzantine officials captured by the Arabs in the aftermath of the siege of Amorion in 838. The person in question has been recorded in scholarly literature as a military officer active in Koloneia (or, according to other views, in the themes of the Anatolikoi or the Armeniakoi). A closer examination of extant evidence, however, may suggest that he never existed – or at least not as a military commander in Koloneia – and his mention in the sources was the result of a misunderstanding and/or fictional writing related to hagiography, politics, or family prestige.

KOLONEIA THEMASI BİZANS PROSOPOGRAFİSİ ÜZERİNE KISA NOTLAR (BÖLÜM II)

Öz: Bu makale 838 yılında Amorion kuşatmasının ardından Araplar tarafından ele geçirilen kırk iki Bizans yetkilisinden biri olan Kallistos'a (Melissenos ailesinin bir üyesi olduğu bildirilir) ilişkin örnek çalışmadır. Adı geçen kişi bilimsel literatürde Koloneia'da (diğer görüşlere göre Anatolikoi veya Armeniakoi Themalarında) aktif bir askeri subay olarak kayıtlıdır. Fakat mevcut kanıtlar daha yakından incelendiğinde onun hiç var olmadığı - ya da en azından Koloneia'da askeri bir subay olarak bulunmadığı - ve kaynaklarda kendisinden bahsedilmesinin hagiografi, politika ya da aile saygınlığı ile ilgili bir yanlış anlaşılmanın ve/veya kurgusal bir yazının sonucu olduğu belirtilebilir.

Gönderim Tarihi: 22.08.2019

Kabul Tarihi: 29.11.2019

In this second part¹ of the research dedicated to the prosopography of the Byzantine *theme* of Koloneia, I shall present the case study of Kallistos (reportedly a member of the Melissenos family), one of the Forty-two Byzantine officials captured by the Arabs in the aftermath of the siege of Amorion in 838. The person in question has been recorded in scholarly literature as a military officer active in Koloneia (or, according to other views, in the *themes* of the Anatolikoi or the Armeniakoi). A closer examination of extant evidence, however, may suggest that he never existed – or at least not as a military commander in Koloneia – and his mention in the sources was the result of a misunderstanding and/or fictional writing. The present work will bring to attention and analyse the hagiographic and historical sources related to Kallistos and attempt to offer a new perspective on the historical events which they describe.

1. Kallistos Melissenos, *doux* of Koloneia?

The Hagiographic Sources

On August 12, 838, after a long siege, the large Byzantine city of Amorion was taken by the Arabs. Among the captives were 42 Byzantine officials. The Arabs kept them imprisoned for many years, urging them to change their faith in order to save their lives. They all resisted and, as a result, were executed on March 6, 845. A major source for these events is the cluster of hagiographic texts that has come down to

us with the title *Passion of the Forty-two Martyrs of Amorion*.² Only very few names of these martyrs are known through textual evidence but no details about their ranks, area of service or background were recorded. There is a notable exception: a certain Kallistos (Melissenos?), supposedly *doux* of Koloneia,³ is mentioned in one among the several versions of this collective martyrdom. The many differences between this version (Γ – BHG 1213; see below) and all the other texts naturally lead to several questions. And since the origins of the *theme* of Koloneia have been associated with this person's name in scholarly literature, the question on the source's authenticity is naturally of great importance for the history of the area.

The information pertaining to a person named Kallistos Melissenos who served as *doux* of Koloneia does not appear in any source: one of the *Passion's* versions mentions a certain Kallistos, *doux* of Koloneia, and another – a Kallistos Melissenos, *spatharios*. This has led scholars to assume that there was one single person named Kallistos Melissenos (on the *Passion's* versions, see below). This issue is further complicated by the examination of non-hagiographic sources which mention a certain Melissenos, a Melissenos *strategos*, a Kallistos, *patrikios* and *strategos*, and a Kallistos, *tourmarches* (see below). Who

¹ This study is part of my Project on the prosopography of the Byzantine provinces in Northeastern Asia Minor. The Post-Doctoral Research under the title *Mobility of people and families in Byzantium's north-eastern frontier. A contribution to the prosopography of the military and political administration in the Armeniakoi area (7th-11th c.)* was conducted thanks to an IKY scholarship. This research is co-financed by Greece and the European Union (European Social Fund- ESF) through the Operational Programme «Human Resources Development, Education and Lifelong Learning» in the context of the project “Reinforcement of Postdoctoral Researchers” (MIS-5001552), implemented by the State Scholarships Foundation (IKY). The Project was carried out under the supervision of Dr. Olga Karagiorgou (Research Centre for Byzantine and Post-Byzantine Art, Academy of Athens) from April 2017 to April 2019. I am grateful to both IKY and Dr. Karagiorgou, as well as to Professor

Stephanos Efthymiadis and Dr. Christos Malatras for providing me with relevant bibliography and discussing some issues related to the topic. The first part of my study on Koloneia was published in Charalampakis, 2016: 1-17.

² For a concise overview of the *Passion* see Efthymiadis, 2011: 113-114 and Kotzabasi, 1992: 111-128.

³ *PmbZ* # 3606; Lebeniotis, 2007: 235; McGeer, Nesbitt, & Oikonomides, 2001: 125; Seibt & Wassiliou-Seibt, 2004: 224 all refer to Kallistos Melissenos, *imperial spatharios* and *doux* of Koloneia as a real person. Haldon, 1984: 330, with fn. 1018 and Haldon, 1999: 270-271, also accepts the historicity of a Kallistos, naming him *komes of the scholai, imperial spatharios*, commander of the *tagma of the Ethiopians*, and *tourmarches* of the Anatolikoi. See also Brubaker & Haldon, 2011: 609-610. Toynbee, 1973: 257, does not doubt Kallistos' existence, but is not inclined to accept his command over a *theme*.

was Kallistos, then, and who was Melissenos? Were these names of the same person and if so, what was his military rank indeed – *doux*, *strategos* or *tourmarches*?

The earliest recorded person bearing the name Melissenos was a certain Michael, appointed *strategos* during the reign of Konstantinos V.⁴ Recent research has shown that family names in Byzantium first appeared at that time, i.e. around the second half of the 8th and the very early 9th century.⁵ Although most of those names seem to be nicknames attributed to Iconoclasts by Iconophiles, Melissenos rather reveals an origin from a place called Melissa (Μέλισσα). Such toponyms, albeit rare, were known in Antiquity and the Middle Ages. If, then, one presumes that in the first decades of the 9th century the family name Melissenos existed, is it possible that Kallistos Melissenos was a real person, serving as military officer in Koloneia? The key to understand whether Kallistos (Melissenos?, *doux*?) really existed and if

so, what his role in Koloneia was, is to examine where and how he is mentioned in the *Passion's* various versions (recensions), as well as in other sources. To begin with, one should have an overall view of the recensions, the relations between them and their date.

On the basis of their content, internal structure, language and style, the *Passion's* recensions have been divided by scholars in two groups named A and B. Each recension has survived in one or numerous copies in various manuscripts and has been given two identification codes: one Greek letter and one unique number indicating the entry in the *Bibliotheca Hagiographica Graeca* (BHG). Group B is generally considered earlier than group A.⁶ Group B includes the following main recensions: B (BHG 1212), Γ (BHG 1213), P (BHG 1214c), Δ(E) (BHG 1209), and Δ1 (BHG 1210). Recensions B and Γ are closely related to each other, and the same applies to the other three, thus forming two sub-groups inside

	Group		Date	Reference to Kallistos / Melissenos (K. = Kallistos)
	A	B		
Idiomela [H, Θ]			before or after June 847	K. (H: title; 79-80, 82-83, 85-86; Θ: 88-90)
BHG [version]		1212 [B]	perhaps before Jan. 846; definitely before June 847; before the 1213 [Γ]	K. (title only)
		1214c [P]	perhaps before Jan. 846; definitely before June 847; before the 1213 [Γ]	K., <i>protospatharios</i> (159)
		1213 [Γ]	before June 847, or, perhaps, around 900; after the 1212 [B] and 1214c [P]	K., <i>doux</i> (title); K., <i>doux</i> of Koloneia (26, 29); K. (22, 24, 28, 30, 34-35); K., <i>komes of the tagma of the scholai</i> (23); K., <i>imperial spatharios epi ton oikeiakon</i> (25); K., <i>stratiarches</i> (sic, 33); <i>archon of the bandon of the Ethiopians</i> (27)
		1209 [Δ(E)]	between Aug. 847 and 856; perhaps after 858; the earliest ms. is from 890	K. (title); K. Melisseinos (sic), <i>spatharios</i> (50, 58)
		1210 [Δ1]	between Aug. 847 and 856, but also possibly before 847	K. (title); K., <i>spatharios</i> (15)
		1214 [Z]	between 867 and 886 or, perhaps, beginning of the 10 th c.	---
		1214b [K]	probably 10 th c.	--- unpublished, apart from the epilogue, but in general K is similar to Z
		1211 [A]	10 th c.	K. (title only)
		1214a [M]	between the 10 th and 12 th c., probably 12 th	---

Table 1. The Hagiographic Sources on Kallistos

⁴ *PmbZ* # 5028.

⁵ Kountoura-Galaki, 2004: 247-253.

⁶ Kazhdan, 1986: 152-153, believes that there was a first recension which started with Euodios' text around the year 900, and a second one, developed by

Michael Synkellos around the same time, but probably after that of Euodios. In this paper I share Kotzabassi's view on the early dating of group B, which includes Synkellos' work (although this text was not the earliest one). See Kotzabasi, 1992: 111-128.

group B. The text mentioning Kallistos, *doux* of Koloneia, is Γ (BHG 1213), while that mentioning Kallistos Melissenos, *spatharios* is Δ (E) (BHG 1209). Group A includes the main recensions: Z (BHG 1214), K (BHG 1214b), A (BHG 1211) and M (BHG 1214a), in which the latter shows some differences from the rest, again forming two sub-groups.

recensions are presented in chronologic order, starting from the earliest. The indicated date is the earliest possible, but later dates suggested in scholarly literature have been included as well, whenever necessary.⁷ In the last column on the right I have collected all the references to Kallistos. The designation “K. (title)” means that his name is included in the title of the

work. Sometimes the name appears in the title only, without being mentioned at all in the *Passion* itself. In table 2 I have collected further details about the *Passion*’s versions and their modern editions.

Most of the hagiographic sources’ authors are unknown. Only a few names have survived, such as Michael Synkellos the monk (probably the younger),⁸ author of Γ = BHG 1213; Sophronios (of Cyprus?), author of Δ(E) = BHG 1209; and Euodios the monk, author of Z = BHG 1214. Euodios’ text was later re-worked by Symeon Metaphrastes.

After this brief presentation of the *Passion*’s versions, it is apparent that there are several questions directly related to the problem of Kallistos Melissenos’ historicity, i.e. how old the version Γ is, and the relation of Γ to the earlier versions B and P or to the version Δ, where the name Melissenos is attested.

The two *idiomela* (H and Θ) were dated by Vasiljevskij and Nikitin’ around June 847 or a little later, while Kotzabassi dated them in June 847 the latest.⁹ Be that as it may, they are both among the earliest

BHG	Version	Author/Text	Codex/-ices	Edition
1209	Δ(E)	Sophronios of Cyprus?	D: Vat. Palat. gr. 4; E: Paris. gr. 1447; F: Slavica Macarii Menaeis; G: Paris. gr. 1476; I: Suprasliensis	Vasil’evskij & Nikitin’, 1905: 38-57, 58-60
1210	Δ1		H: Paris. gr. 1534	Vasil’ev’, 1898: 9-17
1211	A	Imperial menologion A	Mosquensis Synod. 183	Vasil’evskij & Nikitin’, 1905: 1-7
1212	B		Mosquensis Synod. 173	Vasil’evskij & Nikitin’, 1905: 8-21
1213	Γ	Michael Synkellos	Mosquensis Synod. 162	Vasil’evskij & Nikitin’, 1905: 22-36
1214	Z	Euodios / Symeon Metaphrastes	numerous manuscripts	Vasil’evskij & Nikitin’, 1905: 61-78; Greek translation: Efthymiadis, 1989
1214a	M		Athens NLG 996	Kotzabasi, 1992: 129-151
1214b	K	Imperial menologion B	Koutloumousiou 23	Kotzabasi, 1992: 151-153
1214c	P		Patmos 736	Halkin, 1986: 153-161

Table 2. The *Passion*’s Versions and their Modern Editions

In table 1 are presented all hagiographic sources related to the Forty-two Martyrs of Amorion. For the *Passion*, apart from the groups A and B, also the sub-groups are indicated in the form of columns. In the first group, for instance, Z, K and A demonstrate a closer similarity to each other than to M. After the *synaxaria*, the *Passion*’s various

⁷ In general, scholars have expressed very contradictory suggestions about the date of the versions. For example, unlike Kotzabassi, Halkin believes that P (BHG 1214c) was based on Δ(E) (BHG 1209) and not vice versa. See Halkin, 1986: 152.

⁸ Most likely the younger Synkellos. See: Efthymiadis, 2011: 114, fn. 53; PBE: Michael 50 (<http://www.pbe.kcl.ac.uk/data/D55/F16.htm>). Cunningham, 1991: 35-37 and Kazhdan, 1986: 152-153

also seem to support this. About the attribution of the work to the elder Michael Synkellos, see: Kolia-Dermitzaki, 2009a: 627-628; Kotzabasi, 1992: 120-124 (despite supporting the theory about the elder, she does not reject the option of the younger).

⁹ Vasil’evskij & Nikitin’, 1905: 272; Kotzabasi, 1992: 121-124.

known sources on the Forty-two Martyrs. Euodios' version (Z) was probably written within the first two or three decades after the martyrdom,¹⁰ though Symeon Metaphrastes re-worked it later. Sophronios' version could be dated slightly earlier than that of Euodios; no matter whether it was composed before 856 or after 858, the earliest surviving manuscript is from the year 890.¹¹ It is only Euodios' text, however, that reflects the very popular collective martyrdom, which has been replaced by a single protagonist in the other versions (see below).¹² If so, one may assume that either Euodios' text and source(s) is (are) earlier than those of the other authors, or that the latter (or their sources) modified the original plot in order to praise one of the martyrs instead of the whole group.

According to the prevailing academic opinion (see above), two of the surviving versions – Γ and Δ(E), both from Group B – link the given name Kallistos to the family name Melissenos. From these, only Γ ascribes to him a list of titles and offices and praises him as the main hero of the story, above all the other martyrs mentioned in the *Passion*. There should be no doubt that a certain Kallistos was indeed among the Forty-two Martyrs, for his name appears in all early versions (except for B which is, however, among the earliest – if not the earliest – known; in this version the name appears only in the title, not within the text itself) as well as in the two *synaxaria* (including *stichera*, *idiomela*, etc.). Kallistos must have been among the forty-two Byzantine officials captured by the Arabs in Amorion and he did not join the other forty-one – as the version Γ puts it – in captivity later. In fact, while all other sources report the number forty-two, the *Passion's* version Γ remains the only one to account for forty-one captives from Amorion.

If Kallistos (Melissenos?), *doux* of Koloneia and victim of the heretic Paulicians was indeed a hero invented by Michael Synkellos or another person, one still needs to explain why that confection was necessary. In my opinion, there are several reasons involved, a case of a concurrence. A. Kazhdan has already noticed that the second half of the 9th century marks the end of a long tradition in hagiography: the collective *martyria* were replaced by individuals as protagonists of their own *passion*.¹³ Of course, this new trend had appeared before the incidents in Amorion and it seems that the *Passion* of the Forty-two Martyrs is one of the last examples of a collective martyrdom.¹⁴ It is not surprising, thus, that the person who modified the text (be that Michael Synkellos the younger, or the elder, or even someone else) was inspired by this new tendency and created a hero who distinguishes himself among the large group of his co-martyrs. Other elements common to hagiography at that time – what can be even labeled as tropes – also point to a fictional story (for example, Kallistos' noble parents, his good education etc.).

Another detail which causes skepticism about the authenticity of Kallistos' career and adventures is the fact that although the *Passion's* version Γ is related to the earlier version B as well as to the other recensions of the group B (i.e. P, Δ(E) and Δ1), none of the other texts mentions Kallistos' story. It is only logical to expect that at least one more recension should include this information or at least part of it. To the contrary, none of the earlier texts shows that the author of Γ might have copied from them, and none of the later texts has drawn details regarding Kallistos from Γ. Additionally, there are other elements which differentiate Γ from the other recensions: Vasoos' speech in B, P, Δ(E) and Δ1, which only in Γ has been substituted with

¹⁰ Vasil'evskij & Nikitin', 1905: 273; Efthymiadis, 1989: 12. Cf. Kazhdan, 1986: 152, 154-155.

¹¹ Kazhdan, 1986: 153. See also above, footnote 6.

¹² See also Kazhdan, 1986: 159.

¹³ Kazhdan, 1986: 150-160.

¹⁴ The last example is probably the *Passion* of the 13 Martyrs of Kantara, on Cyprus. See Schabel, 2010: 1-33.

Kallistos' speech. This may lead to the conclusion that, perhaps, Michael Synkellos' version was not only fictional but also far from popular, for reasons unknown. Moreover, it has survived – to my knowledge – in only one manuscript (Mosquensis Synod. 162), unlike other long and important versions, for example that of Sophronios (Δ(E), *BHG* 1209, group B) and Euodios (Z, *BHG* 1214, group A) known through numerous manuscripts.

If, therefore, recension Γ is so much different from the others, what were Synkellos' sources? It is very likely that the author relied primarily on written rather than oral sources and complemented his work with local – orally preserved – evidence as well as some fictional elements. He refers to older texts which he allegedly consulted, though without going into details about their nature or origin. Kazhdan suggests that Synkellos was carelessly copying some older text and, according to Kotzabassi, he had seen the recension B.¹⁵ It is worth noting that Synkellos emphasized that he would make special reference to Kallistos, implying that this figure had already appeared in his sources. As mentioned above, the surviving evidence does not support this, unless one wants to build an *argumentum ex silentio*. The overall number of the forty-two martyrs remained unchanged, but in order to fit Kallistos' story, Michael Synkellos, author of the so-called recension Γ, had to limit the number of the Amorion martyrs to forty-one (Kallistos being the forty-second). When one of those forty-one turned out to be a traitor, Kallistos, according to Synkellos, called one of his subordinate officers (assumably also caught by the Paulicians) who again raised the total number of the martyrs to forty-two.

Kallistos' personal story must be related to the actual conditions in Central Eastern Asia Minor and the hostilities from the

Paulicians' side at the time when the author was active.¹⁶ The Paulicians became aggressive as a response to the imperial policy against them during Theophilos' reign and the clash between the State and these heretics culminated in the second half of the 9th century. The fact that the author of the recension Γ ascribes a great role to the Paulicians and especially to their leader Karbeas means – in my opinion – that, perhaps, he was writing before (or the latest in) 872-873, when the Byzantines managed to subdue the Paulicians through two large military expeditions; that he was familiar with the local history and Karbeas' name, either through written sources or through official information or even oral accounts; and, last, that he was interested in the area of Koloneia for some reason. However, no matter whether the author was Michael Synkellos the younger (more likely) or the elder, I have not been able to find any connection to Koloneia. Perhaps the author was aiming to present a story against both the Iconoclast emperor Theophilos and the heretic Paulicians who were engaged in hostile activities towards the Orthodox population in the 9th century, hence he placed Kallistos in Koloneia, where the number of heretics was very high, and invented the incident with Karbeas. The early date (before June 847) suggested by Kotzabassi is, of course, possible, because Karbeas was active on the Paulicians' side since 843/4. It is worth to consider whether Synkellos was indeed able to consult other written versions of the *Pasion* by June 847. In my opinion, he worked on his version after 847¹⁷ and, most probably, before 872-873, but surviving evidence does not allow a more precise date.

Kallistos Melissenos, *spatharios*, is mentioned only once, in the version Δ (E) (*BHG* 1209), by Sophronios (of Cyprus?), which may be more or less contemporary to Γ. Despite Δ (E) being known through several

¹⁵ Vasil'evskij & Nikitin', 1905: 23, ll. 1-7; Kazhdan, 1986: 157-158; Kotzabasi, 1992: 124-125.

¹⁶ A comprehensive account on the Paulicians with references to relevant bibliography in Charalampakis, 2011: 49-66.

¹⁷ See also the comments by Kazhdan, 1986: 153.

manuscripts, this combination of names (Kallistos and Melissenos) does not appear in any other version. If the name Kallistos was familiar to the authors of these texts, i.e. Michael Synkellos and Sophronios, then it is surprising that the name Melissenos is missing from Γ. Synkellos would have copied it from Sophronios, in order to give more prestige to his main protagonist Kallistos. On the other hand, Sophronios would have copied at least part of the long story of Kallistos narrated by Synkellos. Apparently neither of these events happened and at the current stage of research it seems rather challenging to provide answers to any of these issues. What can be said with certainty, however, is that Synkellos and Sophronios very likely created their texts independently from each other, after having consulted different recensions of the *Passion* or having listened to different versions of the events and the persons involved. Regarding Kallistos or Kallistos Melissenos' story, there is very little – if any – connection of these two versions to the rest of the *corpus*.

Regarding emperor Theophilos' role in the *Passion*, it is striking to observe in version Γ that the “evil Iconoclast” emperor not only leaves Kallistos unpunished for not carrying out his tasks as officer, but, on the contrary, promotes him.¹⁸ Apart from this obvious contradiction, one may notice that Synkellos must have diminished Theophilos' importance, for in the other versions – especially the older ones – this emperor not only is not accused of being an “evil Iconoclast”, but is presented as a good ruler, praised for his actions and victories over the Arabs.¹⁹

Last but not least, the absence of Kallistos' name from almost all the recensions of group A is worth pointing out. It appears

only in the title of version A, which may mean that it was added later by the scribe. This absence of Kallistos' name from group A perhaps indicates that the name was not included in the prototype(s) on which the later versions of this group relied. This creates a problem, because in general group A is considered later than group B and the *synaxaria* groups H and Θ. If the name does not appear in group A, it means that either the name originally existed, but was later removed (as being unimportant or for the sake of brevity), or that originally it did not exist at all and it was added only in the prototype(s) (or the oral tradition?) on which group B and the *synaxaria* relied.²⁰

No matter whether a person named Kallistos really existed, participated the events in Amorion and suffered martyrdom or not, it is most likely that he was neither a Melissenos, nor a *doux* of Koloneia. Kallistos' heroic deeds were probably invented by Michael Synkellos for the reasons discussed above: propaganda against the Iconoclast emperor and the heretic Paulicians and adaptation to the new trend of promoting one single martyr, the collective martyrdom having already been abandoned by hagiographers. Synkellos' tampering with an already existing tradition would hardly seem surprising, for it was not uncommon at that time to alter the content of a hagiographic text in order to make it more presentable, always according to the author's priorities, preferences and ideas. Symeon Metaphrastes is, perhaps, the most famous person to have altered dozens of *Lives* of saints and it is very likely that other hagiographers were following clichés like those described in Menander Rhetor's manual for encomium writing.²¹

¹⁸ On this contradiction, see Kazhdan, 1986: 156.

¹⁹ See e.g. B: Vasil'evskij & Nikitin', 1905: 8, ll. 4-5 and 11, ll. 23-25; P: Halkin, 1986: 154 (also 160); Δ(E): Vasil'evskij & Nikitin', 1905: 40, ll. 24ff. See also Kolia-Dermitzaki, 2009b: 637 and Kazhdan, 1986: 154.

²⁰ It is important to note that other names do appear in group A: Z: Basoes (p. 70), Konstantinos (p. 72), Theodoros Krateros (p. 75-76); K: unpublished, apart

from the epilogue, but in general similar to Z, so the name must be missing; A: Kallistos (title only), Konstantinos (p. 5), Theodoros Krateros (p. 6); M: Konstantinos (p. 147), Theodoros Krateros (p. 147). The other person included in group B but missing from group A is Theophilos.

²¹ Mango, 2002: 291-295. The text in Spengel, 1856: 213 ff.

The Non-Hagiographic Sources

Regarding the non-hagiographic sources, Kallistos is mentioned in only six texts which can be divided in two groups. The first group consists of a) Skylitzes²² (11th century) and b) Zonaras²³ (12th century). Skylitzes had consulted Theophanes Continuatus' work but did not rely on it for the description of the siege of Amorion and the officials' martyrdom. Zonaras had read several sources such as "Leon Grammatikos", Theophanes Continuatus and Skylitzes but copied only from the latter, without considering the information provided by the other texts. The second group consists of a) Georgios Monachos Continuatus - ed. Bekker²⁴ (960's), b) Symeon Magistros²⁵ (second half of the 10th century), who drew on the previous work, c) the chronicle known under the name of "Leon Grammatikos"²⁶ (early 11th century) and d) Pseudo-Symeon²⁷ (10th century), who copied from Symeon, Georgios Monachos Continuatus and Theophanes Continuatus.

Comparison of the non-hagiographic sources is not an easy task either and it may be as complicated as that of the *Passion's* versions. According to scholarly literature, for example, Theophanes Continuatus and Pseudo-Symeon had consulted Euodios' version (Z) on the events of Amorion's capture and the officials' martyrdom.²⁸ This, however, is not supported by the texts, because Euodios mentions neither the names Kallistos Melissenos, Theophilos and Aetios, nor the offices of *tourmarches* and *droungarios* which are attested in Symeon (and Pseudo-Symeon)

Magistros. Theophanes Continuatus also mentions Theodoros Krateros, Theophilos, Aetios, as well as the name Baboutzikos.²⁹ Therefore, it is safe to state that these authors did not rely on the *Passion's* recension Z (by Euodios).

When comparing the names and titles only, without paying attention to the ideological context or the general style of each work, it is difficult - almost impossible - to link any of the historical sources to the hagiographic ones. For instance, Skylitzes and Zonaras mention Kallistos, Konstantinos and Theodoros Krateros. This combination of names matches some of the early *Passion's* versions. The difference is that in these two historical sources all three protagonists are labelled as *strategoï* (generals), an information which does not exist in any version of the *Passion*, for any person. The closest match would be the mention of the captured *strategoï* to which Kallistos was later added, as well as the term *stratiarchai* (στρατιάρχαι) attributed to Kallistos in his speech towards his co-martyrs, in version Γ.³⁰ These terms, though, are questionable: even though in these sentences they might have the meaning of the generals of the Christian, i.e. the Byzantine army (Byzantines vs. Arabs), earlier in that same text,³¹ the author used the word *stratiarches* for Theodoros in a different context, under the meaning of 'general of Christ's army', which does not refer to the Byzantine army but rather holds a religious connotation (Christianity vs. Islam). Again, in version Γ, the martyrs altogether are called *strategoï* of the Christian front line (Christianity vs. Islam).³² It becomes

²² Skylitzes: 78. On Skylitzes see Karpozilos, 2009: 239-258, especially 245.

²³ Zonaras: 377, 379. On Zonaras see Karpozilos, 2009: 465-489.

²⁴ Georgios Monachos Continuatus: 805. On Georgios Monachos Continuatus see Karpozilos, 2002: 449-450.

²⁵ Symeon: 227. On Symeon Magistros see Karpozilos, 2002: 391-410, 450-451.

²⁶ "Leon Grammatikos": 224.

²⁷ Pseudo-Symeon: 639. On Pseudo-Symeon see Karpozilos, 2002: 391-410, 449.

²⁸ Métivier, 2018: 189; Καρπόζηλος, 2002: 455; Kazhdan, 1986: 151-152.

²⁹ Theophanes Continuatus: 180, 182.

³⁰ Vasil'evskij & Nikitin', 1905: 29, ll. 35-36 (καὶ συναριθμείται τοῖς τῶν Χριστιανῶν στρατηγοῖς ὁ κατὰ Χριστὸν χρηματίσας δοῦξ Κολωνείας); 33, l. 7 (οἱ τῆς τῶν Χριστιανῶν βασιλείας ἐξοχώτατοι στρατιάρχαι).

³¹ Vasil'evskij & Nikitin', 1905: 31, l. 30 (τὸν ἀήτητον στρατιάρχην τῆς Χριστοῦ παρεμβολῆς).

³² Vasil'evskij & Nikitin', 1905: 31, ll. 19-20 (οἱ γενναϊόφρονες στρατηγοὶ καὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν παρατάξεως πρόβουλοι). Also: 19, l. 10 (Χριστοῦ ἐχημάτισε στρατιώτης).

clear, then, that the terms *strategos* and *strat(i)arches* are used in the hagiographic text not literally (meaning the army commander) but in a religious context (meaning the champion of Christianity).

The next version with reference to a *strategos* is the *Passion's* version M, in which the anonymous commanders of seven *themes* are mentioned to have been captured by the Arabs.³³ In this case the term bears its original meaning of an army commander. If true, an incident of such great importance, involving so many generals, i.e. the highest commanders of the Byzantine provincial administration, would have been reflected in historical sources. Yet, these remain silent, the only general having certainly participated the siege being Aetios, *strategos* of the Anatolikoi, based in Amorion.³⁴ It is very likely that the author of M – one of the *Passion's* latest recensions – misinterpreted his source(s), i.e. earlier version(s) of that hagiographic text and miscalculated. Hence, the *strategoi* of Christianity became *strategoi* of the *themes* (Byzantine military-political administrative districts). As for the number seven, it can be explained if one thinks of the actual number of named martyrs known through the sources. Those were only five in the hagiographic texts (Kallistos, Konstantinos, Theodoros, Theophilos, and Vasoës), but they could increase up to seven because of the way they were presented. For example, in versions Z and A there are two references to Konstantinos, one as *notarios* and one as *patrikios*, as well as to a Theodoros Krateros, but also to a Krateros *patrikios*. If these names were interpreted as different individuals, then the number could rise to seven.

Another similar sign of distortion has been detected in relation to the non-hagiographic sources: provided that Kallistos and Melissenos were two different persons, the non-hagiographic sources indeed name seven officials – not all of them being *strategoi* – who were killed by the Arabs either during the siege or later (Aetios, Kallistos, Konstantinos, Melissenos, Theodoros Krateros, Theophilos, Vasoës).³⁵ Could these be the seven *strategoi* mentioned in version M? If yes, then the seven officials, *strategoi* (i.e. champions) of Christianity were transformed into seven *thematic strategoi* (i.e. army and *theme* commanders). To add one more example of possible confusion, in version A we encounter seven names, of which one (Kallistos) is mentioned only in the title and another (Voodes) was the traitor. But a copyist would easily consider seven names and not six (they are six if one excludes Kallistos, for his name does not appear in the main text).

The above-mentioned authors not only did not rely on the hagiographic sources, but also provide different versions of the account. This does not apply to Kallistos exclusively: the other main participant in the story, acclaimed mostly by Sophronios, was Theodoros Krateros (or, perhaps, simply Krateros?). There is no doubt that by the term *strat(i)arches* the sources at that time meant a military general. On the other hand, the fact that Theodoros Krateros is also described in the sources as *stratarches* brings up the question whether this person is identified to Krateros, *strategos* of the Thrakesianoï, the Anatolikoi and, later, the Kibyrraiotai, who was allegedly captured and executed by the Arabs in 834.³⁶

³³ Kotzabasi, 1992: 135, ll. 38-44.

³⁴ On this Aetios, see *TAKTIKON* PN_1001.

³⁵ Treadgold, 1979: 185, probably considered Kallistos and Melissenos to be one person.

³⁶ On this Krateros, see *TAKTIKON* PN_1059. On Theodoros Krateros, see *PmbZ* # 7679 (the identification is unlikely, but cannot be ruled out either). Since the three *strategoi* (of the Anatolikoi, the Kibyrraiotai and

the Thrakesioi) named Krateros are most likely to be identified as one person, this would leave us with only two Krateroi – this one and Theodoros –, both active as *strategoi* in the same period and executed by the Arabs. On the interpretation of the name Krateros following the given name Theodoros, see also Cheynet, 2008: 585. See also Messis, 2014: 131-141, 332 with fn. 61.

It is not impossible that historians, chroniclers and hagiographers might have confused the information provided by written and oral sources and thus invented characters that never existed – or at least not exactly as they presented them. Although the case of Krateros should be discussed in a separate study, I may simply express the thought that, perhaps, the historical figure of Krateros, the strategos who was executed by the Arabs, was somehow incorporated into the story about the captives and martyrs from Amorion, despite the fact that this person died four years before the fall of the city. The fact that he was once general of the Anatolikoi and, therefore, he was stationed in Amorion, probably played a role in the process. In a similar way, a certain Kallistos, about whose career nothing is certain – a spatharios, patrikios, tourmarches, doux, strategos or even none of these – but very probably one of the captives, was transformed into a figure representing the ideal hero and martyr before the eyes of a devoted hagiographer. The name Melissenos, which appears in the *Passion's* version Δ(E) as Kallistos' family name, as well as in Georgios Monachos Continuatus, Symeon and Pseudo-Symeon Magistros as a different person, could indicate an individual martyr other than Kallistos, the two names mixed up as the story was passing from mouth to mouth and/or from copy to copy.

only in the *Passion's* version Γ. According to this text, after his enrolment in the army, Kallistos was promoted to an officer. His career followed the scheme: 1) *komes* of the *tagma* of the *scholai*;³⁷ 2) *imperial spatharios* of the *oikeiakoi*;³⁸ 3) commander (*archon* in the text) of the *bandon* of the Ethiopians;³⁹ 4) *doux* of Koloneia. Despite the fact that this scheme would make sense in other circumstances, this does not apply to Kallistos' case, mainly for two reasons already mentioned above: first, because this information does not appear in any other source, hagiographic or historical and, second, because of the inconsistency regarding the events described in version Γ: although Kallistos does not fulfil his duties as an officer, does not follow orders and supports the Iconophiles, he is continuously promoted by the Iconoclast emperor Theophilos.

Some scholars have accepted the above scheme as the career of an existing person. As I have already argued, the historicity of a captured officer named Kallistos most probably should not be contested. What seems unlikely, though, is the career ascribed to this person in the sources and in particular the *Passion's* version Γ.

	Author	Date	Reference to Kallistos / Melissenos
Group A	Group B		
Skylitzes		11 th c.	K., <i>patrikios</i> and <i>strategos</i> (78)
Zonaras		12 th c.	K., <i>patrikios</i> and <i>strategos</i> (Buttner-Wobst III, 379)
	Georgios Monachos Continuatus (Bekker)	960's	Melissenos; K. <i>tourmarches</i> (p. 805)
	Symeon Magistros	2 nd half of the 10 th c.	Melissenos <i>strategos</i> ; Kallistos <i>tourmarches</i> (639)
	Pseudo-Symeon	10 th c.	Melissenos <i>strategos</i> ; Kallistos <i>tourmarches</i> (227)
	"Leon Grammatikos"	early 11 th c.	Melissenos <i>strategos</i> ; Kallistos <i>tourmarches</i> (224)

Table 3. The Historical Sources on Kallistos/Melissenos

2. Who was Kallistos?

As mentioned above (see tables 1, 3), Kallistos' name appears in several sources. His *cursus honorum*, though, is described

It has been suggested that Kallistos really existed and held the three posts described above. As for the fourth career stage, the office of *tourmarches* of the Anatolikoi has been suggested for Kallistos, but later this

³⁷ This office in the *Taktikon Uspensky*: Oikonomidès, 1972: 61 (l. 25).

³⁸ This office in the *Taktikon Uspensky*: Oikonomidès, 1972: 57 (l. 22).

³⁹ No such unit has been explicitly registered in the *taktika* and there is no firm or direct evidence in the sources. For a hypothesis related to the creation and disband of such a unit during Theophilos' reign, see Haldon, 1984: 297, 330, 518-519, fn. 681.

opinion was revised in favour of *doux* of Koloneia, taking into consideration that there was another Kallistos *tourmarches* of the Anatolikoi, captured at the fall of Amorion.⁴⁰ There is no evidence in the sources to indicate that there have been two homonymi involved in the story of the execution by the Arabs. It is most likely that there was only one Kallistos, whose name was associated with various titles, offices and deeds, depending on the source. Furthermore, there is no evidence to support the suggestion that Kallistos (or any other person related to the fall of Amorion and the execution by the Arabs) was a *tourmarches* of the Anatolikoi. The sources simply mention a certain Kallistos *tourmarches*, without providing further details or implying any connection to the *theme* of the Anatolikoi (whose capital was Amorion). This *tourmarches* may or may not have served in the Anatolikoi. It is equally possible that he had come from a neighbouring *theme* to assist the city during the siege.⁴¹

The only plausible connection of Kallistos to some title and/or office mentioned in the sources would be that of *spatharios* or *protospatharios* (see versions P, Δ(E) and Δ1) and *tourmarches* (see Georgios Monachos Continuatus, “Leon Grammatikos”, Symeon and Pseudo-Symeon Magistros). The combination of these two would be possible in the first half / around the mid-9th c. Still, the problem remains that no *tourmarches* is mentioned in any hagiographic source.

Epilogue

To sum up: there is no definite answer as to who Kallistos was, only suggestions

based on the available evidence and juxtaposition of all available sources. It is most likely that a certain Kallistos was among the captives in Amorion, though it cannot be confirmed whether he was a *spatharios*, *protospatharios* or *tourmarches*. It seems that he was neither *doux* of Koloneia nor *tourmarches* of the Anatolikoi and that his life as presented by Michael Synkellos in the *Passion*'s version Γ does not reflect real events. Kallistos was not a Melissenos. If a person called Melissenos (i.e. a member of the Melissenos family) was included among the martyrs (see *Passion*'s version Δ(E), Georgios Monachos Continuatus, “Leon Grammatikos”, Symeon and Pseudo-Symeon Magistros), he is not to be identified with Kallistos. A certain Melissenos could have participated in the events in Amorion⁴² and that would explain why this name appears in both hagiographic and historical texts. On the other hand, the fact that he is known only through version Δ(E) among the *Passion*'s recensions could mean that his name was added later, in a version seen by Sophronios, author of Δ(E), as well as by the author of the text used as a source by Georgios Monachos Continuatus and Symeon Magistros.⁴³ The other family name known through the sources is beyond any dispute: Theodoros Krateros is mentioned, directly or indirectly, by his family name in all hagiographic sources but the *Passion*'s version K, as well as in most historical sources (the possible identification of Theodoros Krateros to the *strategos* Krateros will be investigated separately on another occasion). The reasons behind the creation of a fictional character by Synkellos or some-

⁴⁰ Brubaker & Haldon, 2011: 609-610.

⁴¹ Toynbee, 1973: 257, suggests that, perhaps, Kallistos oversaw a lesser military-administrative district – a *tourma* – within the *theme* of the Armeniakoi. This is equally possible but again cannot be proven, due to insufficient evidence. In Βλυσίδου & al., 1998: 486, he is labelled as *spatharios*, *tourmarches* and *doux* of Koloneia. It is not clear whether the editors mean that he was also *tourmarches* of Koloneia – in any case he is not included in their lists of *tourmarchai*.

⁴² PBE Melissenos 1

(<http://www.pbe.kcl.ac.uk/data/D54/F37.htm>).

⁴³ The possibility that the name Melissenos was added later cannot be ruled out. Besides, aristocratic families were promoting the sanctification of their members in order to raise their social status and prestige. See e.g. Métivier, 2012: 95-112, esp. 96, 98, 103, 106-109 and Métivier, 2018: 180-184. Métivier accepts that Kallistos and Melissenos were the same person and explains the absence of evidence about him in other sources through a – supposedly – unsuccessful effort by the Melissenos family to promote their member as a saint and martyr.

one else remain unclear. It could be a misunderstanding, or an intentional action related to hagiography, politics, or family prestige.

The existence or not of a real person under the names Kallistos or Kallistos Melissenos bearing the office of *doux* of Koloneia is not simply a matter of prosopography. This issue may shed different light on the history of the Byzantine administration in the Pontos area, because this official was supposedly a *doux* of Koloneia long before the first attested *strategos* in that area. Kallistos, in his capacity as *doux*, was reportedly in command of the *theme* of Koloneia in 838 or 842.⁴⁴ Other scholars (see here, note 41) – not being convinced about the *doux* but still looking for a connection to Koloneia – suggested that he might have been a *tourmarches* within the theme of the Armeniakoi. This information too, if true, is important for the study of the administration in the Pontos area in general and more specifically in Koloneia.⁴⁵

BIBLIOGRAPHY

Blysidou, B. N. & al. (ed.), (1998), *I Mikra Asia ton thematon: Ereunes pano stin geografiki fysiognomia kai prosopografia ton byzantinon thematon tis Mikras Asias (70s-110s ai)*, Athens: National Hellenic Foundation / Institute for Historical Research.

Brubaker, L. & Haldon, J., (2011), *Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680-850. A History*, Cambridge: Cambridge University Press.

Charalampakis, P., (2011), “Paulikianismos kai Bogomilismos: Thriskeutikes aireseis kai laika kinimata”, *E-Istorika: Laikes eksegerseis sto Byzantio (49-84)*, Athens: Eleftherotypia.

_____, (2016), “Short notes on the prosopography of the Byzantine theme of Koloneia (part I)”, *KAREN / The Journal of Institute of Black Sea Studies* 2/2, 1-17.

Cheyne, J.-Cl., (2008): “Une famille méconnue: les Kratéroi”, J.-Cl. Cheyne, *La société byzantine. L’apport des sceaux*, vol. 2 (583-598), Paris: ACHCByz.

Cunningham, M. B., (1991), *The Life of Michael the Synkellos*, (Belfast Byzantine Texts and Translations 1), Belfast: The Universities Press.

Efthymiadis, St., (1989), *Euodiou monachou, Oi Sarantadyo martyres tou Amoriou, Nea Smyrni (Athens): Akritas.*

_____, (2011), “Hagiography from the ‘Dark Age’ to the Age of Symeon Metaphrastes (Eighth-Tenth Centuries)”, S. Efthymiadis (Ed.), *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography. Volume I: Periods and Places (95-142)*, Farnham and Burlington: Ashgate.

Georgios Monachos Continuatus (ed. 1838), *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, ed. I. Bekker, (763-810), Bonn: Weber.

Haldon, J., (1984), *Byzantine Praetorians. An administrative, institutional and social survey of the Opsikion and Tagmata, c.580-900*, Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

_____, (1999), *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204*, London: University College London Press.

Halkin, F., (1986), *Hagiologie byzantine*, Bruxelles: Société des Bollandistes.

Karpozilos, A., (2002), *Byzantinoi istorikoi kai chronografoi. 2 (80s-100s α.)*, Athens: Kanaki.

Karpozilos, A., (2009), *Byzantinoi istorikoi kai chronografoi. 3 (110s-120s α.)*, Athens: Kanaki.

⁴⁴ See above, note 3.

⁴⁵ The origins of the *theme* of Koloneia will be studied in a next essay.

- Kazhdan, A., (1986), "Hagiographical notes (14. Collective death and individual deeds)", *Byzantion* 56, 148-170 (150-160).
- Kolia-Dermitzaki, A., (2009a), "Michael the Synkellos", D. Thomas & B. Roggema (Eds.), *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 1 (600-900)*, (627-632), Leiden and Boston: Brill.
- _____, (2009b), "The Forty-two martyrs of Amorion (BHG 1212)", D. Thomas & B. Roggema (Eds.), *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History. Volume 1 (600-900)*, (636-638), Leiden and Boston: Brill.
- Kotzabasi, S., (1992), "To martyrio ton MB' martyron tou Amoriou. Agiologika kai ymnologika keimena", *Epistimoniki Epetiris tis Filosofikis Scholis tou Aristoteleiou Panepistimiou Thessalonikis* 2, 110-153.
- Kountoura-Galaki, E., (2004), "Iconoclast officials and the formation of surnames during the reign of Constantine V", *Revue des études byzantines* 62, 247-253.
- Lebeniotis, G., (2007), *I politiki katarreusi tou Byzantiou stin Anatoli. To anatoliko synoro kai i kentriki Mikra Asia kata to B' imisy tou 11ou ai. 1-2*, Thessaloniki: Kentro Byzantinon Ereunon.
- "Leon Grammatikos" (ed. 1842), *Leonis Grammatici Chronographia*, ed. I. Bekker, Bonn: Weber.
- McGeer, E., Nesbitt, J. & Oikonomides, N. (2001), *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and the Fogg Museum of Art*, vol. 4: The East, Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Mango, C., (2002), *Βυζάντιο. Η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, Αθήνα: MIET.
- Messis, Ch., (2014), *Les eunuques à Byzance, entre réalité et imaginaire*, Paris: EHESS - De Boccard.
- Métivier, S., (2012), "Aristocratie et Saint. Le cas d'Eudokimos", B. Caseau (Ed.), *Les réseaux familiaux: Antiquité tardive et Moyen-Age (95-112)*, Paris: Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance.
- _____, (2018), "Peut-on parler d'une hagiographie aristocratique à Byzance (VIIIe-XIe siècles) ?", A. Rigo (Ed.), *Byzantine Hagiography. Texts, Themes and Projects (179-199)*, Turnhout: Brepols.
- Oikonomides, N., (1972), *Les listes de présence byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris: CNRS.
- PBE (2001, 2015), *Prosopography of the Byzantine Empire (641-867)*, (ed. J. Martindale et al.), Online edition available at <http://www.pbe.kcl.ac.uk>.
- PmbZ (1998-2013), *Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit, Abteilung I: 641-867, B. I-VI and Abteilung II: 867-1025, B. I-VIII*, (ed. F. Winkelmann & al.), Berlin and New York: De Gruyter.
- Pseudo-Symeon (ed. 1838), *Theophanes Continuatus, Ioannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus*, ed. I. Bekker, (601-760), Bonn: Weber.
- Schabel, C., (2010), "Martyrs and Heretics, Intolerance of Intolerance: the Execution of Thirteen Monks in Cyprus in 1231", C. Schabel, *Greeks, Latins, and the Church in Early Frankish Cyprus (Variorum Reprints)* (no. III, 1-33), Farnham and Burlington: Ashgate.
- Seibt, W. & Wassiliou-Seibt, A.-K., (2004), *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich. 2. Teil, Zentral- und Provinzialverwaltung*, Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Skylitzes (ed. 1973), *Ioannis Scylitzae synopsis historiarum*, ed. J. Thurn, Berlin and New York: De Gruyter.
- Spengel, L., (1856), *Rhetores Graeci*, vol. 3, Leipzig: Teubner.
- Symeon (ed. 2006), *Symeonis Magistri et Logothetae Chronicon*, ed. S. Wahlgren, Berlin: De Gruyter.

TAKTIKON (2013-), A Digital Database on the Prosopography and Administrative Structure of the Byzantine Themes, (ed. O. Karagiorgou – project’s director, P. Charalampakis, Chr. Malatras, and T. Kalamaras – IT support), Academy of Athens (forthcoming).

Theophanes Continuatus (ed. 2015), *Chronographiae quae Theophanis Continuati nomine fertur libri I-IV*, ed. M. Featherstone & J. S. Codoñer, Berlin: De Gruyter.

Toynbee, A., (1973), *Constantine Porphyrogenitus and his world*, London: Oxford University Press.

Treadgold, W., (1979), “The Chronological Accuracy of the “Chronicle” of Symeon the Logothete for the Years 813-845”, *Dumbarton Oaks Papers* 33, 159-197.

Vasil’ev’, A., (1898), *Grecheskij tekst’ zhitija soroka dvukh’ amorijskikh’ muchenikov’ po rukopisi Parizhskoj Natsional’noj Biblioteki No 1534, Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk’, po istoriko-filologicheskomu otdeleniju III.3. S.-Peterburg’: Imp. Akad. Nauk’.*

Vasil’evskij, V. & Nikitin’, P., (1905), *Skazanija o 42 amorijskikh’ muchenikakh’ i tserkovnaja sluzhba im’, Zapiski Imperatorskoj Akademii Nauk’, po istoriko-filologicheskomu otdeleniju VII.2. S.-Peterburg’: Imp. Akad. Nauk’.*

Zonaras (ed. 1897), *Ioannes Zonaras, Epitome historiarum*, ed. M. Pinder (& T. Büttner-Wobst), vol. 3, Bonn: Weber.

Demirel, Serkan, “MÖ 1. Binyılda Doğu Karadeniz’in Yerel Toplulukları”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, ss.129-141.
DOI: 10.31765/karen.668091

MÖ I. BİNYILDA DOĞU KARADENİZ’İN YEREL TOPLULUKLARI*

Serkan DEMİREL**

* Araştırma makalesidir.

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
E-Posta: serkandemirel@ktu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7634-1421

Anahtar Kelimeler: MÖ Birinci Binyıl, Doğu Karadeniz, Khalybler, Tiba-renler, Mossynoikler, Driller, Makronlar.

Keywords: First Millennium BC, South Eastern Black Sea, Chalybes, Tiberians, Mossynoecians, Drilae, Macrones.

Gönderim Tarihi: 16.09.2019
Kabul Tarihi: 28.11.2019

Öz: Doğu Karadeniz bölgesinin Prehistorik dönemleri hakkında oldukça az bilgi bulunmaktadır. Bölgeye ilişkin bilgi veren antik kaynakların kısıtlı bilgileri sunmasının dışında bölgedeki arkeolojik çalışmaların az olması ve mevcut çalışmaların da ağırlıklı olarak Klasik Dönem ve sonrasına yoğunlaşması, Doğu Karadeniz bölgesini bu konuda belki de Anadolu’da en az bilinen bölge yapmaktadır.

Klasik öncesi dönemler itibariyle Doğu Karadeniz bölgesinin ıssız olduğu düşünülmemelidir. Doğrudan doğruya bölgeye atfedilebilecek en erken kaynaklar, MÖ I. binyılın ikinci çeyreğinden itibaren bölgede başladığı düşünülen Yunan kolonizasyonu dönemi ve sonrasına tarihlenen Yunan ve Latin metinleridir. Bu metinlerden edinilen bilgiye göre bölgede, söz konusu dönem ve muhtemelen öncesinde bazı yerel topluluklar yer almaktadır. Yalnızca yazılı kaynaklardan tanınan bu topluluklar ile ilişkilendirilebilecek ilk maddi buluntular ise Giresun ve Trabzon’da yakın zamanda gerçekleştirilen ve halen devam eden bazı arkeolojik çalışmalar sayesinde elde edilmiştir.

Eldeki veriler ışığında, Doğu Karadeniz bölgesinin MÖ birinci binyılın özellikle ikinci yarısından itibaren varlığından haberdar olunan yerel topluluklarının coğrafik dağılımına ilişkin tahmin yapılabilmesi mümkündür. Buna göre Samsun-Ordu bölgesinin iç kesimindeki Khalybler ve bu halkın doğusundan başlamak üzere, kıyı şeridinden doğuya doğru Tiba-renler, Mossynoikler, Driller ve Trabzon’un dağlık iç kesimindeki Makronlar ile bölgenin doğusundaki birtakım küçük gruplar söz konusu yerel toplulukları oluşturmaktadır. Sosyal ve ekonomik açıdan değerlendirildiğinde ise bu toplulukların farklı özelliklere sahip olmalarına rağmen bölgede yakın zamana kadar görülen hayvancılık ve küçük ölçekli bahçe tarımının des-

teklediği yaylacı yaşam tarzına sahip oldukları anlaşılmaktadır.

LOCAL COMMUNITIES IN SOUTH-EASTERN BLACK SEA IN THE FIRST MILLENNIUM BC

Abstract: There is very limited information about the prehistoric periods of the South Eastern Black Sea region. In ancient sources, information about the region is very limited and there are few archaeological studies in the region. In addition, archaeological studies mainly focus on the Classical Period and beyond. As a result, the South Eastern Black Sea is perhaps the least known region in Anatolia.

However, it should not be considered that there is no community in the region during these periods. The earliest sources that can be directly attributed to the South Eastern Black Sea region are Greek and Latin texts dating back to the period of Greek colonization, which began in the region since the second quarter of the first millennium BC. According to the information obtained from these texts, the region was settled by a number of communities that could be called indigenous probably before and during the period of colonization. The first material finds to be associated with these communities, which are known only from written sources, were obtained through some recent archaeological studies in Giresun and Trabzon.

In the light of the available data, it is possible to estimate the geographical distribution of the local communities that have been informed of the existence of the Eastern Black Sea region since the second half of the first millennium BC. According to this data, Chalybes in the inner part of Samsun-Ordu region and east of this community from the coastline to the east Tibarenians, Mossynoeci, Drilae and Macrones in the mountainous inner parts of Trabzon and a number of small groups to the east of this region constitute these indigenous communities. In addition, it is understood from the social and economic perspective that although these communities have different characteristics, they have a transhumance lifestyle supported by livestock and small-scale horticulture in the region until recently.

¹ Protohistorik dönemleri de kapsamak üzere bölge prehistoryası MÖ I. binyılın ortalarına kadar sürmüştür.

² Değerlendirme ve kaynakça için bkz. Çalışkan Akgül, 2016: 9-26.

³ Carpenter, 1948 1-10, Graham, 1958: 25-42, Drews, 1976: 18-31.

Doğu Karadeniz bölgesi olarak adlandırdığımız Karadeniz Havzası'nın güneydoğusu Prehistorik dönemlerde¹ belki de Anadolu'nun en az bilinen bölgesidir.² Bölgedeki arkeolojik çalışmaların az olması ve mevcut çalışmaların da daha çok Klasik Dönem ve sonrasına yönelik olması söz konusu "bilinmeme" durumunun temel nedenidir. 2009 yılından itibaren Giresun'da başlayan arkeolojik yüzey araştırmaları ve 2018 yılında Trabzon'da başlayan Protohistorik dönem yüzey araştırmalarında, bölgenin Protohistorik Dönemi olarak değerlendirilmesi gereken MÖ I. binyıla tarihlenen ve bölgedeki yerel nüfus ile ilişkilendirilebilecek ilk maddi buluntular tespit edilmiştir. Zira MÖ I. binyılın ikinci çeyreğinde başladığı düşünülen Yunan kolonizasyonu³ sırasında (veya öncesinde) bölgede yerleşik bazı yerel toplulukların yaşadıkları yazılı kaynaklardan hâlihazırda bilinmekteydi.⁴

Doğu Karadeniz bölgesinde batıdan doğuya doğru bir hat çizdiğimizde pek çok topluluk ile karşılaşmaktadır. Bölgenin en batısına yerleştirilen topluluk genellikle Khalybler veya Halizonlar / Alizonlar olarak adlandırılan topluluktur. Bu topluluk hakkındaki ilk bilgiler Homeros'tan gelmektedir: "...Odios'la Epistrophos komuta eder Alizonlara, ta uzaklardan gelirler, gümüşün yurdu Alybe'den..."⁵ Bu bilgiye göre (daha sonraki kaynaklarca da tescil edileceği üzere) Khalybler madencilik ama özellikle de gümüş üretimi ile ilişkilidirler ve muhtemeldir ki ismi geçen Alybe kenti Homeros zamanında gümüş ihracatıyla da meşhurdur.⁶ Homeros'un verdiği bu bilgiyi ondan yaklaşık sekiz yüzyıl sonra açıklamaya çalışan Strabon; Alybe'nin Khalybe olduğu ve Halizonların veya Khalyblerin, kendi çağdaşı olan Khaldailer olduğunu zannettiğini belirtmektedir.⁷ Strabon ayrıca, Halizonların Homeros'un uydurması olduğunu

⁴ Tsetschladze, 1998: 9-68 Tsetschladze, 2007: 160-195.

⁵ Hom. *İlyada*. II. 856-857.

⁶ Demir, 2009, 67.

⁷ Str. *Geographika* XII. 3. 19 vd.

veya daha ziyade Halizonların kim olduğunu bilmeyen ilk kimselerin, gümüşün ve ortaya çıkmış birçok diğer madenin çıkış yeri olarak bu ülkeyi hayal ettiklerini de ifade etmektedir.⁸

Khalybler hakkındaki bilgi veren erken dönem kaynaklarından Aeschylus, Khalyb ülkesinin, denizden yana (Karadeniz) Skyth (İskit) ülkesinin çevresinden yürüdüğünde sol yanda kaldığını ve bu topluluğun demir işleyen, yabancılara acımasız davranan bir topluluk olduğunu yazmaktadır.⁹ Herodot ise gerek coğrafya gerekse bu topluluğun tarifi konusunda farklı bir yorum yapmış ve Halizonları Karadeniz'in kuzeyinde Borysthenes Irmağı'nın (Dnieper) denize döküldüğü yerin kuzeyindeki Skyth (İskit) coğrafyasında yaşayan ve buğday, soğan, sarımsak, mercimek ve darı ekip biçen bir topluluk olarak tarif etmiştir.¹⁰

Khalybler hakkındaki en önemli bilgilerden birisi, bölgeye gelmiş olan Ksenophon'dan gelir. Ksenophon fazla kalabalık olmayan Khalyblerin, Mossynoiklerin boyunduruğu altında yaşadıklarını ve bu ülkenin batısında yer aldığını, daha batıda ise Tibarenlerin ve Kotyora'nın (Ordu) bulunduğunu belirtmekte ve demir işçiliği ile geçindiklerini de eklemektedir.¹¹ Bu bilgi az çok Homeros ile eşleşir ve bu topluluğun madencilikle olan ilişkisine demiri de dâhil eder.

Pseudo Scylax, Khalyb ülkesini Termodon Nehri (Terme Çayı) ve Themiskyra (Terme) kentinin doğusuna ve Tibarenlerin de batısına yerleştirmektedir.¹² Apollonios ise insanlar arasında en berbat olanları olarak nitelendirdiği Khalyblerin, bugünkü Çarşamba Ovası¹³ civarındaki Amazonlar ile Yoroz Burnu'nun¹⁴ ötesine yerleştirdiği Tibarenler arasında yaşadıklarını

ve ülkelerinin engebeli bir araziye sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Ayrıca öküzle toprak sürmek, tatlı meyveler yetiştirmek ya da nemli çayırlarda hayvan sürüleri beslemekle ilgilenmediklerini ve bunun yerine sert demiri işlediklerini, böylelikle elde ettikleri gelir ile günlük ihtiyaçlarını karşıladıklarını ifade etmektedir.¹⁶

Pomponius Mela, Khalyblerin yalnızca lokalizasyonunu yapmakta ve meşhur Amisos (Samsun) ile Sinope (Sinop) kentlerini işgal ettiklerini, ayrıca Halys (Kızılırmak) ile Thermodon Nehri'ne de sahip olduklarını belirtmektedir.¹⁷ Plinius ise Khalybleri Kotyora'nın batısına koymaktadır.¹⁸ Bu topluluğun tunç üretimine¹⁹ ve demir dökümhanelerine atıf yapmaktadır.²⁰ İskenderiyeli Dionysius, Tibarenlerin batısında ve Thermodon Nehri'nin de doğusunda yaşadıklarını söylediği bu topluluğun, çetin bir araziye sahip olduklarını ve sert demiri işleme konusunda uzman olduklarını belirtmektedir.²¹

Khalybler, Catullus'un şiirlerinde toprağın altında maden damarlarını arayan ve demiri işleyen ilk insanlar olarak adlandırmıştır.²² Benzer şekilde Ammianus Marcellinus da bu topluluğu demiri çıkaran ve işleyen ilk insanlar olarak tanımlamakta ve Tibarenlerin batısına yerleştirmektedir.²³ Virgil'in şiirlerinde madencilik²⁴ ve özellikle demir²⁵ ile olan ilişkileri de belirtilmektedir.

Khalybler hakkında bilgi veren erken dönem metinlerinde bir uyumsuzluk olsa da özellikle MÖ 4. yy. ve sonrasına tarihlenen metinlerde büyük ölçüde birlik olduğu söylenebilir. Buna göre Khalyblerin yaşadığı coğrafya genel olarak Kotyora'nın batısı ile Thermodon Nehri'nin doğusu olarak göste-

⁸ Str. *Geographika* XII. 5. 28.

⁹ Aes. *Prometheus* 728.

¹⁰ Hrd. *Historia* IV. 17, 52.

¹¹ Ksen. *Anab.* V. 5. 1-4.

¹² Skyl. *Periplous* 88-89.

¹³ Δοίαντος πεδίον (Apoll. Rhod. *Argo*. II. 373) Çarşamba Ovası (?).

¹⁴ “Γενηταίων ὑπὲρ ἄκρην” (Apoll. Rhod. *Argo*. II. 378) Yoroz Burnu (?).

¹⁵ Apoll. Rhod. *Argo*. II. 370 vd.

¹⁶ Apoll. Rhod. *Argo*. II. 1002 vd.

¹⁷ Pom. Mela. *Chorographia* I. 105.

¹⁸ Plin. *Nat. His.* VI. 4. 1.

¹⁹ Plin. *Nat. His.* VII. 56. 3.

²⁰ Plin. *Nat. His.* VII. 82. 1.

²¹ Dion. *Rehber* 769-770.

²² Cat. *Şiirler* 54.

²³ Amm. Marc. *Rerum Gestarum Libri* 22.8.21.

²⁴ Virgil, *Aeneas* XIII. 421, X. 174.

²⁵ Virgil, *Georgics* I. 158.

rilmektedir. MÖ I. yy.'ın ortalarına tarihlenen Pomponius Mela'nın verdiği bilgilere göre Sinope'ye ulaşacak kadar batıya yayılmış olsalar da, ilgili metinde de bahsedildiği üzere bu durum bir işgal olup asıl yerleşim alanını göstermemektedir. Bu coğrafik tespiti tek muhalif görüş Ksenophon'dan gelmektedir. Zira Ksenophon yukarıda da belirtildiği üzere bu ülkeyi Kotyora'nın ve Tibarenlerin doğusuna koymaktadır. Bu konuda kesin bir açıklama yapmak mümkün olmamakla birlikte Ksenophon'un metnine eleştirel bakmak gerekebilir. Ksenophon'un, diğer kaynaklarda savaşçı bir topluluk olarak betimlenen Khalybler hakkında sadece tek bir cümle bilgi veriyor olması, nüfuslarının az olduğunu belirtmesi²⁶ ünlü komutanın muhtemelen kıyı boyunca yol aldığı, Kotyora'nın ve Tibarenlerin batısında ve ağırlıklı olarak iç kesimdeki dağlı arazide yaşayan Khalybler ile hiç karşılaşmamış olduğunu gösteriyor olabilir. Ancak bu tespit elbette ki tartışmaya açıktır.

Khalybler hakkında verilen bilgilerde en dikkat çeken unsurlardan birisi Khalyb ülkesinin maden, ama özellikle gümüş ve demir konusunda zengin olduğudur. Bu konuda yukarıda işaret ettiğimiz bölgenin sorunlu olduğu söylenebilir. MTA'nın verilerine göre Ordu merkez ve Yündalan Yaylası'nda görünür ve muhtemel demir rezervleri söz konusudur.²⁷ Ancak bu madenlerin antik dönem ve öncesi kullanımına dair bilgi yoktur. Bölgenin güneyinde Tokat Artova-Karadut sahasında ise demir rezervi²⁸ olmakla birlikte bu kadar güneyde bir sınır olduğunu düşünmek güç olabilir. Bölgedeki yüzey araştırmalarında konuya delil teşkil edebilecek herhangi bir sonuç bulunmamaktadır.²⁹

Khalyblerin doğusu genellikle Tibarenlerin ülkesi olarak kabul edilir. Bu görüşe muhalif tek kaynak yukarıda da bahsedildiği üzere Ksenophon'dur. Ksenophon'a göre Tibarenler batıda Kotyora, doğuda ise Khalybler ile sınırdır.³⁰ Bunların dışındaki kaynakların hemen hepsi Tibarenleri Khalyblerin doğu sınırına koymaktadır. Pseudo Scylaks³¹ ve Rodoslu Apollonius'un³² lokalizasyonları bu şekildedir. Şamlı Pausanias Tibarenlerin doğusunda Mossynoikleri göstermekle birlikte Kerasus (Giresun) şehrinin ve Ares Adası'nın (Giresun Adası) batısını işaret etmektedir.³³ Pomponius Mela doğuda Mossynoikler ve batıda Khalybler arasını bu topluluk ile ilişkilendirmiştir.³⁴ Strabon ise Pharnakia (Giresun) ve Trapezus'un (Trabzon) üst kesimlerinden Küçük Armenia'ya kadar uzanan bölgeyi Tibaren ve Khaldai ülkeleri olarak gösterir.³⁵ Strabon aynı metinde bu ülkelerin sınırını Kolchis'e kadar uzatırken, Trapezus ve Pharnakia'yı Kolchis sınırlarına dâhil etmediği anlaşılmaktadır. Plinius, Tibarenleri Cotyorum'un (Ordu) doğusuna ve Mossynoiklerin de batısına yerleştirmiştir.³⁶ Benzer şekilde Ammianus Marcellinus da bölge topluluklarını sayarken Tibarenlerin batısında Khalyblerin, doğusunda ise Mossynoiklerin ismini vermekte ve yaşadıkları yerleri düz alan olarak tarif etmektedir.³⁷ Bir mit olsa da Argonotların Orfeus versiyonunda Tibarenler ve Khalybler, Mossynoiklerin ülkesinde birlikte yaşayan insanlar olarak tanımlanmıştır.³⁸ Görülebileceği üzere Ksenophon'un Tibarenlere ilişkin lokalizasyonu dışında diğer tüm kaynaklar Tibaren ülkesine ilişkin aynı bölgeyi işaret etmektedir. Buna göre Kotyora ile Kerasus arasındaki bölge bu topluluğun yaşam alanı olarak ileri sürülebilir.

²⁶ Ksen. *Anab.* V. 5. 1

²⁷ http://www.mta.gov.tr/v3.o/sayfalar/bilgi_merkezi/maden_potansiyel_2010/Ordu_Madenler.pdf

²⁸ http://www.mta.gov.tr/v3.o/sayfalar/bilgi_merkezi/maden_potansiyel_2010/Tokat_Madenler.pdf

²⁹ Kelkit vadisinin kuzeyinde az sayıda Demir Çağı buluntu alanları vardır. Özsait, 1994, 459 vd. Ayrı. Bkz. Özsait 1991, 357 vd. Yakın dönemdeki yüzey araştırmaları ağırlıklı olarak Hellenistik dönem ve sonrası buluntular tespit edilmiştir. Erol, 2012, 183 vd.

³⁰ Ksen. *Anab.* V. 5. 1 vd.

³¹ *Γεννηταίν* olarak metinde ifade edilen Yoro burnunun ötesi (Skyl. *Periplus* 87).

³² Apoll. Rhod. *Argo.* II. 377.

³³ Pse. Scy. *Descriptio* 914.

³⁴ Pom. Mela. *Chorographia* I. 106.

³⁵ Str. *Geographika* XII. 3. 28-29.

³⁶ Plin. *Nat. His.* VI. 4. 1.

³⁷ Amm. Marc. *Rerum Gestarum Libri* 22.8.21.

³⁸ Orph. *Orp. Argo.*, 725.

Ağırlıklı olarak lokalizasyondan bahseden metinlerde az da olsa bu topluluğun yaşam koşulları hakkında bilgi verilmektedir. Ksenophon, Tibarenlerin ülkesinin, doğuya doğru diğer bölge topluluklarının ülke-lerine göre daha düz olduğunu, deniz kıyısındaki kalelerinin³⁹ az tahkim edildiğini yazmaktadır.⁴⁰ Küçük boyutlarda olması muhtemel bu mevkiiler, Tibarenlerin en azından bir kısmının sosyal tabakalaşmanın olduğu yerleşik yaşam koşullarına uyum sağladığı akla getirmektedir. Ksenophon'un Tibaren ülkesinin daha düz olduğuna dair verdiği bilgiye paralel olarak, Apollonios bu ülkenin koyun açısından zengin olduğunu belirtmektedir.⁴¹ Aynı bilgi İskenderiyeli Dionysius tarafından da verilir.⁴² Metinlerden bu topluluğun Khalybler ve Mossynoikler gibi komşularının aksine savaşçı olmadıkları anlaşılmaktadır. Şamlı Pausanias'a göreyse gülmeye istekli ve mutlu insanlardır.⁴³

Tibaren ülkesinin doğusunda genellikle "Mos(s)ynoik"⁴⁴ adı verilen toplulukların yaşadığı düşünülmektedir. Herodot, Mossynoiklerin diğer bölge toplulukları Tibarenler ve Makronlar ile birlikte 19. satraplık olarak Perslere vergi ödediğini belirtir.⁴⁵ Herodot bu ülkenin lokalizasyonuna ilişkin bilgi vermezken, bölgeye gelmiş olan Ksenophon önemli bilgiler aktarır. Ksenophon, Trapezus'tan ayrıldıktan sonra batıya doğru üç günlük bir yürüyüş ile Kolch ülkesinde, deniz kıyısında bulunan ve bir Sinope kolonisi olan Kerasus'a vardıklarını ve Mossynoiklerin bu ülkenin batısında yer aldıklarını belirtmektedir.⁴⁶ Bu bilgiye göre Kerasus muhtemeldir ki, Çarşıbaşı, Beşikdüzü veya en batıda Tirebolu

civarında bulunuyor olmalıdır.⁴⁷ Ancak bu kent genellikle M.Ö. 183 yılından sonra Pharnakia (Giresun) olarak adlandırılan Kerasus ilişkilendirilir.⁴⁸ Bu durumda Ksenophon'un mesafe konusunda ya bir hata yapmış olduğu ya da ikinci bir Kerasus kentinin var olduğu düşünülebilir. Burada mantıklı olan ikinci bir Kerasus kentinin var olduğudur. Bunun için iki temel delil ileri sürülebilir. İlki, bugün için iki kent arasındaki 130 km'lik mesafeyi yaya olarak 3 günde kat etmenin mümkün olmamasıdır. En uzun alınabilecek mesafe günde 25 km'den yaklaşık 75 km. civarında olmalıdır.⁴⁹ İkinci olarak Ksenophon'un Kerasus'u, eğer klasik dönemdeki Pharnakia ise bu kentin batısı (yukarıda yer alan) antik kaynaklarda belirtildiği üzere Tibarenlerin ülkesi olmalıdır. Ksenophon'dan yaklaşık dört asır sonraya tarihlenen Plinius'un, Pharnakia ve onun doğusunda Kerasus olmak üzere iki ayrı yerleşim yerinin varlığından bahsediyor olması bu tespiti güçlendirmektedir.⁵⁰ Ancak yine de Ksenophon'un metninde, daha sonradan Pharnakia adını alacak olan kentten hiç bahsedilmemiş olması da dikkatten kaçmamalıdır.

Ksenophon, doğuda ve batıda yer alan ve birbirine karşı düşmanca davranan iki Mossynoik topluluğundan, Yunanlıların batıdaki topluluk ile anlaşma yaparak doğudakine saldırdıklarını yazmaktadır.⁵¹ Buna göre Yunanlılarla işbirliği yapan Mossynoik askerlerinin, içerisine üç adam sığabilen, tomruktan yontulmuş kayıklarla geldikleri ve beyaz öküz postuyla kaplı kalkanlara, yaklaşık dokuz ayak uzunluğunda topuzlu kargılara sahip oldukları, sık do-

³⁹ χωρίον: arazi parçası, kale, müstahkem mevki (White-Morgans, 1896: 238).

⁴⁰ Ksen. *Anab.* V. 5. 2.

⁴¹ Apoll. *Rhod. Argo.* II. 377.

⁴² Dion. *Rehber* 767.

⁴³ Pse. *Scy. Descriptio* 914.

⁴⁴ Μοσσύνοικοι: ahşap evlerde yaşayanlar (White-Morgans, 1896: 145).

⁴⁵ Hrd. *Historia* III. 94.

⁴⁶ Ksen. *Anab.* V. 3. 2. vd.

⁴⁷ Görele / Eynesil Kalesi her ne kadar geç dönem özellikleri gösteriyor olsa da antik dönem ve öncesinde bir yerleşimin burada olması muhtemeldir

(Doksanaltı vd. 2013: 200). Görele/Eynesil antik metinlerde "Koralla" olarak geçmektedir. Bu isim ise ilk defa ikinci yüzyılda Arrianus tarafından verilmektedir (*Periplous* 16.5). Çarşıbaşı'nın 1,5 km. kadar batısındaki Gelida Kale'de bu konudaki bir diğer aday olabilir. Ancak Gelida Kalesi'nde henüz herhangi bir arkeolojik çalışma yapılmamıştır.

⁴⁸ Aslan, 2005: 126.

⁴⁹ "günde beş parasang" Hrd. *Historia* II. 6

⁵⁰ Plin. *Nat. His.* VI. 4. 1.

⁵¹ Ksen. *Anab.* V. 4. 3. vd.

kunmuş kısa tunikler giyip, deriden yapılmış sorguçu başlıklar taktıkları ve demir baltalara sahip oldukları belirtilmiştir.⁵² Ksenophon'un verdiği bilgilere göre bu ülkede, tüm Mossynoik toplulukları için önemli olan bir anakent⁵³ ve bu şehrin⁵⁴ önünde yer alan bir kale⁵⁵ bulunmaktadır. Zira ülkenin en yüksek yerinde bulunan bu yeri elinde tutan topluluk tüm Mossynoiklerin efendisi sayılıyormuş.⁵⁶ Kentin ele geçirilmesi sonucu ekme dolmuş ambarlar, yeni hasat edilmiş buğday (özellikle kızılca buğdayı), tuzlanarak küplere bastırılmış yunus balığı eti ve çanaklara doldurulmuş yunus balığı yağı, kaynatılarak ekme gibi pişirilen kestaneler⁵⁷ ve şarap, Yunanlılar tarafından yağmalanmıştır.⁵⁸ Ksenophon ayrıca bu topluluğun tuhaf bazı geleneklerinden de bahsetmekte ve topluluk içindeyken yalnızmış gibi, yalnızken de topluluk içindeymiş gibi davrandıklarını, bundan da utanç duymadıklarını yazmaktadır.⁵⁹ Ksenophon'un verdiği bilgilerden hareketle, Mossynoiklerin balıkçılık ve hayvancılık yaptığı, ister kendileri üretsin ister ticaret sayesinde olsun buğday ve şarap tükettikleri ve demir aletlere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca "kent", "başkent" tanımlarından en azından bir kısmının yerleşik yaşama uyum sağlayabildiği anlaşılmaktadır.

Aristo Külliyyatında doğrudan Mossynoikler ile ilişkili olmasa da Mossynoik bakımından bahsedilir. Bu bakımının parlak ve beyaz olduğunu ve oldukça özel bir süreçten geçirilerek üretildiğinden bahsedilmektedir.⁶⁰ Ancak bu bilgi başka bir kaynakla desteklenmemektedir. Rodoslu Apollonios kibirli olarak nitelendirdiği Mossynoiklerin, Ares Adası'nın karşısında yerleşik olduklarını,

ülkelerinin ağaçlık olduğunu, ahşap kuleler ve evler yaptıklarını aktarmaktadır.⁶¹ Şamlı Pausanias (Pseudo Scymnus) gelenek ve yasa konusunda en barbar insanlar olarak adlandırdığı Mossynoikleri, Kerasus ve Ares Adası'nın doğusuna yerleştirmektedir.⁶²

Pomponius Mela, Mossynoiklerin batı sınırında Tibarenler, doğu sınırında Makrokephali, topluluğunun bulunduğunu, Kerasunta ve Trapezus dışında kentleşmenin az olduğu bir bölgede yaşadıklarını belirtmektedir. Bu topluluğun diğer kaynaklarda da belirtildiği üzere ahşap kulelerde yaşadıklarını, vücutlarını dövmelerle işaretlediklerini ve krallarını oylamayla seçtiklerini aktarmaktadır.⁶³ Plinius ise Tibarenlerin doğusunda ve Kerasus'un⁶⁴ batısındaki bir bölgeyi bu topluluk ile ilişkilendirmektedir.⁶⁵ Ammianus Marcellinus da genel bir ifade ile Tibarenler ve Makronlar arasındaki bölgeyi işaret etmektedir.⁶⁶

Strabon, Heptakometler olarak adlandırdığı Mossynoiklerin, Trapezus ile Pharnakia'nın dağlık kesimlerinde yaşayan vahşi bir topluluk olduğunu söylemektedir. Belirttiğine göre bu topluluk ağaçlarda veya ahşap seyyar kulelerde yaşar ve bu kulelere Mosyn dendiğinden antik devirde bu insanlar Mossynoikler olarak adlandırılmıştır. Vahşi hayvan eti ve ceviz tüketen bu topluluğun Romalı Konsül Pompeius'un ordusuna karşı bir "silah" olarak ağaç sürgünlerinden elde edilen deli balını kullandıklarından da bahsetmektedir.⁶⁷

Mossynoik topluluklarının yaşadığı bölgeye ilişkin yukarıda verilen bilgiler onların ağırlıklı olarak Giresun'un il merkezi

⁵² Ksen. *Anab.* V. 4. 11-13.

⁵³ μητρόπολις/metropolis: anakent, başkent. White-Morgans 1896, 143. Ksen. *Anab.* V. 4.15, 25.

⁵⁴ πόλις/polis: şehir. White-Morgans, 1896: 181.

⁵⁵ χωρίον: arazi parçası, kale, müstahkem mevki. White-Morgans, 1896: 238.

⁵⁶ Ksen. *Anab.* V. 4. 15.

⁵⁷ κάρυον kelimesi ceviz anlamına gelmektedir. Ancak burada kastedilen Yunanlıların henüz bilmediği kestane olmalıdır. White-Morgans, 1896: 112.

⁵⁸ Ksen. *Anab.* V. 4. 27-29.

⁵⁹ Ksen. *Anab.* V. 4. 33-34.

⁶⁰ Arist. *De mira.* Aus. 27.62.

⁶¹ Apoll. *Rhod. Argo.* II. 379-387, II. 1117. Hali. Dio. *Roma Tarihi* 1.26.2. Pse. Sc. *Descriptio* 914.

⁶² Pse. Scy. *Descriptio* 900.

⁶³ Pom. Mela. *Chorographia* I. 106.

⁶⁴ Plinius'un metninde Pharnakia'dan ayrıca bahsediyor olması, buradaki Kerasus'un Giresun'dan ziyade daha doğudaki bir yerleşimi işaret ettiği göstermektedir.

⁶⁵ Plin. *Nat. His.* VI. 4. 1.

⁶⁶ Amm. Marc. *Rerum Gestarum Libri* 22.8.21.

⁶⁷ Str. *Geographika* XII. 3. 18.

çevresi ile doğuya doğru yayılmış olduklarını işaret etmektedir. Batı sınırını çizmek güç olsa da Ksenophon'un Trapezus'tan üç günlük bir mesafe ile bu ülke sınırlarına yaklaştığı göz önünde bulundurulduğunda Vakfikebir-Beşikdüzü civarı uygun görünmektedir. Mossynoiklerin kayak kullanıp Yunus etinden yararlanıyor olmaları da onların sadece iç kesim değil aynı zamanda kıyı boyunca da var olduklarını göstermektedir. 2009 yılından itibaren başlayan Giresun yüzey araştırmasında tespit edilen Giresun merkez Camili köyü Karadağ mevkiinin güneyindeki kaya sunağı ve kuru duvar tekniğindeki bazı mimari ve seramik buluntular,⁶⁸ Burhaniye köyündeki tepelik bir arazideki yerleşim ile açık hava tapınım alanı,⁶⁹ Bulancak İnece köyündeki yine bir tepe üzerindeki açık hava sunu çukurları, açık hava tapınım alanı ve oyu mezarları,⁷⁰ ile Erikli köyü açık hava tapınım alanı⁷¹ muhtemeldir ki Orta Demir Çağı'na tarihlenen buluntu alanlarıdır. Söz konusu alanların Mossynoik topluluklarıyla ilişkilendirilmesi anlamlı olabilir. Ancak ilgili topluluklara ait bir malzeme grubunun henüz oluşturulma aşamasında olduğu unutulmamalıdır.

Mossynoiklerin doğusunda yaşadıkları düşünülen Driller hakkında bilgi veren en önemli kaynak Ksenophon'dur.⁷² Bu topluluğun tam olarak yaşadığı yer belli değildir. Ancak Trapezus'a günöbirlik bir mesafeden daha uzakta ve kentin doğusunda veya güneybatısında, kıyıda iç kesimde, dağlık ve ulaşılması güç bir bölgede yaşıyor olmaları muhtemeldir. Bu konudaki en iyi aday bölge, kentin güneybatısında bulunan Düzköy, Tonya ve belki de Maçka bölgesinin batısı olabilir. Zira kentin çevresindeki diğer bölgelerin (aşağıda açıklanacağı

üzere) Kolk ve Makron adı verilen toplulukların iskân alanları olması daha olasıdır.

Ksenophon, Driller'in Pontus'un en savaşçı topluluğu ve aynı zamanda Trapezusluların düşmanı olduğunu belirtmektedir. Ksenophon'un belirttiğine göre, "Driller", Yunanlıların ilerleyişi karşısında derin bir ırmak yatağıyla çevrili, ahşap kulelerle korunan, iç ve dış kaleden oluşan ve anakent⁷³ olarak adlandırılan müstahkem bir mevkiye⁷⁴ çekilmişlerdir ve bu alanın çevresinde de ahşaptan evler bulunmaktadır. Bahsi geçen bu yerlerden Yunanlılar domuz, öküz ve koyun gibi pek çok hayvan yağmalamışlardır. Bu bilgi, Drillerin batıdaki Mossynoikler gibi kısmen yerleşik yaşama sahip, büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık ile ilgilendiklerini göstermektedir.

Ksenophon'dan yaklaşık beş yüz yıl sonra bölgeye gelen Arrianus, Ksenophon'un "Drill"ler⁷⁵ olarak adlandırdığı kavmin Sanlar (Sannoi)⁷⁶ olduğunu düşündüğünü, bugün dahi savaşçı bir millet olduklarını ve Trapezus'lulara karşı hâlâ son derece düşman olduklarını belirtmekte, kralı olarak yaşayan bu topluluğun, eskiden Roma'ya vergi verirken artık yağmacılık yaptıkları için vergi ödemeye hevesli olmadıklarını da belirtmektedir.⁷⁷

Ksenophon'un güneyden Trabzon'a gelirken karşılaştığı ve kentin çevresinde yaşadıklarını söylediği bir diğer topluluk Kolkhlardır. Ksenophon, Trapezus'u Sinope'nin Kolkh topraklarındaki kolonisi olan bir Helen kenti olarak tanımlamaktadır.⁷⁸ Buna göre Kolkhların, kentin çevresindeki çoğunlukla düz yerlerde⁷⁹ ve bol erzaklı köylerde yaşadıkları, hayvancılık yaptıkları ve bal ürettikleri anlaşılmaktadır.⁸⁰ Ayrıca, yukarıda da ifade edildiği

⁶⁸ Doksanaltı vd., 2012: 126-128.

⁶⁹ Doksanaltı vd., 2012: 129.

⁷⁰ Doksanaltı vd., 2013: 197-199.

⁷¹ Doksanaltı vd., 2013: 199.

⁷² Ksen. *Anab.* V. 2. 1-27.

⁷³ μητρόπολις/metropolis (White-Morgans, 1896: 143). Mossynoik topluluklarının anakenti için bk Ksen. *Anab.* V. 4. 15, 25.

⁷⁴ χωρίον: arazi parçası, kale, müstahkem mevki (White-Morgans, 1896: 238).

⁷⁵ Δρίλλαç: Arrianus, Ksenophon'un aksine bu topluluğun adını iki lambda ile yazmıştır.

⁷⁶ Strabo ise Sannoi halkını Makronlar olduğunu belirtmektedir. Str. *Geographika* XII. 3. 18.

⁷⁷ Arr. *Periplus* 11.1-2.

⁷⁸ Ksen. *Anab.* IV. 8. 22.

⁷⁹ πεδίων: düz arazi, kırlık, düzlük (White-Morgans, 1896: 171).

⁸⁰ Ksen. *Anab.* IV. 8. 19-24.

üzere Trapezus'un batısında, üç günlük bir yol mesafesinde bulunan Kerasus'un da Kolch ülkesinde bulunduğunu da belirtmektedir.⁸¹ Ksenophon'un aksine diğer bazı antik kaynaklar ise Kolchis'i Trabzon'un doğusunda bir yerlerden başlatmaktadırlar.⁸²

Kolklar hakkında verilen bilgilere göre, Ksenophon zamanında Kolchların Trapezus'un doğusundan başlayarak sahil boyunca kent ve çevresine kadar yayılmış oldukları söylenebilir. Bu doğrultuda Ksenophon'un tarif ettiği düzlükteki Kolch köylerinin kentin güneyinde bulunan Kireçhane-Düzyurt bölgesinde olması muhtemeldir. Zira Ksenophon'un güneydeki Makron bölgesinden Değirmendere Vadisi üzerinden⁸³ Trapezus'a doğru gelirken bu bölgeden geçmiş olması güçlü bir olasılıktır.

Doğu Karadeniz'in MÖ birinci binyıl yerel topluluklarından bir diğeri Makronlar'dır. Bu topluluk hakkındaki ilk bilgileri veren Herodot, onların Thermodon ve Partheinos (Bartın) Irmakları arasında yaşadığını söylemektedir.⁸⁴ Orta ve Batı Karadeniz olarak okuyacağımız bu bölge, daha sonraki yazılı kaynaklar dikkate alındığında Makronlar için işaret edilen en batı bölgedir. Herodot'un aksine bölgeye gelen Ksenophon'un belirtildiğine göre Makronların ülkesi, Yunanlıların denizi gördükleri Tekes Dağı ile Trapezus'un çevresinde bulunan Kolch köyleri arasında bulunmaktadır.⁸⁵ Herodot ile neredeyse çağdaş olan bu kaynağın verdiği bilginin lokalizasyon konusunda daha doğru olduğu söylenebilir.

Ksenophon, İskit topraklarında kalan zengin ve kalabalık bir şehir olarak adlandırdığı Gymnias⁸⁶ kentinden beş günlük bir yolculuk sonunda denizin görüldüğü Tekes Dağı (Θήχης) olarak adlandırdığı tepeye vardıklarını belirtir. Bu dağdan hareketle Makronlar ülkesi içerisinde üç günde on parasang⁸⁷ yol aldıklarını ve bunun ilk gününde Makron ve İskit ülkelerini ayıran bir ırmağa ulaştıklarını ifade etmektedir.⁸⁸ Bu ifadelerden Makron ülkesinin Tekes Dağı'ndan kuzeye doğru uzandığı anlaşılmaktadır. Tekes Dağı'nın yeri konusunda şu ana dek birtakım önerilerde bulunulmuştur. Bu lokalizasyonlar genellikle Madur Dağı,⁸⁹ İskobel Yaylası⁹⁰ ve Deveboynu Tepe⁹¹ arasında çeşitlilik göstermektedir. Esas itibariyle bu dağın tam olarak neresi olduğunu söylemek güçtür ve denizin görülebileceği aynı bölgede daha başka tepeler de vardır. Ancak burada önemli olan husus, ileri sürülen tüm lokalizasyonların Maçka'nın güneydoğusunda bulunuyor olmasıdır. Zira Ksenophon'un Gümüşhane-Bayburt civarından kuzeye doğru bir hareketi söz konusudur. Bu şartlar altında Hamsiköy, Larhan, Meryemana ve Galyan gibi vadilerin muhtemel Makron ülkesi sınırlarında bulunuyor olduğu söylenebilir. 2018 yılı itibariyle Karadeniz Teknik Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından yürütülmeye başlanan protohistorik dönem yüzey araştırmasının ilk yılında Galyan ve Meryemana vadileri arasında kalan sırtın üst kotlarında MÖ I. binyıla tarihlenebilecek harçsız duvarlar ve seramik örnekleri tespit edilmiştir. İlgili malzeme üzerinde

⁸¹ Ksen. *Anab.* V. 3. 2.

⁸² Str. *Geographika* XII. 3.17. Arr. *Periplous* 7.1-2. Plin. *Nat. His.* 6.4.

⁸³ Mitford, 2000: 127-131.

⁸⁴ Hrd. *Historia* II. 104.

⁸⁵ Ksen. *Anab.* IV. 7. 1 vd. *Ayr. bkz.* Dio. *Bib.* 14.29.4 vd.

⁸⁶ Modern Gümüşhane: Herzfeld, 1968: 124. Hewsen, 1983: 134. Sagona, 317. Gümüşhane'nin batısı: Sagona ve Sagona, 2004: 68. Modern Bayburt: Hamilton, 1842: 166-167. Allen, 1971: 56. Mitford, 2000: 127.

⁸⁷ παρασάγγης: Pers yol ölçüsüdür. Yaklaşık 30 stadiaya eşittir. Hrd. *Historia* II. 6. White-Morgans, 1896: 168. Bu durumda bir parasang yaklaşık 5 km.'nin biraz üstünde bir uzunluğu ifade etmektedir.

⁸⁸ Ksen. *Anab.* IV. 8. 1-2. Kastedilen ırmak Karadere veya Değirmendere olabilir.

⁸⁹ Hamilton, 1842: 166. Bilgin, 2000: 16-23. Brennan, 2012: 326.

⁹⁰ KTÜ Arkeoloji bölümü tarafından yapılan Trabzon Protohistorik dönem yüzey araştırmasının 2018 yılı çalışmalarında İskobel yaylasında Karadeniz'in görülebildiği bir tepenin yamacında, Ksenophon'un Tekes Dağı'nda askerlerin taş toplayarak yapıldığı söylediği yığını andıran bir kalıntı tespit edilmiştir. Konuya ilişkin buluntular yayın aşamasındadır.

⁹¹ Mitford, 2000: 129. Manfredi, 2004. Waterfield, 2006.

çalışmalar devam etmekle birlikte söz konusu buluntu alanlarının bölgedeki yerel topluluklara ait oldukları düşünülmektedir.

Ksenophon, Makron ülkesinin oldukça sarp ve ormanlarla kaplı bir arazi olduğunu, bu topluluğun sorgun ağacından/hasırdan⁹² kalkan ve mızrak kullandığını, kıldan elbiseler giydiklerini ve Yunanlıların karşılıklı teminatlar vererek onlarla anlaştıkları, Makronların ise bunun üzerine ellerinden geldiğince bir pazar yeri kurduklarını yazmıştır.⁹³ Ayrıca Herodot'un aksine Makronların Khalybler, Kolkhlar, Mossynoikler ve Tibarenler ile birlikte özerk olduklarını söylemektedir.⁹⁴ Ksenophon'un Orta ve Doğu Karadeniz sahilleri boyunca herhangi bir Pers idarecisinden bahsetmemesi Herodot'un bahsettiğinin aksine bölgenin özerk bir görünümü olduğunu düşündürmektedir.

Rodoslu Apollonius, Makronların Mossynoiklerin doğusunda buldukları belirtilmekte ve "adanın ötesinde ve karşısında, anakarada Philyrler ve onların da üstünde Makronlar yerleşmiştir"⁹⁵ ifadesinden de sahilden ziyade, daha yüksek/iç kesimlerde yaşadıkları işaret etmektedir. Bu bilgiye paralel olarak Strabon, Makronların Tibarenler ile birlikte Trabzon'un üst kesimlerinde oturduklarını belirtmekte ancak bu toplulukların artık Sanlar olarak adlandırıldığını ifade etmektedir.⁹⁶ Plinius daha genel bir değerlendirme ile Themiscyra'nın doğusunda Khalybler, Tibarenler, Mossynoikler, Becheirler, Buzerler ile birlikte Makronları da saymakta ve Strabon'un Makronları Sanlar olarak adlandırmasına paralel olarak Trabzon'a

doğru akan Pixytes Nehri'nin (Değirmendere?) ötesinde Sanların yaşadığını belirtmektedir.⁹⁷

İskenderiyeli Dionysius, Pontos sahilindeki çok sayıdaki kabileyi doğudan batıya doğru sayarken Byzereler, Becheirler ve Makronları da sıralamakta ve onların batısına ise Philyrleri yerleştirmektedir.⁹⁸ Bununla birlikte *Argonautica*'nın Latince çevirisi olan *Orphic Argonautica*'da Makronların yine Mossynoiklerin doğu komşuları oldukları belirtilmektedir.⁹⁹

Son olarak Trapezus'un doğusundan bahsetmek gerekirse, bu bölgenin Trapezus'un batı veya güney bölgesine göre daha az bilindiği söylenebilir. Bölgedeki araştırmaların az olmasının yanı sıra yazılı kaynaklarda bölge ile ilişkilendirilebilecek topluluklar hakkındaki bilgiler de yok denecek kadar azdır. Var olan bilgiler ise daha muğlak ve belirsiz bir haldedir. Rodoslu Apollonius Makronların doğusunda Beheir ve Sapeir topluluklarını saymakta ve onların da ötesinde Kolkhların bulunduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰ Pseudo Skylax, Apsaros Nehri'nin (Çoruh Nehri) kuzeyinde gösterdiği Kolkklar'dan itibaren batıya doğru Byzere ve Ekeheiri toplulukları, onların batısında Pordanis (Fırtına Deresi?) ve Arabis nehirleri ve Odeinios kenti, daha batıda Beheir topluluklarını, limanını ve kentini, daha batıda Makrokefali topluluğu ve Pson Limanı¹⁰¹ ve nihayetinde Trapezus kentini sıralamaktadır.¹⁰² İskenderiyeli Dionysius Makron ve Philyr topluluklarının doğusunda Beheir ve Byzere topluluklarının bulunduğunu bildirmektedir.¹⁰³

Pomponius Mela, bölge topluluklarından Makrokefalilerin Mossynoiklerin doğusunda, Beheir ve Buzeri toplulukları ile birlikte yaşadıklarını, zapt edilemez asi bir

⁹² γέπρον kelimesi "hasırdan/sorgun ağacından yapılmış" anlamında kullanılmaktadır. Muhtemelen fındık ağacı gibi ince dallara sahip bir ağacın dallarından hasır biçiminde yapılmış kalkan ve mızraklar olabilir.

⁹³ Ksen. *Anab.* IV. 8. 2-8.

⁹⁴ Ksen. *Anab.* VII. 8. 24.

⁹⁵ Apoll. *Rhod. Argo.* II. 393.

⁹⁶ Str. *Geographika* XII. 3. 18. Arrianus'un Karadeniz Seyahati'nde Sanların "Driller" olduğu ileri sürülmüştür. Arr. *Periplus* 11.1.

⁹⁷ Plin. *Nat. His.* I. 11, VI. 4. 1.

⁹⁸ Dion. *Rehber* 760.

⁹⁹ Orph. *Orp. Argo.*, 744.

¹⁰⁰ Apoll. *Rhod. Argo.*, II. 370 vd. II. 1242 vd.

¹⁰¹ Hyssus (Araklı) limanı olabilir. Cramer, 1832: 290.

¹⁰² Skyl. *Periplus* 81-85.

¹⁰³ Dion. *Rehber* 760 vd. Ayr. bkz. Orph. *Orp. Argo.*, 755-757.

yaratılışa sahip olduklarını, Trapezus ve Kerasunta kentleri hariç yaşadıkları bölgede kentleşmenin pek olmadığı bilgisini vermektedir.¹⁰⁴ Plinius ise bu topluluğu Kerasus ile Kordule (Akçakale) arasında yerleştirerek¹⁰⁵ daha batıda bir bölgeyi işaret etmektedir. Strabon genel bir ifade ile Trapezus ve Pharnakia'nın dağlık arazisinde yaşayan topluluklar arasında Byzereleri de saymaktadır.¹⁰⁶ Ammianus Marcellinus bölge toplulukları olarak Byzere, Sapeir ve Philyrleri saymakta ancak bu topluluklar ile bir münasebet olmadığı için haklarında bir şey bilinmediğini belirtmektedir.¹⁰⁷

Sonuç

MÖ I. binyılın ikinci çeyreğinden itibaren Doğu Karadeniz bölgesine doğru yayılmaya başladığı düşünülen Yunan kolonizasyonu ile çağdaş ve belki de öncesinde bölgenin bazı yerel topluluklar tarafından mesken tutulduğu anlaşılmaktadır. Yunan ve Latin metinlerinden ismen bilinen bu toplulukların, yakın zamanda gerçekleştirilen ve halen devam eden bazı arkeolojik çalışmalar ile daha iyi bilinir hale gelmeye başladığı söylenebilir.

Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler ışığında, MÖ birinci binyılın özellikle ikinci yarısında bölgede yaşayan toplulukların coğrafik sınırları kısmen çizilebilir durumdadır. Toplulukların zaman içerisinde sınır değişimleri ve bazı küçük toplulukların muğlak sınırlarının değişiklik gösterebileceği göz önünde bulundurulmak kaydıyla, Harita 1'de görülen ve MÖ I. binyılın ikinci yarısından itibaren bölgenin idari yapısını gösteren harita dikkate alınabilir. Bu doğrultuda Samsun-Ordu hattının ağırlıklı olarak iç kesiminde yaşadıkları düşünülen Khalybler, Ordu'nun batı kıyısındaki nispeten düz alanlarda yerleşik Tibarenler, Ordu'nun doğusu ile Giresun sahil boyunca ağırlıklı olarak kıyıya yakın tepelik alanlarda yaşayan Mossynoikler Trabzon'un güneybatısındaki dağlık bölgede yerleşik

olması muhtemel Driller, Trabzon'un dağlık güney bölgesinde yerleşik olan Makronlar ile bölgenin doğusuna doğru yayılan daha küçük grupların Doğu Karadeniz'in MÖ birinci binyıldaki yerel topluluklarını oluşturduğu söylenebilir.

Söz konusu toplulukların birbirlerinden bağımsız gruplar halinde kimi zaman bir bey veya metinlerde de bahsedildiği üzere "kralsız" yaşıyor oldukları görülebilir. Topluluklar arasında bir akrabalık durumunun olup olmadığını söylemek güçtür. Ancak Mossynoik örneğinde görülebileceği üzere, aynı topluluk içerisindeki iki farklı boyun hasmane ilişkilerinin olabileceği anlaşılmaktadır. Toplulukların ekonomik ve sosyal yapılarında da bazı küçük farklılıklar dikkat çekmektedir. Kısmen denizci olarak adlandırabileceğimiz bu toplulukların, yakın zaman kadar bölgede görülen ve coğrafyaya bağımlı olarak yürütülen hayvancılık ve bahçecilik ölçüsünde tarımın desteklediği yaylacı yaşamın koşullarını büyük ölçüde benimsemiş oldukları söylenebilir.

Harita 1. MÖ I. Binyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi Yerel Halklarının Muhtemel Coğrafik Yayılımı

KAYNAKÇA

Allen, W. E. D., (1971), *A History of the Georgian People from the Beginning down to the Russian Conquest in the Nineteenth Century*, London: Routledge and Kegan Paul.

Aslan, M., (2005). *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, İstanbul: Odin Yayıncılık.

¹⁰⁴ Pom. Mela. *Chorographia* I. 107.

¹⁰⁵ Plin. *Nat. His.* I. 11, VI. 4. 1.

¹⁰⁶ Str. *Geographika* XII. 3. 18.

¹⁰⁷ Amm. Marc. *Rerum Gestarum Libri* 22.8.21. Ayr. bkz. *Step. Ethnica* B190.11, S555.12, B166.11

- Bilgin, M., (2000), *Doğu Karadeniz: Tarih, Kültür*, Trabzon: İnsan.
- Brennan, S., (2012). *Mind the Gap: A 'Snow Lacuna' in Xenophon's Anabasis?* F. Hobden (Yay. haz.) Xenophon: Ethical Principles and Historical Enquiry içinde (307-339). Leiden-Boston.
- Carpenter, R., (1948), "The Greek Penetration of the Black Sea", *American Journal of Archaeology*, 52/1, 1-10.
- Çalışkan-Akgül, H., (2016), "Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Prehistoryası: Bir Terra Incognita Analizi", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 21, 9-26.
- Cramer, J. A., (1832), *A Geographical and Historical Description of Asia Minor with a Map*, Oxford: University Press.
- Demir, M., (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", G. İltar (ed.), *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008* (67-85) içinde. Ankara.
- Doksanaltı, E. M., Aslan, E. ve Mimirolu İ. M., (2012), "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüze Araştırmaları: 2010", 29. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 117-145.
- Doksanaltı, E. M., Mimirolu İ. M., Karaođlan İ. ve Erdoğan, U., (2013), "Giresun İli ve Giresun Adası Arkeolojik Yüze Araştırmaları: 2011", 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2. Cilt, 197-212.
- Drews, R., (1976), "The Earliest Greek Settlements on the Black Sea", *The Journal of Hellenic Studies*, 96, 18-31.
- Erol, A. F., (2012), "Ordu İli, Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüze Araştırması 2011", 30. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 183-195.
- Hamilton, W. J., (1942), *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia; with some account of their Antiquities and Geology*, London: John Murray.
- Herzfeld, E., (1968), *The Persian Empire. Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East*, Wiesbaden: Franz Steiner.
- Hewsen, R. H., (1983), "Introduction to Armenian Historical Geography II: The Boundaries of the Achaemenid 'Armina'", *Revue des Etudes Arméniennes*, 17, 123-143.
- Graham, J., (1958), "The Date of the Greek Penetration of the Black Sea", *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 5, 25-42.
- Manfredi, V., (2004), *The Identification of Mount Theches in the Itinerary of the Ten Thousand: A New Hypothesis*, C. Tuplin (Yay. haz.) Xenophon and his World. Papers from a Conference Held in Liverpool in July 1999 (s. 319-324) içinde, Stuttgart: Franz Steiner.
- MTA Rapor I, http://www.mta.gov.tr/v3.0/say-falar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Ordu_Madenler.pdf (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2019)
- MTA Rapor II, http://www.mta.gov.tr/v3.0/say-falar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Tokat_Madenler.pdf (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2019)
- Mitford, T., (2000), "Thalatta, Thalatta: Xenophon's view of the Black Seas", *Anatolian Studies*, 50, 127-131.
- Özsait, M., (1991), "1990 Yılında Ordu-Mesudiye Çevresinde Yapılan Yüze Araştırmaları", 9. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 357-376.
- _____, (1994), "1993 Yılı Ordu-Mesudiye ve Sivas-Koyulhisar Yüze Araştırmaları", 12. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 459-482.
- Sagona, C., (2004), *Did Xenophon Take the Aras High Road? Observations on the Historical Geography of North-East Anatolia*. A. Sagona (Yay. haz.) A View from the Highlands: Archaeological Studies in Honour of Charles Burney (s. 299- 331) içinde, Ancient Near Eastern Studies Supplement, 14, Louvain: Peeters Press
- Sagona, A. ve Sagona C., (2004), *Archaeology at the North-East Anatolian Frontier, I*,

An Historical Geography and a Field Survey of the Bayburt Province, Ancient Near Eastern Studies Supplement 14, Louvain: Peeters Press.

Tsetskhladze, G. R., (1998), *Greek Colonization of the Black Sea Area: Stages, Models and Native Population*, G. R. Tsetskhladze (Yay. haz.) The Greek Colonization of the Black Sea Area: A Historical Interpretation of Archaeology (9-68) içinde, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

_____, (2007), *Greeks and Locals in the Southern Black Sea Littoral: A Re-Examination*, G. Herman ve I. Shatzman (Yay. haz.) Greeks between East and West: Essay in Greek Literature and History in Memory of David Asheri (160-195) içinde, Jerusalem: The Israel Academy of Sciences and Humanities.

White, J. W. ve Morgan, M. H., (1896), *An Illustrated Dictionary to Xenophon's Anabasis*, Boston: Ginn & Company.

Waterfield, R. A. H., (2006), *Xenophon's Retreat: Greece, Persia and the End of the Golden Age*, Cambridge: Belknap Press.

Klasik Kaynaklar

Aeschlyclus, *Prometheus*, (1926), Herbert Weir Smyth, *Zincire Vurulmuş Prometheus, Aeschylus*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Amm. Marc. *Rerum Gestarum Libri* (1935-1940), J. Carew Rolfe, *Rerum Gestarum libri qui Supersunt, History*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.

Apoll. Rhod. *Argo*, (1967), R. C. Seaton, *Argonautica, Apollonios Rhodios, Argonautica*, Cambridge, Mass.

Arist. *De mira. Aus.*, (1936), Walter Stanley Hett *De mirabilibus auscultationibus, Aristotelian Corpus, On Marvellous Things Heard*, (1882-1948), Heinemann, Minor Works.

Arr. *Periplous*, (2005), Murat Aslan, *Periplous, Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, İstanbul: Odin Yayıncılık.

Cat. *Şiirler* (1893), Elmer Truesdell Merrill, *Şiirler, Catullus, The Poems*, Boston: Ginn.

Dion. *Rehber* 76, (2002), Yumna Khan, *Dionysius of Alexandria, A Commentary on Dionysius of Alexandria's Guide to the Inhabited World*, London: University College.

Hali. Dio. *Roma Tarihi*, (1937), Earnest Cary ve Edward Spelman, *Roma Tarihi, Dionysius of Halicarnassus, Roman antiquities Books 1, 7, 19,20*, Loeb Classical Library.

Hrd. *Historia*, (1904), Macaulay G. Campbell, *Historia, The Histories*, London: Macmillan and Co.

Ksen. *Anab*, (1922), C. Lewis Brownson, *Anabasis, The Anabasis*, (1866-1948), London: Harvard University Press, Cambridge, MA.

Orph. *Orp. Argo.*, (2011), Jason_Colavito, *Orpic Argonautica, The Orpic Argonautica*, New York: New Athena Unicode.

Plin. *Nat. His.*, (1893), J.-Riley Bostock, George Henry T., *Naturalis Historia, The Natural History of Pliny*, New York: Bell & Sons.

Pom. Mela. *Chorographia*, (1998), F. E. Romer, *De Chorographia, Pomponius Mela's Description of the World*, Ann Arbor.

Pse. Scy. *Descriptio*, (1857), Şamlı Pausanias, Brady Kiesling, *Descriptio, Circuit of the Earth*, Muller text (Geographi Graeci Minores).

Skyl. *Periplous*, (2012), Murat Arslan, *Periplous-Scylacis, Pseudo-Skylaks: Periplous, Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 1, 239-257.

Str. *Geographika*, (1924), H. Leonard Jones, *Geographika, The Geography of Strabo*, The Geography of Strabo, Heinemann, Harvard.

Step. *Ethnica*, (1849), G. Reimer *Ethnica, Stephani Byzantii Ethnicorum*, August Meineke (1790-1870), Berlin.

Virgil, *Georgics*, (2001), A. S. Kline, *Virgil, Georgics Book I*, Poetry in Translation.

_____, (2002), A. S. Kline, *The Aeneid, Virgil*, Poetry in Translation.

Çelik, Kemal, "Gümüşhane ve Çevresinde Pontus Rum Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, ss.143-152.
DOI: 10.31765/karen.668103

GÜMÜŞHANE VE ÇEVRESİNDE PONTUS RUM FAALİYETLERİ*

Kemal ÇELİK**

* Araştırma makalesidir.

Bu makale, Prof. Dr. Kemal Çelik, (2018), "Gümüşhane ve Çevresinde Pontus Rum Faaliyetleri", Pontus Meşalesi ve Türkiye Karadeniz Rumeli Dernekleri Federasyonu, 1. Baskı, (Editör: Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU), Samsun, s. 129-136'da kitap bölümü olarak yayınlanmış olup, yeniden gözden geçirilmiş, eklentiler yapılarak yeni bilgiler ve yeni kaynaklarla genişletilmiştir.

** Prof. Dr. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü E-Posta: kemalcelo1@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5259-9911

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Doğu Karadeniz, Pontus Rum, Yunanistan, Türkiye.

Keywords: Gumushane, Eastern Black Sea, Pontus Greek, Greece, Turkey.

Öz: Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Rumların çoğu, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almamış, bölgeyi işgale giren Çarlık Rusya kuvvetiyle işbirliği yapan Pontus Rum çeteleri, bağımsızlık için silahlanmışlardır. 18 Nisan 1916'da Trabzon'a giren Ruslar, başlarında metropolit ve papazları olan Rum ve Ermeniler tarafından sevinçle karşılanmışlardır. Bu işgalle birlikte Pontusçu Rum çeteleri ve Ermenilerin Trabzon ve çevresindeki mezalimleri başlatmıştır. Gümüşhane halkı bu dönemde katliama tabi tutulmuş, zulme uğramış, bölgenin Batısındaki şehirlere göç etmiş, ekonomik yönden güçsüz ve fakir hale düşmüştür.

Mondros Mütarekesi'ni takiben, Rum Pontus çalışmaları canlandırılmıştır. İtilaf devletlerinin Doğu Karadeniz bölgesine gönderdikleri subayları ve Yunanlılar, yöre Rumlarını desteklemişlerdir. Orta ve Doğu Karadeniz kıyıları Rusya'dan gelen silahlı Rum göçmenlerle dolmuştur. Genel Af ile hapisten tahliye edilen ve dağdan inen Pontus çetecileri, İngiliz subaylarının izniyle silahla dolaşmış, Müslüman halka karşı baskın, soygun, zulüm ve cinayetlerini arttırmışlardır. Cumhuriyetin ilanından günümüze kadarki yakın dönemde, Yunanistan ve Rumlar, Ermeni soykırım iddiası ile yakın dönemdeki Kürt Sorunu öne çıkarıp bağlantı kurarak, soykırımı tanınması ve tazminat ödemesini talep ettikleri Türkiye'nin, bu soykırımı tanınamaması halinde AB'ye kabul edilmemesi yönünde, Avrupa Parlamentosu, İngiltere, Almanya, Moskova'da sergiler düzenlemiş ve Avrupa ülkelerinde propagandalar yapmışlardır. Doğu Karadeniz'de Rum nüfus sayısı çok abartılmıştır. Avrupa ve Amerika'daki sürekli Türkiye'yi suçlayan Pontusçu çalışmalar yanında; asıl önemlisi ve dikkati çeken nokta Doğu Karadeniz'deki çocuk ve genç nüfus başta olmak Türkiye'deki Türkleri kendilerinden şüpheye düşürecek ölçüde, aslında Rum oldukları yalanına inan-

Gönderim Tarihi: 29.07.2019

Kabul Tarihi: 25.12.2019

dırmak yönündeki Pontus Rum faaliyetleridir.

PONTUS RUM ACTIVITIES IN GUMUSHANE

Abstract: During the First World War, most of the Greek Cypriots did not stand by the Ottoman Empire, but the Pontus Greek gangs, which cooperated with the Tsarist Russian forces that invaded the region, were armed for independence. The Russians entered Trabzon on April 18, 1916 and were greeted with joy by the Greeks and Armenians, who had metropolitan and pastors at the beginning. With this occupation, the Pontusian Greek gangs and the atrocities of the Armenians in and around Trabzon started. The people of Gumushane were massacred, persecuted, migrated to the cities in the West of the region and became economically weak and poor.

Following the Armistice of Mudros, Greek Pontus works were revived. The officers sent to the Eastern Black Sea region by the entente states and the Greeks of the region. Central and Eastern Black Sea coasts are filled with armed Greek immigrants from Russia. Pontus gangs, who prison with Amnesty and descended from the mountains, went with guns with the permission of British officers and increased their raids, robberies, cruelty and murders against the Muslim people.

So that in the near future to present the proclamation of the Republic, Greece and Greeks, establishing Armenian genocide allegations with close removing lead the Kurdish Question in the period connections, to recognize the genocide and Turkey, where they demanded the payment of compensation, this genocide towards the adoption of the EU in case of non-recognition, the Europe Parliament, England Organized exhibitions in Germany, Moscow and made propaganda in European countries. The number of Greek populations in the Eastern Black Sea region has been exaggerated. Besides constantly accusing Turkey Pontists studies in Europe and America; The important point worthy of attention and especially children and young people in the eastern Black Sea region of Turkey to the extent that discredit themselves in Turkey, the fact that they lie on the Pontic Greeks are Greeks activities to make believe.

1. Pontus Adı

Günümüzde Yunanistan'ın siyasi bir sorun haline getirmeye çalıştığı Pontus adı, İlk çağda Grekler tarafından "deniz" anlamında da kullanılan ve Doğu Karadeniz'i kapsayan Güney sahiline de verilmiş, bölge sakinlerine de "Pontuslu" denilmiştir. Pontus adı genelde coğrafi bir terim olarak Karadeniz ve kıyıları için kullanılmıştır. Samsun'dan Artvin'e kadar uzanan ve Güney kesimde Gümüşhane ve Bayburt'u da içine alan bölge, Tarih Öncesi dönemden itibaren insanların yerleşim alanı olmuştur. Bu nedenle, bölgede yaşamış olan bir etnik grubu belirtmez Pers Satrapı'nın oğlu I. Mithridates'in M.Ö. 301'de kurduğu "Pontus Krallığı", son Kral VI. Mithridates Evpator'un yayılmacı siyaseti sonucu Ege adalarına kadar uzanmış, en geniş sınırlarına ulaşmıştır. M.Ö. 66'da General Pompeius komutasındaki Roma ordusu, Pontus kuvvetlerini bozguna uğratarak bu devlete son vermiştir. Pontusluların, Yunanlılık veya Hellenlikle ilgileri olmamakla birlikte, sayıca çoğu Ortodoks Hıristiyan olduklarından kilise ile burjuvazinin yürüttüğü çabanın etkisi altına girdikleri, kökenleri ne olursa olsun Anadolu'da yaşayan Türkçe veya Rumca konuşan bütün Ortodoks Hıristiyanlar gibi, Rumluk duygusunu benimsedikleri düşünlümlüktedir. Pontus Meselesi Tanzimat'ın Gayrı Müslimlerle ilgili hükümlerine dayanılarak ortaya atılmıştır. 19. Yüzyıl sonlarında İngiltere, Fransa, Rusya ve ABD'nin destek verdiği Yunan Megali İdeasının, Doğu Karadeniz kıyısında kurulması planlanan bir Pontus Devleti'nin oluşmasını sağlamak için gütükleri siyasi, askeri, dini, kültürel ve etnik faaliyetler olarak tanımlanabilir. Pontus Meselesi, Yunanlılar ve Batılılar için farklı anlamlar taşımış, Yunanlıların verdiği anlam dışında, Batılılar için Türkleri siyasi alanda sıkıştırmak, dünya kamuoyuna karşı zor durumda bırakmak, Yunanlıları oyunlarına alet etmek yönünde kullandıkları bir koz olarak kullanılmıştır.¹

¹ Kurt, 1995: 60-62; Pehlivanlı, 1999: 79-81; Okur, 2007: (14): 1-3; Özgören, 2006: 1-3; Fallmerayer,

2011; Öztürk, 2011: 890; Çapa-Usta, 2017: 4, 5-16; Üçüncü, 2017: (23) 108.

2. Birinci Dünya Savaşı Öncesi ve Sırasında Gümüşhane

İkinci Meşrutiyetin ilanı ile özgürlük havası içindeki Pontusçular, çalışmalarını gizlemek gereğini duymamışlardır. 1904'te, Merzifon Amerikan Koleji'nde gizlice kurulmuş olan Pontus Rum Cemiyeti zamanla faaliyetlerini arttırmıştır. Bu cemiyetin 1908'de Samsun'da kurulan "*Rum Teceddüd ve İhya Cemiyeti*"ne gönderdiği kutlama yazısı niyetini ortaya koymaktadır. Cemiyet 1910'da Pontus adlı bir dergi yayımlayarak çalışmalarına ilmi bir görünümlü katmıştır. Pontus Cemiyeti'nin bayrağı ile üzerindeki semboller, Yunan bayrağı sembollerine benzetilmiştir. Kurulacak olan Rum Pontus devletinin merkezi olarak düşünülen Samsun ve Doğu Karadeniz kesiminde Pontusçuluk faaliyetleri artırılmış, Müslümanları Hristiyanlaştırma ve Rumlaştırma girişimleri başlatılmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Gümüşhane'de Türk nüfus Rumlara göre farklı şekilde çoğunlukta idi. Ermeni nüfus ise Türk ve Rumlara oranla daha az bir sayıda idiler. 1914 yılı sayımında Gümüşhane nüfusu 40.635, Torul nüfusu 60.257 olarak belirlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Rumların çoğu, Osmanlı Devleti'nin yanında yer almamış, bölgeyi işgale girişen Çarlık Rusya kuvvetiyle işbirliği yapan Pontus Rum çeteleri, bağımsızlık için silahlanmışlardır. Bölgedeki Rum nüfusu arttırmak için Rusya ve başka yerlerden göçmenler getirerek Rum nüfusu arttırmaya çalışmışlardır. Osmanlı'nın seferberlik emrine uymayarak dağa çıkmış, çetecilik yapmışlardır. 15-16 Nisan 1916'da Trabzon, Türkler tarafından tahliye edilmiş, 18 Nisan'da Trabzon'a giren Ruslar, başlarında metropolit ve papazları olan Rumlar ve Ermeniler tarafından sevinç çılgınlıkları ile karşılanmışlardır. Bu işgalle birlikte Pontusçuluk Rumların ve Ermeni çetelerinin Trabzon ve çevresindeki mezalimleri başlamıştır. Gümüşhane'de de Rum nüfusun fazla olduğu şehir merkezinden başlayıp Torul ve

Maçka'dan Aşağıdere'ye kadarki bölgede Pontusçuluk faaliyetler yoğun olarak kendini göstermiştir. O dönemde Trabzon'un bir Sancağı durumundaki Gümüşhane'nin işgale uğradığı 19 Temmuz 1916'dan 15 Şubat 1918'e kadarki dönemde Gümüşhane ve bağlı yerlerinde de halkın önemli bir kısmı Rum ve Ermeni komitacıların katliam ve zulümlerinden kurtulmak için işgale uğramayan Batı kesimine göç etmiştir. Gümüşhane ve çevresindeki ortaya çıkan Pontusçuluk faaliyetleri Çarlık Rusya kuvvetlerinin Bolşevik İhtilali nedeniyle geriye çekilmek zorunda kalmaları ve bölgede Türk egemenliğinin yeniden sağlanması üzerine, Pontusçuluk Rumlarla Ermeniler çalışmalarını gizli yapmaya başlamışlardır. Gümüşhane, Türk ordusu tarafından kurtarıldığında harabe bir şehir görünümündedir. Ekonomik bakımdan halk güçsüz ve fakir hale gelmiştir. Kazım Karabekir Paşa, Torul üzerinden Gümüşhane, Bayburt ve Erzurum'a giderken geçtiği bölgelerdeki halkın çektiği açlığı görmekten büyük üzüntü duyduğunu, Gümüşhane'de Daltaban'dan geçerken ekmeğe diye bağrışan kadınları görünce bunlara yiyecek verilmesini emrettiğini anlatmıştır.²

3. Mondros Mütarekesi ve Milli Mücadele Döneminde Gümüşhane

Gümüşhane'de yürütülen Pontusçuluk faaliyetler, Rus işgalinin sona ermesi ve Türk ordusunun bölgeye gelmesi üzerine azalmışken; Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda yenilince imzalanan Mondros Mütarekesi'ni takiben, Rum Pontus çalışmaları yeniden canlandırılmıştır. İtilaf devletlerinin Türkiye'nin çeşitli yerlerine ve Karadeniz bölgesine gönderdikleri kontrol subayları ve Yunanlılar, yöre Rumlarını desteklemişlerdir. Orta ve Doğu Karadeniz kıyıları Rusya'dan gelen çoğu silahlı Rum göçmenlerle dolmuştur. *Genel Af* ile haptikten tahliye edilen ve dağdan inen Pontus çetecileri, İngiliz kontrol subaylarının gözü önünde omuzlarında silahla dolaşmış,

² Özel, 1991: 6, 7-33; Kurt, 1995: 64-71; Saydam, 1999: 93, 94; Öztürk, 2011: 748-750; Çapa-Usta, 2017: 4, 5-16, 17; Üçüncü, 2017: (23): 108, 112.

Müslüman halka karşı baskın, soygun, zulüm ve cinayetlerini arttırmışlardır. 9 Mart 1919'da Samsun'a çıkarılan 200 kişilik İngiliz kuvveti, Rumların sevinç gösterileri ile karşılanmıştır. Mütareke sonrasında göç etmiş olan yöre Müslüman Türk halkı ise, mütareke şartlarının ağırlığı nedeniyle yerlerine hemen dönmemişlerdir. Mütareke döneminde daha önce Rusların organize ettiği Trabzon ve Gümüşhane çevresindeki Pontus çetelerini örgütleme görevini Yunanistan maddi ve manevi yönden üstlenmiştir. Gümüşhane, Milli Mücadele döneminde Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir Sancak merkeziydi. İlçeleri Kelkit, Torul ve Şiran, nahiye merkezleri ise Kokas, Kürtün ve Yağmurdere idi. Gümüşhane, Milli Mücadele döneminde, Milli Hareket liderleri açısından az sayıdaki nüfus sayısı ve yetersiz ekonomik gücü nedeniyle değil, stratejik konumu bakımından büyük önem taşımıştır. Mütareke şartları gereği Türk ordusu askerlerinin önemli bir kısmı terhis edilmiş, pek çok yerde ordunun ve hatta halkın elindeki silahlar toplanmıştır. Buna karşılık; daha önce 9. Kolordu iken daha sonra 15. Kolordu olan kuvvetin Kumandanı Kazım Karabekir Paşa, askerlerini terhis ettirmediği gibi, Sarıkamış'ta Enver Paşa'dan kalan kuvvetin önemli bir kısmını kendi Kolordusu kuvveti arasına katmıştır. Bunun yanında, Türkiye'nin işgal edilmeyen tek limanı olarak kalan Trabzon limanı ve Trabzon-Erzurum hattı ve bu hat üzerinde yer alan Gümüşhane, Milli Mücadele döneminde büyük önem taşımıştır. Sancak Merkezi olduğu Trabzon Vilayeti ile birlikte Doğudaki askeri birliklerin Batıya nakli, silah sevkiyatı ve Sovyetler Birliği üzerinden sağlanan silah, cephane ve askeri malzemenin depolandığı Trabzon limanının hinterlandı olan stratejik ve güvenli konumdaki Gümüşhane, bütün bu askeri hareketlilik ve belirtilen malzemelerin yerine ulaştırılmasında büyük rol oynamıştır. O dönemde, Ermenilere zulüm yapmakla suçlanarak İtilaf devletleri işgal komutanlıkları tarafından aranmakta olan ve

Osmanlı askeri mahkemesinin tutuklama emri çıkarmış olduğu Yarbay Deli Halit'in (Deli Halit Paşa), Kazım Karabekir Paşa'nın emriyle, kumandanı olduğu 3. Tüme ne kumanda etmek üzere gayri resmi olarak komuta etmekle görevlendirildiği ve Gümüşhane çevresinde ikamete tabi tutulması, bu hinterlandın güvenliğini sağlamak düşüncesinden kaynaklanmıştır.³

Trabzon halkının muhtemel bir işgale karşı hazırlıklı bulunması ve Kazım Karabekir Paşa'nın aldığı önlemler sayesinde Gümüşhane ve çevresi mütareke döneminde işgal edilmekten kurtulmuştur. Milli Hareketin başlatılacağı Doğu Anadolu Bölgesi büyük ölçüde güvenlik altına alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın 3. Ordu Müfettişi olarak atanmasını takiben, Kazım Karabekir Paşa, Trabzon-Gümüşhane- Erzurum yolunun daha güvenli olduğunu, Erzurum'a bu yoldan gelmesinin daha uygun olacağı bilgisini vermiştir. Trabzon ve Erzurum'daki gelişmeleri takip etmek üzere bölgeye temsilciler gönderirken; Gümüşhane'de de Cornor adlı bir temsilci görevlendirmişlerdir. Londra'da bir maden kurumunda mühendis olarak çalışan Cornor'un, Serikas ve Salarze Köylerinde incelemeler yapmak ve maden aramakla görevlendirildiği belirtilmiştir. Gümüşhane'de bir ev kiralayan Cornor, bu şehirde uzun zaman kalacağı düşüncesini ortaya koyarken; Erzurum'a gittiği sırada, Gümüşhane Mutasarrıfı ile görüşen İngiltere temsilcisi Rawlinson da bu görüşmede Gümüşhane'de de bir temsilci bulundurmak istediklerini belirtmiştir. Gümüşhane ve yöresi, Mütareke döneminde işgale uğramamış olsa da yörede bağımsız bir devlet kurmak çalışması içindeki Pontusçu Rumlarla, Ermeni komitacıların tehdidi altında kalmıştır. Daha önce, 1904'te Merzifon Amerikan Koleji'nde kurulduğunu belirttiğimiz Pontus Cemiyeti, Avrupa ve Amerika'da büyük bir propaganda faaliyetine giriştiği gibi, Türkiye genelinde ve Doğu Karadeniz Bölgesi içindeki Gümüşhane yöresinde de geniş ölçüde faaliyetler yürütmüştür. Din adamları, kiliseler ve

³ Özel, 1991: 41, 102, 103; Saydam, 1999: 93, 94; Okur, 2006: 90, 278.

dini kurumlar, yardım dernekleri, okullar Pontus Cemiyeti'nin birer şubesi halinde çalışmalar yapmışlardır. 1917 yılı sonlarına doğru, Gümüşhane'de Pontusçular davalarına daha etkili katkıda bulunmak üzere, 17 Aralık 1917'de, "*Trabzon Rum İttihad-ı Milli Cemiyeti*"nin bir şubesini açarak faaliyete geçirmişlerdir. 18 Aralık 1917 tarihli Trabzon Metropoliti Hrisantos'a gönderilen ve Gümüşhane Metropolitiği Ruhani Reisi Alkionomos Teodoros imzalı bir mektupta: "*Trabzon Rum İttihad-ı Milli Cemiyeti'nin program ve nizamnamesine yardımcı olacak bir şubesi olarak faaliyet göstereceklerini, geniş bilgi edinilmesi ve Trabzon'la uyum sağlanmasını, Elenizmin savunulması ve korunabilmesi için gerekli görülen talimat ve emirlerin edinilmesi amacıyla Teodor Fitno adlı bir Rum'un görevlendirildiği*" belirtilmiştir. Türk ordusu cephede Ruslarla savaşırken; seferberlik emrine karşı çıkan ve askerden kaçan Pontus Rum çeteleri, Gümüşhane ve çevresinde Müslüman Türk nüfusu öldürerek Türk nüfusu azaltmaya, köylerini yakmaya, Ruslar lehine casusluk yapmaya ve Türk kuvvetlerini arkadan vurmaya çalışmışlardır. Buna karşılık; daha önce Paris Barış Konferansı'na verdiği muhtıradan anlaşılacağı gibi Venizelos'un da sahip çıkmadığı Pontus projesi İtilaf devletleri tarafından ciddiye alınmamış, Batılı devletler ve Yunanistan ise, Pontusçu Rumlardan propaganda malzemesi ve araç olarak yararlanmaya çalışmışlardır. Pontusçu Rumlar buna rağmen ihanete devam etmiş, Milli Mücadele döneminde önemli sorunlar çıkarmışlardır.⁴

Böylece, Osmanlı Devleti'nin ve dolayısıyla Türklerin I. Dünya Savaşında yenilmesini fırsat bilen Rumlar, İtilaf devletlerinin kendilerine gösterdiği ilgiyi kullanarak Trabzon ve çevresinde sistemli bir şekilde 15. yüzyıldaki Pontus Rum Beyliğini canlandırmak ve bir Pontus Rum Devleti kurmak için çalışmışlardır. Bu devletin merkezi seçilen Trabzon'da Rum Metropoliti

Hrisantos, bu girişimin liderliğini üstlenmiştir. Bir Mavri Mira Heyeti, Pontus projesini gerçekleştirmek için gerekli hazırlıkları tamamlamış, Karadeniz kıyısında bir Rum devleti kurmak için Venizelos'a başvurmuştur. Pontusçular, Noel ve yortu günlerinde taşkınlıklar yapmışlar, Türkleri tahrik edecek hakaret ve hareketlerde bulunmuşlar, Hrisantos'un kışkırtması ve yönlendirmesi ile Türkler aleyhine sabotaj eylemleri düzenlemiş, I. Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya yarayacak bilgiler ulaştırarak casusluk yapmışlardır. Rumlar, yörede çoğunlukta olduklarını iddia ederken, onları birçok konuda destekleyen İngilizler bu iddialara inanmamışlardır. Pontusçu bir lider olan Konstantinidis tarafından, 2 Aralık 1918'de, İngiltere'ye sunulan mesaja, Arnold Toynbee, "*bu muhtıradaki istatistik hayal mahsulüdür*" diye not düşmüştür. Yarbay Rawlinson da Mühendis Cornor ile Gümüşhane'ye geldiğinde görüştüğü Rumların, Türkleri ve Kuva-yı Milliye'yi şikâyet etmelerine karşı çıkarak: "*Bu şikâyette bulunacaklarına Venizelos'un yaptığı kötülükleri sona erdirmesini istemeleri*" karşılığını vermiştir.⁵

Yunanistan'da yapılacak seçimler dolayısıyla Trabzon'daki Rumlar, Venizelos veya Kral Konstantin taraftarı olarak ikiye ayrılırken; Hrisantos Venizelos tarafı olarak çalışmıştır. Metropolit Hrisantos, İstanbul'daki Fener Rum Patrikhanesi tarafından Paris Barış Konferansı Rum Heyetinde görevlendirilmiş, gelmiş olduğu İstanbul'dan, 2 Şubat 1919'da Paris'e hareket etmiştir. Paris Barış Konferansı'nda, bölgenin Ermenilere verilmesi önerilerine karşı çıkan Hrisantos, Trabzon Metropoliti ve *Kurtarılmamış Rumların Delegesi* olarak; Konferans Heyeti'ne, 2 Mayıs 1919'da verdiği muhtırada Pontus bölgesinde bağımsız bir Rum devleti kurulmasını istemiştir. Hrisantos, 1908 tarihli Trabzon salnamesinde kayıtlı 500 bin Rum nüfusun olduğunu, 1912'de Trabzon'dan Samsun ve Si-

⁴ Özel, 1991: 8, 33-48; Kurt, 1995: 73-90; Saydam, 1999: 94, 95; Özgören, 2006: 22, 23 ve devamı; Okur, 2007: (14): 9; Üçüncü, 2017: (23): 113-115.

⁵ Özel, 1991: 45-55-115, 116; Saydam, 1999: 96, 97; Okur, 2006: 278; Çapa-Usta, 2017: 17, 19; Üçüncü: 2017; (23): 113-117.

nop'a kadar uzanan Pontus Rum bölgesinden 7 mebus seçildiğini belirtmiştir. Her mebus için 100 bin nüfus gerektiğine göre bölgedeki Rum nüfusun 700 binden fazla olduğunu, Kafkasya'daki Rumlarla birlikte Rum nüfusun yaklaşık 850 bin civarında olduğu iddiasında bulunmuştur. Pontus bölgesindeki Müslüman nüfusu çeşitli milletlere ayıran Hrisantos, bunların bir kısmının Rum kökenli olduğunu, Ermenilerin ise 78.000 nüfusa sahip olarak azınlıkta kaldığını belirtmiştir. Pontus Rum Cemiyeti tarafından bastırılan haritalarda kurmayı arzuladıkları devletin sınırlarını çizmişlerdir. Haritaya göre İnebolu'nun batısına kadar olan Karadeniz kıyılarının yanı sıra Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve kısmen Erzincan kurulması düşünülen sözde Pontus devleti sınırları içerisinde alınmıştır. 1904 Salnamesine göre Gümüşhane merkezinde Rum nüfus 5177, Koğans/Kuvans nahiyesinde 414, Yağmurdere nahiyesinde 1382, Torul ilçesinde 20688, Kürtün nahiyesinde 2454, Kelkit ilçesinde 528, Şiran ilçesinde 1947 olmak üzere 32.590 idi. Gümüşhane'nin toplam nüfusu 124.888'di ve Rumlar, Gümüşhane'nin hiçbir yerinde çoğunluk değillerdi. İngiliz dışişlerinin 14 Mart 1914 resmi kayıtlarına göre Torul'da Rum nüfus, işgal nedeniyle göç eden ve azalan Türk nüfusa göre biraz fazladır.⁶

Rum heyetleri diplomatik kanallarla bir Pontus devleti kurulması konusunda Avrupa'yı ikna etme girişimlerini sürdürürken, Gümüşhane ve yöresindeki komitacı Pontus Rum çeteleri yanlarına bazı Ermenileri de alarak Türklerin yaşadığı mahalle ve köylere saldırmışlar, Avrupa'ya ise kendileri saldırıya uğradıkları bilgisini yaymışlardır. Rum çeteleri daha çok Samsun, Giresun ve Amasya taraflarında saldırlarda bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, 5 Haziran 1919'da Havza'da Sadaret Makamı'na gönderdiği telgrafta: "30 kişilik Köroğlu-Afkalidis Rum Pontus çetesinin Gümüşhane ve Dumanlı (Santa) kesiminde kanlı olaylar çıkardığını, birkaç gün içinde

Türk Müslüman halktan 15 kişiyi öldürdükleri" bilgisini vermiştir. Çetenin amacı bölgede güvenlik olmadığını göstermekti. Fakat, Gümüşhane, Trabzon ve Samsun çevresinde Pontus çetelerinin yerleşmesine karşı harekete geçen Türk askeri ve milis kuvvetlerinin yöredeki güçlü varlığı nedeniyle, Gümüşhane ve çevresinde tutunamayarak çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde, Ermeniler de Gümüşhane'yi bölgede kendileri kuracakları devletin sınırları içine almak üzere diplomatik girişimlerde bulunmaktaydılar. Ermeni lobilerinin yaptığı propagandanın etkisiyle, İngiltere Hükümetinin, 7 Şubat 1919 tarihli memorandumunda Giresun-Sivas-Mersin hattının Doğusundaki yerlerin Ermenistan'a verileceği bilgisi, Amerikan delegasyonu için hazırlanan 21 Ocak 1919 tarihli rapor ve Fransız Savaş Bakanlığının 1 Mart 1919 tarihli yazısında Gümüşhane dahil edilerek Trabzon'un Ermenistan'a verileceğinin bildirilmesi, bölgede kendi emellerini engel olarak gören Rum Pontus mensuplarını endişeye sevk etmiştir. Emelleri çatışan Rumlar ve Ermeniler sorunu diplomasiyle çözüme kavuşturmak için görüşmeler yapmışlarsa da olumlu sonuç alamamışlardır. Şubat 1919'dan itibaren Gümüşhane'de Dumanlı (Santa), Ulucak (Kromni, İmera), Aktutan (Hayakse) ve Kocapınar (Kermut) Rumları, Karadeniz yöresindeki Pontus isyanlarına katılmışlardır. Gümüşhane'de de 40-50 kişilik bir Pontus çetesi kurmak girişimi başlatılmıştır. Bu gelişmeleri takiben, Rum Pontusçular ile Ermenilerin, o dönemde Trabzon, Ordu, Gümüşhane, Rize ve Artvin'in bir bölümünü kapsayan Trabzon Vilayetini, Türk topraklarından ayırmak girişimleri üzerine, Trabzon eşrafı, itibarlı şahsiyetler ve aydınları, 10 Şubat 1919'da, bir toplantı yaparak "Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti" kurulmasını kararlaştırmışlar, kuruluşla ilgili evrakı, 12 Şubat 1919'da, Trabzon Vilayet Makamına vererek, cemiyetin kuruluş işlemini resmen gerçekleştirmişlerdir. Trab-

⁶ Özel, 1991: 40-49; Okur, 2007a: 259-260; Üçüncü, 2017: (23): 108, 114-117.

zon Vilayetinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını ortaya koyacak faaliyetlerde bulunmak amacındaki bu cemiyet, ilk kongresini 23 Şubat 1919'da gerçekleştirmiştir. Bu ilk kongreye Gümüşhane, Kelkit, Şiran ve Torul delegeleri de katılmışlardır. Gümüşhane delegesi Kadirbeyzade Zeki Bey ikinci başkanlığa getirilmiştir. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti Trabzon ve çevresinin haklarını savunmak üzere Avrupa'ya gönderilecek bir temsilcinin belirlenmesi için, Gümüşhane'den bir temsilci seçilmesi ve İstanbul'a gönderilmesi konusunda oluşturulan heyette yer alan Zeki Bey, bu heyetle İstanbul'a gitmek istememiştir. Pontusçu Rum isteklerinin Avrupa ve Amerika kamuoyunda giderek kabul görmeye başlaması ve yörede Pontus çetelerinin artan saldırıları karşısında, bunlara karşı etkili önlemler alınması düşüncesiyle, Zeki Bey'in, Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin ikinci kongresinin olağanüstü toplanması yönündeki teklifi diğer şubeler tarafından desteklenmiştir. Cemiyetin ikinci kongresi 28 Mayıs 1919'da Trabzon'da toplanmıştır. Pontus Rum Hükümeti ise; Hrisantos'un Batum'da bulunduğu sırada kurulmuştur. Böylece Mondros Mütarekesi sonunda yeniden şiddetlenen Pontus Meselesi, diplomatik, siyasi ve çetecilik yönünden önemli bir isyan hareketi haline dönüşmüştü. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak bastığı sıralarda Samsun'da otuz üç, Bafra'da üç, Çarşamba'da iki olmak üzere toplam kırk kadar Rum çetesi bulunmaktaydı. Siyasi amaçla kurulan bu çeteler, Karadeniz bölgesinde Rum Devleti kurmak peşindeydiler. Önceleri adi eşkıyalık yapan Türk çeteleri, Rum çetelerinin zulümleri karşısında bunlarla mücadeleye girişmiş, yeni Türk çeteleri de kurulmuştur. Gümüşhane'de Kalfa Süleyman çetesinin 5 Ekim 1919'da Efkalidis çetesinden 10 çeteciye öldürüp 2 çeteciye yaralaması Gümüşhane ve çevresindeki Rumlar arasında korku ve endişe yaratmıştır. 9 Aralık 1921'de Nurettin Paşa komutasında kurulmuş olan Merkez

Ordusu da Pontusçu çetelere karşı harekâta geçmiş, bunları destekleyen kurumları kapatmış ve bölgedeki silahları toplamaya çalışmıştır. Karadeniz kıyıları savaş alanı ilan edilmiş, eli silah tutabilen Rumlar iç bölgelere uzaklaştırılmıştır. Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın kazanılmasını takiben, 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM Hükümeti, Pontus Meselesi konusunda ciddi önlemler almıştır. Pontus çetelerine verilen üç günlük süre sonunda çetecilikte ısrar eden Pontus çetecilerine karşı başlatılan harekatta çok sayıda çeteci öldürülmüş, idam edilmiş, bir kısmı Yunanistan'a kaçmış, bir kısmı da Türkiye-Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi ile Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Türkiye'de kalan Pontusçularla mücadele 6 Şubat 1923'e kadar sürmüştür.⁷

4. Yakın Dönemde Yunanistan'ın Pontusçu Faaliyetleri

Ermeni soykırım iddiası ile yakın dönemdeki Kürt Sorunu öne çıkarılıp bağlantı kurularak, soykırımı tanıması ve tazminat ödemesi talep edilen Türkiye, bu soykırımı tanımadığı takdirde AB'ye kabul edilmemesi yönünde Yunanistan, Avrupa Parlamentosu, İngiltere, Almanya, Moskova'da sergiler düzenlemiş ve Avrupa ülkelerinde propagandalar yapılmıştır. Bu iddialara göre; Doğu Karadeniz'de Rum nüfusun toplamı 250 bin-260 bindir. Justin Mc. Carthy'nin tespiti 260 bin 313'tür. Bu bölgede yaşayan 350 bin Rum nüfusun tamamının soykırımı uğratılması mümkün değildir. Yunanistan, topraklarına ulaşan bölge Rumları sayısının 180 bin olduğunu açıklamıştır. Bunlara A.B.D., Kanada ve Avustralya'ya göç edenler eklendiğinde, Türkiye'den göç eden Rum sayısı 210 bine çıkmaktadır. Bu rakamlar, kaybolan ve ölen Rumlar hakkında bir fikir vermektedir. Kaldı ki Yerasimos, Trabzon, Sivas ve Kastamonu İllerinde yaşayan 450 bin Rum'dan 86 bin kadarının Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'ya göç ettiklerini,

⁷ Özel, 1991: 38-74, 129-138, 224, 240; Kurt, 1995: 90 ve...; Saydam, 1999: 97, 98; Öztürk, 2011: 750-752;

Çapa-Usta, 2017: 20-37; Üçüncü, 2017: (23): 115-127, 137-139.

322 bin 500 Rum'un nüfus mübadelesi nedeniyle Yunanistan'a geçtiğini belirtmektedir. Yerasimos'un verdiği bu rakama Yunanistan dışındaki ülkelere göç edenler eklendiğinde 350 bin Rum'un öldürüldüğü iddiasının dayanaksız olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁸

Milli politikasını Türkiye ile gerginlik ve sürtüşme temeline oturtan Yunanistan, tarihi ve ilmi gerçekleri görmezden gelerek, 19 Mayıs gününü sözde "*Pontus Soykırımını Anma Günü*" kabul eden bir yasa çıkarmış, 24 Şubat 1994'te Yunan parlamentosunun oybirliği ile kabul edilen bu yasa, 7 Mart 1994'te Yunan Cumhurbaşkanı'nın onayıyla yürürlüğe girmiştir. Yunan parlamentosu 1998 yılında aldığı bir kararla 14 Eylül'ü Küçük Asya Helenlerinin Türkler tarafından soykırıma uğratılmasının yıldönümü olarak kabul etmiştir. Yunan basını, 19 Mayıs gününün milli bir bayram olarak anılması, bütün eğitim kurumlarında konuyla ilgili konuşmalar yapılması ve kiliselerde ayinler düzenlenmesi haberlerini vermiştir. Kıbrıs Rum Temsilciler Meclisi de benzeri bir karar almıştır. Tüm Yunanistan Pontuslular Federasyonu, 2004 yılında Atina'da düzenlenen Olimpiyat oyunlarının açılış töreninde 'horon oyununa sahip çıkmış' horon oynayan dansçılara yer vermiştir. Ayrıca, her yıl 'Pontus Gençliği' adı altında Pontus dansı, müziği ve kültürünü tanıtmak, yaşatmak amaçlı organizasyonlar düzenlenmektedir. Yunanistan'ın, soykırım iddialarını kabul ettirmek, uluslararası arenada Türkiye'yi zor durumda bırakmak gayesiyle dünyanın çeşitli yerlerinde 150'den fazla Pontus dernekleri ve federasyonları kurduğu tespit edilmiştir. Her yıl 1500 çocuğun katılımıyla bir dans festivali düzenleyen Yunanlılar, çocuk yaşlarda soykırım konusunda milli bilinç oluşturmaya çalışmaktadırlar.⁹

Yunanistan'ın, bir diğer iddiası Doğu Karadeniz ve Anadolu'nun bazı kesimlerinde

Gizli Hıristiyanlar'ın yaşadığıdır. Bu iddiaya göre; Anadolu'nun Türkleşmesi-İslamlaşması sırasında çok sayıda Hıristiyan, İslamiyeti kabul etmiş görünerek, gizlice kendi Hıristiyanlık inançlarını sürdürmüşlerdir. Diğer bir iddiaya göre; Doğu Karadeniz Bölgesinde günümüzde bile Helence konuşan Hıristiyanlar yaşamaktadır. Osmanlı Devleti'nde, Hıristiyanlara verilen dini özgürlük bütün dünya tarihçileri tarafından bilinmekte, Anadolu ve Doğu Karadeniz'de meskün Ortodoks Hıristiyanların, kiliselerinde ibadetlerini rahatça yerine getirdikleri bu dönemde inançlarını saklamak zorunda kalanlar olduğu iddiası gerçeğe uymamaktadır. Samsun'da 2 Aralık 2017'de düzenlenen ve bu bildirin yazılmasını gerektiren sempozyumu takip eden üç beş gün sonrasında Kıbrıs Rum metropolünün; "*Kıbrıslı Türkler, Türkleştirilmiş Rumlardır*" iddiasında bulunması da kimlerin hangi hayaller peşinde koştuğunu ortaya koymaktadır. Karadeniz gezilerine katılan Yunanlı turistler, bölge halkını etnik kimlikleri ve dini inançları konusunda şüpheye düşürecek, kimlik bunalımı oluşturacak bilgiler aşılama çalışmaktadırlar.¹⁰

Öte yandan, Yunanistan kurduğu Pontus Rum Dernekleri vasıtasıyla Doğu Karadeniz Bölgesi'ne "*Unutulmayan Kaybolan Vatanelere Gezi*" adıyla gerçekleştirdiği periyodik düzenlemelerle bu emelleri canlı tutmaya çalışmıştır. Sözde ata topraklarını görmek amacıyla düzenlenen bu geziler dikkat çekmekte hem Türk devletini hem de bölge insanlarını tedirgin etmektedir. Yunan yetkililer, halka yaklaşım konusunda bir taktik olarak 'bireysel girişimde bulunmak, sohbetlerde din, tarih gibi konular yerine dil, kültür, müzik gibi konulardan söz etmenin' yaklaşımı kolaylaştıracağı yolunda bilgiler vermektedirler. Yunan devleti, bu yolla Pontusçuluk faaliyetlerinde kullanmak üzere 30 gencimizin Yunanistan'a getirilmesini sağlamış, üniversitelere kaydettirilen, burs verilen ve ken-

⁸ Sarınoy, 1999: 55-57; Okur, 2007: (14): 28.

⁹ Sarınoy, 1999: 57-58; Yaşın, 2018: 14, 32; URL 1; URL 2.

¹⁰ Sarınoy, 1999:57-58; Yaşın, 2018: 26, 27; URL 1; URL 2.

dilerine kalacak yer sağlanan, etnik kimlikleri üzerinden oynanan oyunu anlamakta geç kalan ve Pontusçuluk faaliyetleri için kullanılan 20'li yaşlardaki bu gençlerle işleri bitince onları bir kenara atmıştır. Bölge halkı yalnız bırakılmayarak Yunan faaliyetleri konusunda bilgilendirilmeli, gençlerin bu şekilde kandırılarak Pontusçu faaliyetler için Yunanistan'a götürülmeleri engellenmelidir. Bu şekilde, Atina'da yaşayan, ayda 500 dolar maaşa bağlanan ve burslu öğrencilerin lideri olarak tanımlanan ve Yunan TaNea Gazetesinin ifşa ettiği Trabzonlu Fethi Gültepe, sözde Pontus Rum Devleti'ni canlandırmak için eğitim aldığını, Yunan tarafının 'Argeopolis' adı verdiği Gümüşhane'nin maden rezervleri nedeniyle bu devletin başkenti olarak seçildiği bilgisini vermiştir.¹¹

Ayrıca, Sovyetler Birliği dağılınca, bu ülkeden Yunanistan'a gelen Rumları, Batı Trakya Türk bölgesine yerleştirerek demografik yapıyı bozmak ve Türkleri asimile etmek amacıyla, istimlak ettiği topraklara Pontus göçmenleri için toplu yerleşim merkezleri kurmuştur. Yunan basını, bu politikayı; "*duyarlı sınır bölgelerinin takviyesinin amaçlandığı*" şeklinde haber yapmıştır. Yunanistan, takip ettiği politika ile Türkiye'yi uluslararası platformlarda yalnız bırakmaya çalışmakta, Türkiye'yi Pontus Rumlarına soykırım yapmış bir ülke gibi tanıtarak tazminat ödemeye mahkûm ettirmek peşindedir. Aynı zamanda, Türkiye'nin sosyal ve siyasi bütünlüğünü zayıflatmak, parçalamak istemektedir. Yunanistan'ın sözde soykırım yalanı Vatikan, Fener Rum Patrikhanesi ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenmektedir. 1982'de, Yunan Kültür Bakanı Melina Merkuri'nin, "*Anavatanları Kurtarma Dünya Komitesi*" adına bütün dünyaya kart şeklinde dağıttığı haritada, Türkiye: Pontus, Kürdistan, Ermenistan şeklinde parçalanmış gösterilmiştir. Bu amaca ulaşılması için mücadele çağrısı yapılmıştır. Bu hari-

taya göre; Sevr'i yeniden canlandırma çabasında olduğu anlaşılan Yunanistan'ın, Ermeni terör örgütü ASALA ve daha sonra PKK terör örgütüne verdiği yoğun destek bilinmektedir. Bu iddialarının yanına eklediği Pontus soykırım iddiasını da Türkiye'ye karşı kullanmaktadır.¹² Karadenizli bir "*Dede'nin*" yazmış olduğu "*Dede Biz Rum muyuz?*" adlı kitabından şöyle bir alıntıyı çok dikkate alınması gerektiği düşüncesiyle yazıyorum: "*Bu kitabı zaman zaman aile içinde tek tük cümlelerle Rumca konuştuğumuzu gören torununun Dede Biz Rum muyuz? Sorusundan yola çıkarak yazdığı, kitabın bir çok yerinde Trabzon ve çevresinden olanların geçmişini Rum olarak düşünenlerin büyük bir hata içinde olduklarını ifade etmektedir*"

KAYNAKÇA

Çapa, Mesut-Usta, Veysel, (2017), *Ortahisar Tarih Müzesi Arşivi Belgelerinde Pontus Meselesi*, Ortahisar Belediyesi Tarih Müzesi Yayınları-1, 1. Baskı, İstanbul.

Fallmerayer, Jakob Philipp, (2011), *Trabzon İmparatorluğu'nun Tarihi*, (Tercüme: Ahmet Cevat EREN), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kurt, Yılmaz, (1995), *Pontus Meselesi*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Okur, Mehmet, (2006), *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi,

_____, (2007), "Pontus Meselesinin ortaya Çıkışı ve Karadeniz'de Pontusçu Faaliyetler", *Karadeniz Araştırmaları*, (14): s. 1-28.

_____, (2007), "Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Metropolitlerin Pontusçuluk Faaliyetleri", *Başlangıcından Günümüze Pontus Sorunu*, (Editör: Veysel Usta), Trabzon: Serander Yayınları, 249-174.

¹¹ Sarıay, 1999: 59-60; Yaşın, 2019: 32; URL 1.

¹² Sarıay,1999: 59-60; Yaşın, 2019: 34; URL 1; URL 2; URL 3.

Özel, Sabahattin, (1991), *Milli Mücadelede Trabzon*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özgören, Aydın, (2006), *Milli Mücadele Döneminde Trabzon Metropolitliği'nin Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Öztürk, Orhan, (2011), *Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi*, (Yay. Haz. Elif Çelik), Ankara: Genesis Kitap, BRC Matbaası.

Pehlivanlı, Hamit, (1999), *"Tarihi Perspektif İçerisinde Pontus Olayı: Yakın Tarihimize ve Günümüze Etkileri"*, *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)*, (Yay. Haz: Berna Türkdoğan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Sarınay, Yusuf, (1999), *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)*, (Yay. Haz: Berna Türkdoğan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Saydam, Abdullah, (1999), *"Kurtuluş Savaşında Trabzon'a Yönelik Ermeni-Rum Tehdidi"*, *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası (Makaleler)*, (Yay. Haz: Berna Türkdoğan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Tiryakioğlu, Hasan, (2014), *Dede Biz Rum muyuz?*, Ankara: Berikan Yayınevi,

Üçüncüoğlu, A. Güngör-Kahveci, A. Celil, (2010), *Kop'dan Zigana'ya İşgal Yılları*, Trabzon: Top-Kar Matbaacılık.

Üçüncü, Uğur, (2017), *"Milli Mücadele Yıllarında Gümüşhane'de Rumlar ve Pontus Hareketi"*, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (23): s. 107-142.

Yaşın, Gözde Kılıç, (2018), *"100. Yılında Pontus Rum Faaliyetleri: Yunanistan'ın Amaç, Yöntem ve Hedefleri, Pontus Meselesi ve Türkiye. Karadeniz Rumeli Dernekleri Federasyonu"*, (Editör: Prof. Dr. Binyamin KOCAOĞLU), Samsun.

URL 1: www.medyagunebakis.com/haber_detay.asp. 10 Mart 2019.

URL 2: www.akasyam.com/pontuscular-sozderumsoykiriminin100.yilinahazirlaniyor.

URL 3: www.akasyam.com/karadenizdeki-kripto-rumlari-kim-hortlatt.

Özgören, Aydın, “İki Din Taşıyan İstavriler ve Propaganda”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, ss.153-174.
DOI: 10.31765/karen.668112

İKİ DİN TAŞIYAN İSTAVRİLER VE PROPAGANDA*

Aydın ÖZGÖREN**

* Araştırma makalesidir.

** Dr., Yurtdışı Türkler ve Akraba
Topluluklar Başkanlığı,
E-Posta: aydinozgoren@yahoo.fr

ORCID: 0000-0002-5255-0907

Anahtar Kelimeler: Gizli Hristiyanlar, İstavriler, Kromlular, Gümüşhane, Akdağmadeni, Trabzon.

Keywords: Crypto Christians, the Istavris, Kromlus, Gümüşhane, Akdağmadeni, Trabzon.

Gönderim Tarihi: 08.11.2019

Kabul Tarihi: 30.11.2019

Öz: 1461 yılında Trabzon’un Müslümanlar tarafından fet-
hedilmesi şehirde din değiştirme olaylarını tetiklemiştir.
Ancak şehirde yaşayan bazı Hristiyanlar Müslümanlığı
seçmiş gibi görünseler de gizliden eski inançlarını yaşa-
maya devam etmişlerdir. Gizli din taşıyan bu topluluk
Trabzon Vilayeti’nde Trabzon-Gümüşhane tarihi yol üye-
rinde bulunan Sümela Manastırının bulunduğu ve Hristi-
yanlığın eskiden beri merkezi konumunda olan Maçka ve
civarındaki bölgede kendini göstermiştir. Daha iç taraf-
larda ise aynı durum Gümüşhane sancağı, Torul Kazasına
bağlı ve madencilikle bilinen Krom ve İstavri köylerinde
görölmüştür. Bölgede yaşayan İstavriler daha sonra An-
kara Vilayeti, Yozgat Sancağı’na bağlı Akdağmadeni böl-
gesine göç etmişler ve iki dinli inançlarını burada da de-
vam ettirmişlerdir.

Uzun yıllar dışarıdan Müslüman ve gizliden Hristiyan
olan bu topluluk Rusya’nın bölgede etkinliğini arttırması,
Batılı devletlerin müdahalesi ve Tanzimat ve Islahat Fer-
manlarının Osmanlı vatandaşlarının istediği dinin gerek-
lerini serbestçe yerine getirebilecekleri yönündeki ifade-
lerinden cesaret alarak yeniden eski inançları olan Hris-
tiyanlığa döneceklerini ilan etmişlerdir. Batılı devletleri-
nin Osmanlı Devleti’nin içişlerine karışma aracı olan bu
mesele Osmanlı Devleti’ni uzun süre meşgul etmiştir.
Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonunda Paris’te toplanan
Sulh Konferansı’nda İstavriler meselesi Yunanistan tara-
fından propaganda malzemesi olarak kullanılmıştır. Milli
Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasıyla Türkiye ve Yuna-
nistan Devletleri arasında imzalanan Mübadele Anlaşması
sonucu Gizli Hristiyan topluluğun Anadolu’dan göç etme-
siyle mesele gündemdeki yerini kaybetmiştir.

ISTAVRIS AS THE CRYPTO CHRISTIANS OF THE OTTOMAN STATE AND PROPAGANDA

Abstract: The Conquest of Trabzon by Muslims in 1461 triggered the religious conversions within the city. However, even if some Christians in the city seemed to have chosen Islam, they maintained their own beliefs in a secret manner. This community who kept their faith a secret lived in the region of Maçka and its vicinity which had been the centre of Christianity for a long time and the place where Sümela Monastery is located on Trabzon-Gümüşhane historical road. The same situation was seen upcountry in Gümüşhane sanjak alongside Krom and Istavri villages in Torul district known by their mining activities. The Istavris who had lived in the region then migrated to the Akdağmadeni region of the Sanjak of Yozgat in the Ankara Province and continued their double faiths there.

This community, which had been Muslim and crypto Christian for many years declared that they would return to their old beliefs, Christianity, in the wake of the encouragement that came with the rising Russian influence in the region, the intervention of Western states as well as the Edict of Gülhane and Edict of Reform that gave freedom to Ottoman citizens to practice their own faith. This matter, which had been taken advantage by the Western states as a propaganda tool to interfere in the internal affairs, kept the agenda of Ottoman State occupied for a long time. Especially at the end of World War I, the Istavris question was also addressed in the Paris Peace Conference, where the Greek side used it as a propaganda tool. After the successful end of the War of Independence for the Turkish side, this issue fell of the agenda with the immigration of crypto Christian community from Anatolia because of the Exchange Agreement signed between Turkey and Greece.

Giriş

1839 Gülhane Fermanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde yönetsel ve toplumsal sorunlar çözülmeye çalışılırken pratikte birçok yeni sorunla karşılaşmıştır. Bunlardan bir tanesi de gayrimüslimlerin askere alınması ile ilgili yapılan girişimler ve bunun sonucu olarak oluşan toplumsal muhalefettir. Ancak bir başka mesele var ki, o da

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan ve lokal olmasına rağmen devlet makamlarını hayli meşgul eden ve bunun yanında Batılı Güçlerin Osmanlı Devleti'nin iç içlerine müdahalesi için bir bahane teşkil eden "Gizli Hristiyanlık Meselesi" idi.

Gizli Hristiyanlık Meselesi Kıbrıs, Girit ve Arnavutluk gibi Osmanlı Devleti topraklarının çeşitli bölgelerinde değişik şekillerde görülmüştür.¹ Bu bölgelerden biri de Trabzon-Gümüşhane tarihi yol güzergahında bulunan o dönemin Torul Kazasına bağlı Krom, İstavri ve İmera gibi yüksek rakımlı köyleri ve özellikle bölgenin Ortodoks Hristiyanlarının uzun yıllar merkezliğini yapan Maçka bölgesi idi. İki din inancı taşıyan topluluğun daha sonraki tarihlerde Ankara Vilayeti, Yozgat Sancağı'na bağlı Akdağmadeni bölgesine göç etmesiyle aynı mesele burada da yaşanmıştır. Bu mesele Trabzon-Gümüşhane tarihi yolunu takip eden İngiliz, Fransız gibi yabancı seyyahların dikkatini çekmiş bölgedeki Müslümanları şüphelendirmiş ancak uzun yıllar mesele kamuoyuna yansımamıştır.

Gizli Hristiyanlık Meselesi Gülhane Fermanından sonraki süreçte yaşanan iç ve dış gelişmelere bağlı olarak Trabzon Vilayeti'nde daha önce birtakım nedenlerden dolayı Müslümanlığı kabul etmiş Rum kökenli Ortodoks Hristiyanların eski dinlerine dönmek için yaptıkları girişimlerle ilgili bir meseledir. Bu topluluğun kendilerinin Müslümanlığı benimsemedikleri ve atalarının dinini gizlice yaşadıklarını beyan etmeleri üzerine İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi harekete geçmiş ve böylece konu Batı kamuoyunda Doğu Hristiyanlarına yönelik bir zulüm veya baskı olarak gösterilmek istenmiştir.

Özellikle 1919-1920 tarihlerinde Birinci Dünya Savaşı sonucunda sınırların belirlendiği, devletlerin ve milletlerin kaderinin tayin edildiği Paris Sulh Konferansı'nda konu Yunanistan ve Patrikhane tarafından bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

¹ Bkz. Bilgin, 2010.

Osmanlı resmi makamları bu meselenin temel sebebini söz konusu topluluğun askerlik yükümlülüğünden kurtulmak istemesi ve bölgedeki halkın cahilliğinden yararlanan misyoner ve din adamlarının halkı kandırması şeklinde değerlendirmiştir. Bundan dolayı resmi otorite gizli Hristiyanların resmîyette Hristiyan olarak tanınmalarına yönelik her girişimi reddetmiştir. Diğer yandan Batı kamuoyunda konu istismar edilmemesi için azami gayret sarf edilmiştir. Osmanlı yetkilileri bu sorunu bölgede okullaşmayı hayata geçirecek, yönetsel olarak bölgeyi daha güçlü kılarak ve bölgeye tedbirler kapsamında daha fazla ödenek ayırarak aşılabileceğini düşünmüştür. Ancak meselenin sosyolojik ve psikolojik boyutu göz ardı edildiği için alınan tedbirler işe yaramadığı daha sonraki yıllarda anlaşılmıştır.

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması ile birlikte 1923 yılında Türkiye-Yunanistan arasında yapılan mübadele ile iki din inancına sahip bu topluluk bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve mesele uzun bir süre gündemden düşmüştür. Ancak günümüzde bu mesele "geçmişle yüzleşme, bölgenin bir gerçeği veya yaşanmışlıkları tekrar hatırlama" adına yeniden gündeme getirilmektedir. Bu kapsamda Turgay Bostan'ın *Son Krifos* romanı, Yorgo Andreadis'in *Tamama Pontus'un Yitik Kızı* ve *Temel Garip/Todoron* isimli çalışmaları, senaryosunu Yeşim Ustaoglu ve Petros Markaris'in yazmış olduğu 2005 yılı yapımı *Bulutları Beklerken* filmi, Yusuf Kurçenli'nin senaristliğini ve yönetmenliğini üstlendiği 2009 yapımı *Yüreğine Sor* filmi bu konuları işlemiş ve tekrar gündeme getirmiştir.

Çalışmamızda İstavrilerin din değiştirme meselesini ve bu sürecin Batılı Devletler tarafından zamanın ruhuna uygun bir şekilde propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığını incelemeye çalışacağız.

1. Trabzon Vilayeti'nde² İki Din Taşıyanlar

19. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon Vilayeti'nde Ortodoks Rum Cemaati'nin İstanbul'a bağlı metropolitler tarafından idare edilen üç piskoposluk bölgesi bulunuyordu. Bu üç bölge Rus sınırından başlayıp Trabzon ve Lazistan Sancaklarını Giresun, Tirebolu, Lazistan ve Trabzon Kazalarını kapsayan Trabzon bölgesi, Gümüşhane Sancağını içine alan Gümüşhane bölgesi, Samsun, Bafra ve Çarşamba Kazalarından oluşan Samsun bölgesini kapsamaktaydı. Bazı kazalar (Ordu, Fatsa, Ünye ve Terme Kazaları) Sivas Vilayeti sınırları içerisinde olan Niksar piskoposluğuna bağlıydı. Trabzon'da Maçka bölgesinde Ortodoks Rumlara ait üç önemli manastır bulunmaktaydı. Bu manastırlar doğrudan İstanbul patrikliğine bağlıydı. Manastırlardan Sümela'ya 15 köy, Vazelon'a 20 köy ve Peristera'ya 11 köy bağlıydı. Trabzon'daki Gregorjen Ermeni kilisesinin görev alanı Bafra (Sinop'a bölgesine bağlı olduğu için) hariç tüm vilayeti kapsamaktaydı. Katolik Ermeni kilisesi ise Trabzon Vilayeti haricinde Sivas Vilayeti, Amasya ve Merzifon Kazalarından da sorumlu idi. Vilayette ayrıca biri Trabzon'da biri Samsun'da olmak üzere iki tane Kapusen (Capucins) misyoner okulu bulunmaktaydı. Bulgaristan kıyıları dahil tüm Karadeniz boyunca mevcut okullar Trabzon'dan denetleniyordu. Protestanlar için ise Trabzon merkezde ikamet eden bir Amerikalı misyoner ve Samsun'da hizmet eden bir Ermeni protestan söz konusuydu.³

Trabzon Vilayeti'nde gizli Hristiyanlığın görüldüğü yer daha çok Trabzon-Gümüşhane tarihi yol üzerinde bulunan Sümela Manastırı'nın bulunduğu ve Hristiyanlığın eskiden beri merkezi konumunda olan Maçka ve civarındaki bölge ve daha iç taraflarda Gümüşhane Sancağı, Torul Kazası'na bağlı ve madencilikle bilinen Krom (Kurum) köyleri idi. Makalemizin konusunu teşkil eden bu köylerden Yağlıdere üzerinde çatallaşan ana vadinin kuzey

² 1867'den önce Trabzon Eyaleti.

³ Cuinet, 1892: 6, 7.

doğu yönünde Krom, Krom'un yaklaşık 12 kilometre doğusunda İstavri ve İstavri'nin üç kilometre doğusunda da İmer yerleşimleri yer almaktadır.

Bu bölgeye seyahat eden ve seyahatlerini kitaplaştıran yabancı gezginler ve yabancı görevliler İstavri ve Krom bölgesindeki kişilerin gizli Hristiyan olduklarına dair bazı tespitlerde bulunmuşlardı. Bunlardan bir tanesi Ermeni Rahib Minas Bıjıkyan'dır. 1817-1819 yıllarındaki Karadeniz seyahatinde, Gümüşhane hakkında verdiği bilgiler bu meseleye işaret etmektedir: *“Rumların içinde Gromtsi denilen bir zümre vardır ki, bunlar yarı Hristiyan yarı Müslüman olup kalben tam bir Hristiyan gibi ibadet ederler, zahiren de bir Müslüman gibi hareket eder ve icabında namaz kılarlar. Nesilden nesile hiç değişmeyen bu adamların imamları da kendileri gibidir.”*⁴

1831 yılının Mayıs ayında bölgeyi ziyaret eden Amerikan Protestan Misyoneri Eli Smith ve arkadaşı Dwight bölgede iki din taşıyanların varlığını misyonerlik açısından olumlu değerlendirerek onlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Bu vadide tarım yapanlar ve yaşayanlar, Laz değillerdi. Rum kökenliydi. Bence bu insanların bazıları halen Rum inancına sadık yaşıyorlardı. Ancak birçoğu iddiaya göre İslamiyet'i kabul etmişler Müslümanlarla birlikte aynı peygambere inanmışlardı. Ancak sağlam bir kaynağın bize, bu insanların inançlarını önemsemediklerini söylediklerinde çok şaşırılmıştık. Bu kişiler ne sünnet oluyorlardı ne de Müslüman dininin herhangi bir ayinine katılıyorlardı. Gizliden gizliye, Yunan kilisesine bağlıydılar ve dini törenlerini yönetecek bir rahip bile ayarlamışlardı”⁵.

Fransız coğrafyacı ve Duyun-ı Umumiye Genel Sekreterliği yapmış olan Vital Cuinet de daha önce bu yoldan geçmiş ve Krom

köylerine uğramış yabancı seyyah ve görevliler gibi bölge için şu ifadeleri kullanmıştır:

“Trabzon'un güneyinde Krom köyleri adını taşıyan 9 köy bulunmaktadır. Bu köyler Rumlar tarafından meskündür. Hâkim otoriteye boyun eğerek görünüşte Müslüman olmuşlardır. Ancak kalpten hala daha Hristiyan inancını taşımaktadırlar. Bulunduğumuz yüzyılın (19. yüzyıl) yarısında askerlik görevinden muaf tutulmak için Hristiyan olduklarını ilan etmişlerdir. Birçoğu hala daha Müslüman isimleri taşımaktadır. Başlıca Krom köyleri Krom, İmera, Pardi, Alitinos, Mokhora, Ligosti'dir ve 12 ile 15 bin arasında bir nüfusa sahiptir.”⁶

Gizli Hristiyanlığın kendini büyük bir oranda ifşa ettiği 1876 senesinde Torul Kazası'na bağlı 49 köy bulunmaktaydı. Bu köylerin yarısına yakını Rum köyüydü. Bu köylerden Santa, İstavri ve Krom köyleri tarihi kökenleri olan ve Torul Kazası'nın en büyük köylerindendi. Bu dönemde Torul Kazası'nın köylerinde 7.820 hane yaşıyordu. Bu köylerde halkın dini ibadetlerini yerine getirmeleri için 27 cami ve mescit, 48 kilise ve manastır bulunuyordu. Çocukların eğitimi için ise 10 medrese ve 22 mektep mevcuttu. 1876 yılında Torul Kazası'na bağlı İstavri Köyü'nün hane sayısı 148, nüfusu ise 373 idi.⁷

İstavriiler Başbakanlık Osmanlı arşivlerinde bulunan belgelere göre İslam dinine 1790 yılında geçmiştir⁸. Gümüşhane Sancağının Torul Kazası'nda yaşayan bu topluluğun isminin birçok değişik söyleniş biçimi mevcuttur. Osmanlı resmî belgelerinde köy İstavri, halkı da İstavriiler biçiminde zikredilmektedir.⁹

İki din taşıyan bu topluluk 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Gülhane Fermanında Osmanlı memleketleri ahalisinin tamamının can, ırz, namus ve mallarının padişah tarafından tam bir korumaya alınacağı taahhüdü¹⁰ sonrasında eski dinlerine dönme eğilimleri göstermişlerdir. Ancak ilk ciddi

⁴ Bıjıkyan, 1969: 59.

⁵ Smith, 1833: 319, 320.

⁶ Cuinet, 1892: 12.

⁷ Saylan, 2014: 35,36, 224.

⁸ Türkan, 2012: 78.

⁹ Fransız kaynaklarda *Les Stavriotes* olarak zikredilmektedirler.

¹⁰ Bkz. Tanzimat, 1940. (Hattı Şerif'in Osmanlıca tam metni).

girişimleri 28 Şubat 1856 yılında ilan edilen İslahat Fermanı'nın "...memâlik-i mahrusâmda bulunan her din ve mezhebin âyini bervech-i serbesti icrâ olunduğundan tebea-i şâhânemden hiçbir kimesne bulunduğu dinin âyini icrâdan men'olunmaması ve bundan dolayı cevri ü ezâ görmemesi ve tebdil-i din ve mezhep etmek üzere kimse icbâr olunmaması..."¹¹ ifadesinden biraz da dış gelişmelere bağlı olarak cesaret almalarıyla gerçekleşmiştir.

İslahat Fermanı ile başlayan yeni dönemde İstavriler bölgedeki misyoner faaliyetleri, Hristiyan din adamlarının da telkinleri ile açık bir şekilde Hristiyan olduklarını ilan etmeye başlamıştı. Daha sonra bu duruma Krom ve Maçka'daki ve Gümüşhane Kilise bölgesindeki köyler de eşlik etmiştir. Bu kapsamda ilk adım Trabzon İtalyan Konsolosluğunda çalışan ve İtalyan Konsolos Fabri'nin kavalılığını yapan Pehlil Tekiroğlu adında bir Kromludan gelmiştir. Pehlil İslahat Fermanının ilanından iki buçuk ay sonra 14 Mayıs 1856 yılında Vali konağına gidip Hristiyanlığa döndüğünü, Hristiyan olarak vaftiz edildiğini ve adının Petros Savvas Sideropoulos olarak değiştirdiğini ilan etmesi ve bu duruma dönemin valisi Hayrettin Paşa'nın ses çıkarmaması iki din taşıyan bu topluluk için cesaret verici bir gelişme olmuştur. İstavriler Batılı devletlerin desteğini almak ve kendilerine uygulanacağını düşündükleri tazyiki azaltmak için İstanbul'a ve Büyük Güçlerin temsilcilerine dilekçe yazmaya başlamıştı. Trabzon'daki Rus konsolosluğu sekreteri Marsilyalı Joseph Ricard İstavrilerin çoğuna bu dilekçeleri yazmalarında yardımcı olmuştur. Aynı şekilde Fransız baba ve Yunan anneye sahip, Ortodoks dinine mensup, Fransa Trabzon Konsolosluğu kaçıncılar ve daha sonra Trabzon ve Kayseri İngiliz Konsolosluğu tercüman olan Andre Masson da İstavrilerin bu girişimlerinde yardımcı destek vermekteydi.¹²

¹¹ Ülkemde bulunan her din ve mezhebin ayinlerini serbestlikle icradan men olunmaması ve bundan dolayı sıkıntı ve eziyet çekmemesi ve din ve mezhep değiştirmek için kimsenin zorlanmaması" (Bkz. Tanzimat, 1940 (İslahat Fermanı Osmanlıca tam metni).)

Avrupalı konsoloslar tarafından teşvik edilen Kromlular Doğu Ortodoks Kilisesine olan bağlılıklarını belirten bir bildiri yazmışlardı. Gizli Hristiyanlar 44 kişilik bir komisyon kurup 15 Temmuz 1857 tarihli belge niteliğinde bir yazı hazırlamışlardı. Belgeye göre Trabzon Gümüşhane Metropolitliği bölgesinden olan Krom, Santa, Kovasa, Parti, Yağlıdere, Stavrin, Muzena, Stilu, Haravas, Tandurlu, Sise, Pontilas, Thersas, Ağursa, Laraharis, Kapıköy, Galiana, Haçeveras, Kavaras ve diğer köylerde oturan gizli Hristiyanlar görüş birliği ile kendilerini savunmak ve kendileri hakkında açıklama yapmak amacıyla temsilci seçtiklerini belirtmişlerdir. Ayrıca hazırladıkları belge ile dinleri ve özgürlükleri için onlara yol göstermeleri için İngiliz, Fransız, Avusturya, Rusya ve Yunanistan İmparatorluğu'nun elçilerinden de yardım istemişlerdir.¹³

1913 yılında Trabzon Metropolitliğine atanan ve Pontus Meselesinde başat rol oynayan Hrisantos'un 1933 yılında yayınlanan *I Ekklisia Trapezounto* (Trabzon Kilisesi) isimli kitabında 44 temsilcinin imzalarını taşıyan belge bulunmaktadır.¹⁴

Kromluların dağlardan gelip din değiştirmek için Trabzon'da konsoloslukların bulunduğu Uzun Sokak'a topluca gelmeleri Trabzonlular arasında şaşkınlıkla karşılanmış olacak ki onlar için Trabzonlular "*Uzun Sokak çamur oldu / Kromlular gâvur oldu*" diye bir türkü yakıştırmışlardır.¹⁵

Bölgedeki gizli Hristiyanların inançlarını açıkça ilan etmelerine yönelik girişimlerini yakından takip eden ve Trabzon'da 1858-67 yılları arasında İngiliz konsolos yardımcılığı yapan Aleks Stevens İstanbul'da bağlı olduğu elçiliğe gönderdiği raporlarında bu meseleden bahsetmektedir. Stevens 1857 tarihli raporunda birkaç ay önce bazı tarafların kendisine ulaştığını ve amaçlarını gerçekleştirmek için kendisinden tavsiye

¹² Janin, 1912: 501.

¹³ Bryer, 1995: 16.

¹⁴ Flippides, 1973: 110. belge.

¹⁵ Bryer, 1995: 16.

istediklerini belirtmiştir. Stevens bu kişileri İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğine yönlendirdiğini belirtmiştir. Bu kapsamda bölgenin gizli Hristiyanları Hristiyanlığı dönmek istediklerini belirten bir yazıdan dört nüsha oluşturacaklarını bir tanesini İngiliz Büyükelçiliğine diğerlerini de Avusturya, Fransa ve Rus temsilcilerine takdim edileceğini belirtmektedir. Stevens raporunda bu gelişmelere Müslümanların tutumlarını takip ettiğini ancak Müslümanların bu din değiştirme olayına kayıtsız kaldığını ve bunun da iyi bir şey olduğunun altını çizmiştir. Stevens raporunda Temmuz ayının sonunda Kromluların Müslümanlıktan vazgeçecekleri yönündeki duyumların yayılmaya başlamasından sonra Paşa, Defterdar ve diğer ileri gelenler bu gelişmenin Hristiyanlar açısından da sevinilecek bir durum olmadığını çünkü Kromluların hiç bir şeye inanmadıklarının altını çizmiştir. Stevens raporunda Hristiyanlıklarını ilan edecek aile sayısının henüz belli olmadığını ancak tam manasıyla desteklenirse Hristiyanlıklarını ilan edebileceklerinin altını çizmiştir.¹⁶

Burada İngilizleri endişeye düşüren durum Kromluların ciddi oranda Rusların himayesine girme eğilimleridir. Nitekim Ruslar bu kişilere kolayca pasaport vermekte ve onların himayelerini üstlenmekten geri kalmamaktaydılar. Gerçekten de Rusların bölge Ortodoksları üzerindeki etkisinin büyük olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum birçok yabancı tarafından da teyit edilmektedir. 1869 yılında bölgeye gelmiş olan Fransız Théophile Deyrolle yazdığı notlarda Trabzon'daki Rumların "*Ermeniler gibi Osmanlıya değil daha çok Rusya'ya sadık olduklarını*" söylemesi¹⁷ ve Trabzon'da bulunan İngiliz konsolosu Alfred Biliotti 26 Ekim 1878 tarihli raporunda, Rus konsolosunun şehre gelişine tanıklık etmek için büyük bir kalabalığın toplanmasından ve Rum Piskoposunun Rus himayesindeki kutsamasından bahsetmesi şehirdeki Rum azınlığın Rusya'ya duydukları ilgiyi bize göstermektedir.¹⁸

İki din taşıyan bu topluluğun girişimleri bir sonuç vermemiş ve İstavriler resmîyette yeniden Müslüman olarak muamele görmeye devam etmişlerdir. 1876 Kanun-ı Esasiye ve Berlin Anlaşması da İstavrilerin hayatında bir değişikliğe neden olmamıştır.

Belgelerden ve hatıratlardan anlaşıldığına göre Gizli Hristiyanların kendilerinin dışa vurması Tanzimat dönemi ile başlamış Kanun-ı Esasiye'nin ilanı ile devam etmiş ve Meşrutiyet dönemiyle zirveye çıkmıştır. 1877'de kaleme alınmış olan *Trabzon Tarihi*'nin yazarı Şakir Şevket de bu durumu hayıflanarak şöyle zikretmektedir:

"...Maçka'nın ahalisinden birtakımı Hristiyan oldukları halde müstesna zamanlarda her nasılsa kendilerini İslam suretinde göstererek bir müddet yasamışlar ise de muahharan yani Ragıp Paşa merhumun valilikleri zamanında Hristiyanlıklarını izhar ile mektepte birlikte okuduğumuz ve cam-i şerifte beraberce namaz kıldığımız Ahmet ve Hasan'a Nikola ve Yorgi denmeğe başlandı..."¹⁹

1908 yılında yani II. Meşrutiyetin ilan edildiği dönemde Trabzon Vilayeti'nde maiyet memuru olan Ahmet Faik (Günday) hatıralarında bölgedeki din değiştirmeleri ile ilgili ilginç bilgiler vermektedir:

"Meşrutiyetin ilanına müteakip Yomra, Maçka, Tonya, Şarlı nahiyelerinde Müslümanların tanassur etmeye başladıkları görüldü. Hatta bu yüzden birçok köylerde vukuatlar olmaktaydı. Ölen bir adamın cenazesini defnetmek için Ortodokslar o adamın Ortodoks olduğunu, Müslümanlar da Müslüman olduğunu iddia ediyor ve her ölüyü kendisinin gömeceğini ileri sürüyordu. Hükümetçe yapılan tahkikatta bazen Müslümanlara veriliyor ve bazen de mesele hal edilemediği için hükümet tarafından defnediliyordu. Bu adamın ellerinde nüfus tezkerelelerinde Müslüman oldukları ve Müslüman ismi yazılı olduğu ve babasının da Müslüman olduğu görülüyordu. Buna rağmen kendileri Ortodoks oldukları ve isimlerinin Yani ve Niko gibi Rum isimleri olduğu ve gizli din yaşadıklarını söylüyorlardı. Kendilerinin Osman Paşa Müslümanı olduklarını ve Meşrutiyete babaları ve kendileri ve aile efradı

¹⁶ Bryer, 1995: 35.

¹⁷ Deyrolle, 1875: 8.

¹⁸ Yılmaz, 2008: 171.

¹⁹ Şevket, 2001: 105,106.

gizli Ortodoks dinini ve zahiren Müslüman gibi gözükmek suretiyle Ortodoksluklarını muhafaza ettiklerini söylüyorlardı. Hazine-darzade ailesinin 1260 tarihindeki son valisi Osman Paşa tarafından yukarıda ismi geçen nahiyelerdeki Rum Ortodoksları cebren Müslüman yapmış olduğu ve Meşrutiyetin ilanı ile başlayan irtidat keyfiyetinin hakikati anlaşılmıştı”.²⁰

Günday bu hadiseleri köylülerin cahilliğinden kaynaklandığını ifade ederek bu köylerde derhal araştırma yapıldığı ve oralarda birçok papaz ve kilisenin bulunmasına rağmen Müslüman köy okulunda öğretmenler bulunmadığı, köy camilerinin olmadığını ifade etmektedir. Günday bu hadiselerin önüne geçmek için tahkikat sonrasında Vilayet İdare Meclisi’nin Müslüman azalarının yazdıkları bir mazbatada Ortodoksluğun önemli merkezlerinden olan Maçka’nın kaza olmasını ve mülkiye mezunu olması şartıyla buraya bir kaymakam tayin edilmesini ve bu suretle köylerde okul ve mescit yaptırılarak din değiştirme hadiselerinin önüne geçilmesi için Dahiliye Nezareti’ne teklifte bulunulmuştur.²¹

Dönemin Trabzon Valisi Kadri Paşa din değiştirmelerinin temel sebebini askerlikten muaf tutulmak düşüncesi ve bölgedeki halkın cahilliğinden yararlanan misyoner ve din adamlarının halkı kandırması olarak tespit etmişti. Bölgede okullaşmayı hayata geçirmek, yönetsel olarak bölgeyi daha güçlü kılmak ve daha fazla ödenek ayrılması amacıyla alınan önlemler kapsamında nahiye olan Maçka’yı kaza yapmak fikri ortaya çıkmıştır. Merkezle taşra arasındaki çeşitli tarihlerde yazışmalardan sonra Maçka’nın kaza haline getirilmesi 13 Mart 1910 kararlaştırılmıştır.²²

Alınan köklü tedbirlerin de işe yaramadığını yine belgelerden takip etmekteyiz. Giresun Mutasarrıfının²³ Pontus Meselesinin zirveye çıktığı bir tarihte Merkez Ordusu Komutanlığı’na yazdığı raporda bölgedeki

gizli Hristiyanlıkla ilgili şu bilgiyi vermektedir:

“1912 senesinde Trabzon Belediye Tebabetinde bulunduğum sıralarda Maçka Kazası’nın ahvâl-i sıhhiyesini teftişe çıkmıştım. Hamsiköy ve civarındaki köylerde bazı merzâya îrâd eylediğim suallere aldığım cevaplar nazar-ı dikkatimi celbetti. Meselâ: ‘Oğlum adın ne? Kosti, Babanın adı ne? Ahmed. Aynı sualleri tekrar ettiğim eşhasdan ekseriyet- azimesinin esâmisi Petro, Nikola...ilh. Babalarının isimleri Ali, Veli ...ilh olduğuna kemâl-i hayret ve esefle ittıla hasıl eyledim. Keyfiyeti daha ziyâde tahkik ve nüfus kuyudatına müracaat ettim. Rum papazlarının, Rum münevverâtının köylülerin cehaletinden bil istifâde yaptıkları propagandalarının netâyic-i müfsidkârenelerinden olmak üzere yüzde altmış Müslümanın da irtidâda doğru gittiklerini dehşet ve nefretle anladım.”²⁴

2. Akdağmadeni İstavrileri

19. yüzyıl boyunca Gümüşhane Sancağı’nda yaşanan göç hareketi temelde tarım alanlarının yetersizliği, doğal afetler, Osmanlı-Rus Savaşları ve Rusya’nın iskân politikasına bağlıydı. Ancak yapılan bu göçlerin en önemli sebebini bölgedeki madenlerin ekonomik değerini kaybederek kapanmaya başlaması oluşturmaktaydı. Gümüşhane Sancağı’nda o dönemde 37 gümüş madeni ve 6 bakır madeni bulunmaktaydı.²⁵ Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında bölgedeki maden işletmelerinin çağın teknolojisine ayak uyduramamaları ve geleneksel yöntemlerle faaliyetlerine devam etmesi sonucu Batı devletlerine kıyasla maliyetlerin arttırması, Osmanlı Devleti’nin otoritesini kaybetmesiyle birlikte idari olarak madenleri kontrol altında tutamaması ve maden emînlerinin keyfi davranışları, bölgedeki eşkıyaların maden bölgesinde yaşayan halk üzerindeki baskısı, yaşanan savaşlarla birlikte bölgede etnik çeşitliliği olan halk arasında başlayan hu-

²⁰ Beyoğlu, 2011: 36,37.

²¹ Beyoğlu, 2011: 36,37.

²² Özdiş, 2008: 101,103.

²³ Mesut Çapa söz konusu makalesinde raporu kaleme alan mutasarrıfın raporda ismi geçmediğini ve kim olduğunu net olarak tespit edemediğini belirtmektedir.

²⁴ Çapa, 1987: 55.

²⁵ Cuinet, 1892: 18.

zursuzluk nedeniyle Gümüşhane Sancağı'nda madencilik durma noktasına gelmişti.²⁶

1839 başından 1861 başına kadarki zaman dilimi içinde Gümüşhane Sancağı'ndan birçok kişi sancak dahiline, çevre vilayetlere, ülke dahilindeki farklı bölgelere ve yurt dışına göç etmişlerdi. Bu yıllar arasında Gümüşhane sancağı dışına göç edenlerin sayıları 3.192 kişi idi. Bu sayı içerisinde en çok göç eden bölge İstavri ve Krom köylerinin bulunduğu Torul Kazası'ndan olmuştur. Bu tarihler arasında bu bölgeden sancak dışına toplam 1.910 kişi göç etmişti.²⁷ O dönemin nüfusu göz önüne alınırsa bu ciddi bir sayıdır.

İstavriler seksen hane civarında Trabzon'a bağlı Gümüşhane Sancağı Torul Kazası'ndan gelerek Ankara Vilayeti'nin Yozgat Sancağı'na bağlı Akdağmadeni Kazası'na yerleşmişlerdi. Gelme amaçları hükümet tarafından işletilen Akdağmadeni'deki Simli kurşun madeninde çalışmaktı.²⁸ Osmanlı belgeleri incelendiğinde İstavrilerin buraya 1840'lı yıllarda göç ettiği görülmektedir. Söz konusu belgelerde İstavrilerin ilk olarak Akdağmadeni kasabasında iki mahalle, Aktaş ve Başçatak mezrasında mukim oldukları anlaşılmaktadır.²⁹

İstavriler geldikleri bölgede olduğu gibi Müslüman olarak bilinmekteydiler. Ancak Müslüman olarak bilinmelerine rağmen gizliden gizliye Ortodoks dini inancına sahiptiler. Geldikleri bölgenin yani Gümüşhane Metropolitine bağlılıklarını sürdüren İstavriler üzerinde din adamlarının etkisi olduğu muhakkaktır. Ancak dış etken olarak misyonerlerin faaliyetleri yanında aynı mezhebe sahip Rusya'nın da Trabzon Vilayeti'ndeki Ortodokslar üzerinde olduğu gibi bölgedeki Ortodokslar üzerindeki etkisi tartışılmazdı. Ortodoksların hamiliğine soyunan Rusların kazandığı her başarı Anadolu'daki Ortodokslara cesaret vermekteydi. Ruslarla yapılan 93 Harbi'nden

sonra İstavrilerin de bu süreçten etkilendiği anlaşılmaktadır. İstavriler Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan bu savaştan sonra yavaş yavaş hem camiye hem de kiliseye gitmeye başlamışlardır.

Bizansstolog Raymond Janin 1912 yılında kaleme aldığı makalesinde Akdağmadeni'nde mukim İstavriler ile ilgili süreci şöyle anlatmaktadır:

“1832 yılına doğru İstavri ve Krom köylerinde yaşayan gizli Hristiyanlar aralarında önemli bir çoğunluğu kendileri için daha emin ve daha önce Hristiyanların da mukim olduğu Sivas Vilayeti ve Ankara Vilayeti arasında uzanan dağ silsilesinde bulunan Akdağmadeni'ne yerleşmişlerdir. İstavriler burada Sinmaden, Akdağ, Bularmaden köylerini kurmuşlardır. [...] İstavriler daha fazla tepki çekmemek için yine eski yaşantılarına (yani dışardan Müslüman içerden Hristiyan) geri dönmüşlerdir. Hristiyanlığa olan bağlılıkları da aynı şekilde devam etmiştir. Ölümlerini yine çevredeki Hristiyan mezarlıklarına gömmüşlerdir. 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasiyi inanç özgürlüğü getirmesinden dolayı İstavriler bu durumu kendilerini Hristiyan ilan etmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Paskalya günü hep beraber kiliseye gitmişlerdir. Açık bir şekilde Hristiyan olduklarını ve bu şekilde öleceklerini ilan etmişlerdir. Kaymakamın emriyle muhtar ve ileri gelenler kiliseye gidip onları uyarmıştır. Bunun üzerine bölgedeki İstavriler kaymakamlık binasının etrafını sarak yüksek sesle Kanun-i Esasiye'nin Hristiyanlığa dönmeyi serbest bıraktığını hatırlatmış ancak kaymakam onlara müdahale ederek onları oradan uzaklaştırmıştır. İstavriler bu sefer Fener Rum Patrikhanesine başvurarak bu durumu Din İşleri Bakanlığına (Adliye ve Mezahib Nezareti) bildirerek kendilerinin Hristiyan olarak tanınmalarını istemişlerdir. Ancak Patrik Yohakim III bu kapsamda bir şey elde edememiştir. Zaten Mebûsan Meclisi bir süre sonra dağıtılmış ve Kanun-ı Esasiye yürürlükten kaldırılmıştı”.³⁰

Görüldüğü gibi Janin'in ifadelerinden Akdağmadeni İstavrilerinin kendilerinin Hristiyan olduklarını açıktan söylemeye

²⁶ Üçüncüoğlu, Kömürlü, 2016: 102.

²⁷ Saylan, 2016: 277, 281.

²⁸ Türkan, 2012: 79.

²⁹ BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 7 Nisan 1917 (1333.Ni.7).

³⁰ Janin, 1912: 501,502.

başlamaları 1876 Kanun-ı Esasiye'nin ilanı ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi dönemine ve hemen sonrasına denk geldiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlenmeyi Osmanlı belgeleri de teyit etmektedir. Nitekim Ankara valiliğine gönderilen bir yazıda İstavrilerin 1879 nüfus kayıtlarına kadar İslam daire-sinde hareket ettiği hatta bazıları o za-mana kadar köylerde imamlık gibi hizmet-ler ifa ettiği yazılmaktaydı.³¹

Gümüşhane Metropolit'i'nin telkinleri, dö-nemin gelişmeleri neticesinde İstavriler 1881 yılından sonra Hristiyan olduklarını açıkça ifade etmeye ve Osmanlı makamlarından kendilerinin nüfus defterine Hristi-yan olarak kaydedilmesi yönünde talepte bulunmaya devam etmişlerdir. Adliye ve Mezahib Nezareti İstavrilerin bu istekle-rini ele almış, yapılan araştırma sonu-cunda İstavrilerin Müslüman oldukları ve askerlik görevini yerine getirmemek için bu şekilde davrandıklarına hükmetmiştir. Devlet bu konuda kararlılığını göstermek için daha ilk baştan din değiştiren bu kişi-lerin kesinlikle askerlikten muaf tutulma-yacaklarını bildirmiştir. Trabzon'un Maçka Kazası ve Gümüşhane Sancağı'nda bulunan Torul Kazası ahaliden bazılarının Hristiyan olduklarına dair iddiaları askerlikten muaf tutulmaları için olduğu düşünülerek 26 Ni-san 1883 tarihli Sadaret yazısı ile bu gibi iddialarda bulunanların askere alınmasına devam edilmesi ve bu durumun Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından Patrikhaneye bildirilmesi yönünde emir verilmişti.³²

İstavrilerin durumları ile ilgili tereddüdü gidermek için mesele Şura-yı Devlete³³ intikal etmiştir. 28 Eylül 1884 tarihinde Şurâ-yı Devlet "İstavriler" hakkında şu ka-rarı vermiştir:

" Mütâlaasından müsteban olduğu vech ile nüfus-ı merkûme esâsen İslâm ve ahâli-yi İslâmiyenin mükellef oldukları tekâlif ile mükellef olarak fer'i şer'iyenin bidâyet-i ic-rasından beri Maden ahâli-yi islâmiyesi ile

beraber haklarında fer'i muâmelesi icrâ olunmakta bulunmuş olmadığı hâlde şimdi kendilerini Hristiyan mezhebinde göster-mek istemeleri içlerinden asker vermemek maksadından münbais idüğü anlaşılmiş ve olunan mürâcaat üzerine Divân-ı Hümâyun kalemince emsal-i fer'iyeye ve mezahib oda-sınca dâhi buna dair ma'lumat bulunmamış olduğundan ve böyle makasid ile Hristiyan-lık iddi'asına kıyâm edenlere rû-yi müzacide gösterilmesi gayr-i caiz ve mezâhiri müstel-zim idüğünden nüfus-ı merkûmenin şu iddi'alarına havele-i sem'ü i'tibar olunmayarak kemakân ahâli-yi İslamiye defterine kaydıyla haklarında tahrir-i cedit ve fer'i şer'iyeye mu'amelesinin icrası lâzım geleceği gösterilmiş olduğundan ve ber-mûceb-i tez-kere-i samiye Ankara Vilâyeti Valiliğine tahrirât-ı âliye tastir ettirilmiştir".³⁴

İstavrilerin söz dinlemez tutumları ve resmi kayıtlara Müslüman olarak yazılma-makta ısrar etmeleri bölgedeki resmi oto-riteleri harekete geçirmişti. Dahiliye Neza-reti'nden Adliye ve Mezahib Nezareti'ne gönderilen 16 Mart 1889 tarihli yazıda Ma-den Kazasında bulunan İstavrilerden Rum-lara kız nikahlandığı ve bu işleri bölgedeki İstavrileri Hristiyanlığa teşvik eden Mah-mut ve Mustafa isminde kişilerin yaptığı tespit edilerek bunların kanunlar daire-sinde yola getirildiğini bildirmekteydi. Ya-zıda bu işin şer'i hukuka girdiğinden nasıl muamele edileceği sorulmaktaydı.³⁵

Uzun süre İstavrilere yönelik geçici önlem-ler alındı. Resmi otoriteler onların din de-ğiştirme eğilimlerini cahillikten ve asker-den muaf tutulmak olarak (*Hristiyan iddi'asında bulunmaları mua'mele-i askeri-yeden kurtulmak maksadından münbais ol-duğu*) tespit etmişti.³⁶

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karşı baskılarını biraz hafifletmek amacıyla baş-latılan "Anadolu Islahatı" kapsamında, Anadolu Umum Müfettişi olarak bölgeye dönük seyahate başlayan Ahmet Şakir Paşa 1895 yılında Gümüşhane'ye geldiğinde İs-

³¹ BOA, DH.EUM.3 Şb, 8/54, 1 Eylül 1915 (1333.L.21).

³² BOA, DH.MUİ, 163/91, 6 Kasım 1912 (1330.Za.27)

³³ Tanzimat Dönemi'nde idari yargı görevi gören da-nışma kuruludur. Bugünkü Danıştay'ın temelini oluş-turmuştur.

³⁴ BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 5 Mayıs 1919 (1335.M.05).

³⁵ BOA, DH.MKT, 2178/86, 16 Mart 1889 (1316.Za.04).

³⁶ BOA, DH.MKT, 2193/67, 27 Mart 1899 (1316.Z.15).

tavriler Meselesi ile ilk defa burada karşılaştı. Eski dinlerine dönerlerse Avrupalı devletlerin himayesine girecekleri, eskiden beri verdikleri Kan Vergisi'nin Bedelât-ı Askeriyye Vergisi'nden daha ağır olduğunu telkinleriyle Gümüşhane Metropolit'i'nin propaganda faaliyetleri Şakir Paşa'nın dikkatini çekmişti.

Şakir Paşa İstavri Meselesi ile ikinci olarak Aralık 1898 tarihinde Maden Kazası'na uğradığında alakadar olmuştu. Paşa Maden ve Torul Kazalarındaki İstavrilerin tekrar eski dinlerine dönmelerini önlemek için hükümet tarafından görevlendirilecek nasihatçi hocaların telkinleri gibi geçici tedbirler yerine köklü bir eylem planının gerekliliğine inanmaktaydı. Paşa İstavrilerin yetişkin olanların fikirlerini değiştirmenin zor olacağını düşünmüş olmalı ki onların çocuklarına yönelik politikalar geliştirmek için bir şeyler yapmak niyetindeydi. Bu kapsamda bölgede devlet okulları açılması ve çocukların bu okullara devam etmesi mecbur tutulması için girişimlerde bulunmuştu.³⁷

Şakir Paşa ve bazı devlet erkânı bölgede din değiştirme hadiselerinin hızlanmasında bölgedeki yöneticilerin ihmali olduğunu da düşünmekteydiler. Maden Kazası dahilinde bulunan İstavrilerin Hristiyanlık iddiasında bulunmalarını teşvik ettiği gerekçesiyle Kaymakam Mehmet Ali ve Mal Müdürü Refet Efendiler hakkında Dahiliye Nezaret'i tarafından soruşturma açılmıştı. Ankara Valiliğince takip edilen soruşturma neticesinde kaleme alınan 12 Eylül 1892 tarihli yazıda İstavrilerin Hristiyanlık iddialarının çok öncelere dayandığı ve alınan türlü tedbirlere rağmen bu iddialarından vazgeçemediklerinden bahisle İstavrilerin bu ısrarlı tutumlarının sebebini kaymakam ve Mal Müdürüne yüklemenin doğru olmadığı ifade edilmiş ve onların suçsuzluğunun altı çizilmiştir.³⁸

22 Mart 1899 tarihinde Dahiliye Nezaret'i'nden Sadaret'e gönderilen yazıda bu kişileri kanunlar dairesinde nasıl tedbirler alındığı anlatılmıştı. Buna göre Maden Kazası'nda bulunan İstavrilere Hristiyanlık propagandası yapan Küpecioğlu Mahmut ve Mustafa Efendilerin orada bulunmaları sakınca oluşturduğundan geçici olarak Ankara Vilayeti'ne bağlı Hristiyan nüfusu az olan bir yerde tutulmalarına karar verilmişti. Metropolit Vekili Kirilyos'un ise Kızılcihamam'da göz altında tutulması için Ankara Valiliğine telgraf çekilmişti.³⁹ Ancak daha sonra bu kişiler çeşitli baskılar neticesinde geri döneceklerdi.

Ayrıca Akdağmadeni'nde İstavrili ileri gelenlerin sürgün olayından sonra hükümet birtakım tedbirleri daha uygulamaya koymuştur. Buna göre Akdağmadeni'nde kalan İstavrilerin önceki usul üzere İslam defterine kaydedilmesi, dini gereksinimleriyle ilgilenecek yetenekli imamların bu bölgeye gönderilmesi ve İslam'ın şartlarının güzel bir şekilde öğretilmesi gibi hususlardı. Din değiştirme hareketlerinden endişe duyulmaya başlandığı bu dönemde Şeriat ve Sünnilikten uzaklaşıldığı fikrine kapılan resmi otorite, Seyhülislamlık kararıyla 1899'da "dini ve doğru inançları öğretmek" (*ta'lim-i diyanetle tashih-i akaidleri*) amacıyla Ankara ve Trabzon havalisine vaizler göndermeye başlamıştı.⁴⁰

Diğer taraftan toplum nazarında itibarı olan Müslümanlardan meydana gelen Komisyon-u Mahsusa adı altında özel bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyon Akdağmadeni'ndeki İstavrilerin her türlü problemleriyle özellikle diyanetleri ve nüfus yazımı ile ilgili sorunlarıyla uğraşacaktı. Komisyonun çalışmaları ilk zamanlar olumlu bazı sonuçlar elde etti. 8 Nisan 1899 tarihinde Dahiliye Nezaret'i'nden Sadaret'e gönderilen yazıda kendilerini nüfusa kaydettirmek istemeyen İstavrilere yapılan nasihatler neticesinde kurulan komisyona

³⁷ Karaca, 1993: 127, 128.

³⁸ BOA, BEO, 73.

³⁹ Kirilyos'un oradan uzaklaştırılması için daha önce Adliye ve Mezahib Nezaretine yazı yazılmış söz ko-

nusu Nezaretten gelen 12 Mart 1899 tarihli yazı ile Kirilyos'un Kızılcihamam'a gönderilmesi kararı alınmıştır. (BOA, DH.MKT, 2181/5, 22 Mart 1899 (1316.Za.10)

⁴⁰ Deringil, 2002: 86.

13 İstavrili ailenin başvurduğu ancak başvuruların arttığı bir dönemde Gümüşhane Metropolit'i'nin bu sürece müdahale ederek zararlı propagandalar yapmaya başladığı bildirilerek bunun engellenmesi için Adliye ve Mezahib Nezareti'nin bu işe el koyması istenmiştir.⁴¹

26 Nisan 1899 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne gönderilen yazıda Maden Kazası'nda bulunan İstavrilerin Müslüman oldukları halde kendilerini Hristiyan olarak göstermek istedikleri ancak bunun askerlikten kaçmak için yapılmak istendiği vurgulanmaktaydı. Alınan karar gereği bu kişilerin Müslüman olarak kabul edildiği ve dolayısıyla askere alınmaya devam edildiği yazılmaktaydı. Ancak bu sefer İstavriler nüfus kayıtlarını saklamaya başladıklarından askere alınanların sayılarında yıldan yıla düşüşler olduğu ifade edilmiştir.⁴²

Bütün İstavri kabilesi üyelerinde eski dinlerine dönme arzusunun görülmediği ve kilise ve Hristiyanlığa dönme arzusunda olan bölgenin ileri gelenlerinin baskısı altında kaldıkları anlaşılmaktadır. Örneğin İstavri kabilesinden İbrahim ve Muratoğlu Hüseyin Sadaret'e gönderdikleri arzuhallerinde kendilerinin önceden beri Müslüman oldukları, kabilenin ileri gelenlerinden bazılarının kendilerini Hristiyan olmaları için telkinde buldukları ve bu kapsamda kendilerini zorladıkları, bu ileri gelenlerin kendilerini kayıtlarda Müslüman olarak kaydedilmemeleri için baskı yaptıklarını, yapılan bu baskılar neticesinde İstavrili iki yüz ailenin zor durumda kaldığı kaydedilmekteydi. Arzuhali kaleme alanlar kabilenin ileri gelenlerin baskılarından ve çevredeki Müslümanlar tarafından iki ayın yapanlar diye ayıplanmaktan ve hükümet tarafından nüfuslarının kaydedilmesi için yapılan sürekli basılardan bıktıklarını ifade ederek kaldıkları zor durumu dile getirmeye çalışmışlardır.⁴³

Akdağmadeni'nde devleti endişeye sevk eden iki olay olmuştu. Birincisi 1901 tarihinde İstavrilerin ileri gelenlerinden Küpecizade Mustafa Efendi'nin kızını Ortodoks-luk adına ciddi faaliyetlerde bulunan ve Gümüşhane Metropolit'i'nin o bölgedeki temsilcisi gibi davranan Papaz Kirilyos'un oğlu Kostofolinik'e kızını vermesi hadisesi idi.⁴⁴ Kayıtlara Müslüman olarak kaydedildiğinden zabıta tarafından Padişah iradesiyle verilen emir gereğince ve resmi sıfatta bir Müslümanın kızını gayrimüslim birine verilmesine Şer'an müsaade edilmediğinin hatırlatılmasına rağmen bu hadisenin vuku bulması Yozgat Mutasarrıflığına incelemeye alınmıştı. Ancak yapılan incelemeler ve yazışmalardan bir sonuca ulaşılamamıştı. Burada hükümetin endişesi bu tür hadiselerin yaygınlaşması ve önüne geçilememesi idi.⁴⁵

1902 yılında bu sefer Müslüman bir erkeğin Hristiyan bir kız ile evlenip Hristiyan olma hadisesi ortaya çıkmıştı. Bu hadise bölgedeki Müslümanları da endişeye düşürdüğünden meselenin derinlemesine araştırılması için bir komisyon kuruldu ve bu olayın arkasında da Papaz Kirilyos'un olduğu anlaşılmıştı.⁴⁶

Devletin bu hadiseler karşısında dışardan gelecek baskıları engellemek ve Ortodoks Patrikhanesiyle doğrudan karşı karşıya gelmemek için bir denge politikası izlediği görülmektedir. Alınan küçük çaptaki tedbirler işe yaramadığı İstavrilerin kendilerini Müslüman olarak hala daha yazdırmak istemediğinden anlaşılmaktadır. Örneğin Ankara Vilayeti'nden Dahiliye Nezaretine gönderilen 25 Mayıs 1902 tarihli yazıda 1877-1902 tarihleri arasında 1800 kişilik bir nüfusa sahip İstavrilerden ancak otuz dokuz asker alındığının bildirilmesi kayıtların doğru dürüst tutulmadığının ve İstavrilerin bilerek kendilerini kaydettirmediklerini göstermektedir.⁴⁷

⁴¹ BOA, DH.MKT, 2187/22, 8 Nisan 1899 (1316.Za.27).

⁴² BOA, DH.MKT, 2193/67, 26 Nisan 1899 (1316.Z.15).

⁴³ Türkan, 2012: 92, 93.

⁴⁴ BOA, DH. ŞFR, 362/9, 6 Nisan 1906 (1322.Ma.24).

⁴⁵ Türkan, 2012: 101,102.

⁴⁶ Türkan, 2012: 104.

⁴⁷ Türkan, 2012: 112,113.

Osmanlı Devleti İstavrileri Hristiyanlık iddialarından vazgeçirmek için II. Meşrutiyetten sonra birtakım adımlar atmıştı. Hükümetin genel kanısı İstavrilerin cahillikleri nedeniyle irtidat ettiklerini ve irşad edilerek bu sorunun halledilebileceği yönündeydi. Bundan dolayı da Dahiliye, Adliye, Mehazib ve Maarif Nezaretleri arasında koordineli çalışmalar yapıldı ve meşihattan da buraya yetişmiş din adamları gönderilmesi istendi. Ancak İstavriler kendilerinin Hristiyan olduklarını belirterek buna karşı çıkmışlardı.⁴⁸

İstavriler Meselesi Batılıların o dönem sıklıkla iddia ettikleri “Doğu Hristiyanları eziliyor” kampanyasının bir parçası olduğu muhakkaktır. Özellikle II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Batı kamuoyunda da İstavriler Meselesi haber olmaya başlamıştı. Örneğin 15 Ağustos 1910 Fransız *Journal des Débats* gazetesinde “*Tanzimat’tan bu yana tüm hükümetlerin Hristiyan olarak kabul ettiği İstavriler için Patrikhanenin tavrı Adliye ve Mezahib Nezaretince reddedildiği*” bildirilmekteydi. Tavrıda Patrikhane İstavrilerin Hristiyan olarak kaydedilmeleri gerektiğini istemesine rağmen hükümet onların Müslüman olarak kaydedilmelerinde ısrar ettiği yazılmaktaydı.⁴⁹

Belgeler 1914 yılı hükümetin İstavriliere bakış açısında bir kırılma yaşandığını göstermektedir. Örneğin Fransa Uluslararası Çağdaş Dökümantasyon Kütüphanesi (BDIC) Arşivinde bulunan İstavrilerin kaleme aldığı bir yazıda çocukların Hristiyan babası ve İstavrili anne resmi olarak otuz yıldan beri Hristiyan kaydedilmelerine ve erkeklerin buna binaen bedel-i askeriye vergisi ödemesine rağmen 1914 yılından sonra Hükümetin İstavrilere karşı politikasının değiştiği, İstavrili erkekler isimleri değiştirilerek askere alınmaya başlandığı ve Hristiyanların İstavrili kadınlarla yaptığı evlilikler kanuna aykırı olarak kabul edilmeye başlandığı belirtilmekteydi. Bu durum karşısında İstavrili ileri gelenler

Patrikhaneye yazı yazmışlar ancak gerekli cevabı Patrikhaneden alamamışlardı.⁵⁰

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı’na girdiği zor dönemlerde de İstavriler askere alınmadı. 13 Eylül 1915 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü Trabzon Vilayeti’ne yazdığı şifreli yazıda Gümüşhane Kazası dahilinde bazı bölgelerde mevcut olan ve bazı dönemler Hristiyanlık iddiasında bulunan İstavrilerin kadın-erkek nüfusunun ne kadar olduğu, hala daha Hristiyanlık iddiasında bulunup bulunmadıkları ve şu anda hangi dinin ahkama riayet ettikleri ve bir aralık verilen karar üzerine bunlardan ne kadarının Hristiyan olduklarının bilgisi istenmişti. Aynı bilgiler Ankara Vilayeti’nden de istenmişti. Ankara Vilayeti’nden Dahiliye Nezareti’ne gönderilen yazıda alınan tüm tedbirlerin işe yaramadığını göstermekteydi:

“İstavriler Akdağmadeni Kasabası’nın iki mahallesiyle Aktaş, Başçatak mezralarında mukim olup nüfusu zükür ve inâs bin beş yüzdür. Yarım asırı mütecâviz bir zaman evvel Trabzon havalisinden hicret eden ve senelerce Müslüman suret ve sınıfında bulunan bu taife Rumlarla kız alub vermek ve hâlâ sicill-i nüfusda mukayyed Müslüman isimleri yerine kendi aralarında Rum isimleriyle yâd olunmak gibi tezâhürat iddia-yı mezkûru tedricân ileri götürmüş ve elyevm bunda sabit kadem bulunmuşlardır.Mevâız ve irşadatla daire-i İslâma irc’aları mümkün olamayan bunların ıslâhı için birer ikişer hâne olarak diğer livâ ve kaza dahilindeki kura-yı müslimeye tevzi’i ve ikamelerinden başka çâre görülmemektedir.”⁵¹

5 Mayıs 1919 tarihinde Ankara Valisi imzasıyla Dahiliye Nezareti’ne İstavriler hakkında bir yazı gönderilmişti. Yazıda yarım asırdan fazla bir zaman önce Trabzon havalisinden göç ederek yıllarca Müslüman Cemaati içerisinde ve onlar gibi görüldükten sonra bir dönem askerlikten muaf tutulmak amacıyla Ortodoks olduklarını iddia ettikleri, Müslüman ismiyle kayıtlı olmalarına rağmen kendi aralarında Rum

⁴⁸ Türkan, 2012: 141,142.

⁴⁹ *Journal des Débats*, (10 Ağustos 1910), “Le patriarcat oecumenique et la Porte”.

⁵⁰ *BDIC*, 39, “Stavrinlerin 8 Kasım 1918 tarihli yazısı”.

⁵¹ *BOA*, DH.EUM.3 Şb., 8/62, 13 Eylül 1915 (1333.Za.04).

isimlerini kullandıkları ifade edilmekteydi. Yazının devamında bu kişilerin hal ve hareketlerine, hayat tarzlarına bakıldığında nüfus kayıtlarında taşıdıkları Müslüman isimden başka Müslümanlıkla alakaları olmadıklarının altı çizilmekteydi. Ankara Valisinin imzasını taşıyan yazıda İstavrilerin bu tür davranışlarının bölgede bir takım maddi ve manevi rahatsızlıklara sebebiyet verdiği, bunların vaaz veya irşat ile İslam dairesi içerisine girmelerinin mümkün olmadığı yazılmaktaydı. Valilik Nezaret'e Müslüman isimlerinden başka Müslümanlıkla alakaları olmayan bu şahısların talep ettikleri gibi eski isimlerinin geri verilerek Osmanlı nüfus kâğıtlarının yeniden düzenlenmesinden başka yapılacak bir şey olmadığını bildirmişti.⁵²

Yazışmalardan resmi otoritelerin İstavri-ler konusunda kafalarının karışık olduğu görülmektedir. 27 Nisan 1919 tarihinde Dahiliye Nezaret-i İdare-i Umumiye- Vilâyat Müdüriyeti Nüfus-ı İdare-yi Umumiyesi'ne bir yazı göndererek İstavri-ler hakkında daha önce verilen bir kararla ilgili bilgi istemişti. Nüfus Müdürlüğü cevabi yazıda 28 Eylül 1884 tarihinde Şurâ-yı Devlet'in "İstavri-ler" hakkında verdiği onların Müslüman defterine kaydedilmeleri gerektiği kararı gönderilmiştir⁵³

Ancak İdare-i Umumiye Vilâyat Müdüriyeti'nin 5 Mayıs 1919 tarihli yazısında İstavri-lerin Ortodoksluk iddiasında bulunmaları konusunda Şura-yı Devlet'in askerlik vazifesinden muaf tutulmak bahanesiyle Hristiyanlık iddiasında bulunduklarından bu taleplerin dikkate alınmaması gerektiği yönündeki kararına rağmen yakın bir zamanda Müslüman olmayanların (gayr-i müslim) askere alınması yönünde hükümetin aldığı bir karar olduğu, bu uygulama başlamasına rağmen İstavri-lerin Hristiyanlık iddiasına devam etmelerinin bu kişilerin bu konuda kararlı olduklarını ve askerlik yükümlülüğünün tek başına bir sebep olmadığını ifade etmekteydi. Bundan dolayı söz konusu kişiler tarafından dile

getirilen taleplerin Meclis-i Vükela'nın gündemine getirilmesinin ve Şura-yı Devlet tarafından önceden verilen kararın yeniden gözden geçirilmesinin uygun olacağı değerlendirilmişti. Dahiliye Nezaret-i konuyu Şur'a-yı Devlet'e sormuş ve konu ile ilgili aldığı cevabı Ankara Vilâyeti'ne 16 Haziran 1920 tarihinde bir yazı ile bildirmiştir. Yazıda şu ifadeler yer almaktadır:

"Yozgad Sancağı dahilinde kain Akdağ Kasa-bası'nda tavattun olub Hristiyanlık iddi'asında bulunan İstavri-ler hakkında seb-eden arz ve istizân üzerine Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi'nce bi-t-tanzim dosyasıyla Şura-yı sâmiye tebliğ olunan mazbataya Şura-yı müşârün ileyhâ Heye't-i Umûmiyesi'nden yazılmış olan zeyilde zât-ı madde hürriyet-i vicdâna müteallik şahsı mesailden olmak i'tibariyle bu bâbda idâre memurlarının cemâat-ı mezkûra nâmına mürac'aatları muvafık-ı nefis-ül-emr olamayacağından bahisle alâkadaranın ale-l-ûsul şahsi mürâcaat ve iddiâları üzerine ihtilâf hudûsü hâlinde keyfiyetlerin tetkiki müm-kün ve münâsib olacağı...."⁵⁴

Bu yazışmadan Şura-yı Devlet bu meseleyi vicdan hürriyeti kapsamında şahsi bir mesele olarak görmeye başladığı anlaşılmaktadır.

3. Paris Sulh Konferansı'nda İstavri-ler Meselesi ve Propaganda

20. yüzyılın başlarında Batılı kaynaklarda gizli Hristiyanlık Meselesi ile ilgili yazılar yazılmaya başlanmasından sonra mesele Batı kamuoyunda da bilinmeye başlamıştır.

Bu kaynaklardan biri de 1911 yılında ilk baskısı çıkan *Turkey and Its People* (Türkiye ve Halkları) isimli kitaptır. Bu kitapta İstavri-ler için kılıç zoruyla Müslüman edildiklerini ima ederek "İstavri-lerin atalarının, Müslümanlığı ya da ölümü seçmeleri zorunda bırakıldıkları ile ilgili kimsenin kafasında soru işareti bulunmamalıdır. Bun-

⁵² BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 5 Mayıs 1919 (1335.M.05).

⁵³ BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 15 Temmuz 1918 (1336.L.06).

⁵⁴ BOA, DH.İ.UM.EK, 85/13, 16 Haziran 1920 (1336.Ha.16).

lar ilkinini seçerek hayatta kalmış ve kalplerinde Hıristiyan inancıyla yaşamlarını sürdürmüşlerdi”⁵⁵ iddiasında bulunulmuştur.

Söz konusu çalışmadan bir yıl sonra Bizanzolog Raymond Janin’in 1912 yılında kaleme aldığı “Musulmans malgré eux, les Stavriotes” başlıklı makalesinde İstavrililerin yaşantıları ve inançları ile ilgili bazı detay bilgiler vermiştir. Buna göre İstavrililer 200 yıl halk arasında Müslüman aile içinde Hıristiyan olarak yaşamışlardır. Onlar daima iki isim taşımaktaydılar. Bir tanesi Müslüman olarak göründükleri resmi olan Türk ismi, ikincisi gizli olarak sadece kendi aralarında kullandıkları isimdi. Resmi Türk isimlerini özellikle dini çağrıştıran Ali, Mehmet, Fatma ve Ayşe gibi isimlerden seçmekteydiler. İmam olarak her zaman kendi aralarından birini seçiyorlardı. Müslümanlığın gereğini yerine getirmek için çok istekli değillerdi. Özellikle Türklerle beraber oldukları zaman camide Müslümanlar ibadetlerini yaparken onlarda ibadet yapar gözükerek kısık sesle Hıristiyanların dualarını söylüyorlardı. Onlar genç Hıristiyanları çok dikkatli bir şekilde takip ederek onların Hıristiyanlığı unutturmamaya çalışıyorlardı. Geceleri özellikle Hıristiyanlığın gereklerini onlara anlatmaktaydılar. Onların seçmiş olduğu imam dikkat çekmemek için Hıristiyanlığı çağrıştıran özel elbise giymiyordu. Onların gizli kiliseleri Aziz Teodor (St. Theodore Martyr) kilisesine bağlıydı.⁵⁶ Şehirde yaşayanlar mümkün oldukça Müslüman kız alıyorlardı ancak Müslümanlara çok nadiren kız veriyorlardı. Nadiren de olsa Müslümana kız verenler toplumlarından dışlanıyor onlarla ilişki kesiliyordu. Camide dini nikah kıyıp Müslüman bir kız aldıklarında aile ve ailenin çevresi var güçleriyle kız yavaş yavaş Hıristiyanlaştırmaya çalışırlar ve en sonunda ona Hıristiyan olduklarını

itiraf ederlerdi. Yemin ettirilerek veya tehditle kız vafiz ederler ve en sonunda papazın önünde Hıristiyan merasimi yapılarak gerçek evlilik gerçekleştirildi.⁵⁷

Janin’in birçok tarihlendirme hatası ve Batılı bir bakış açısıyla kaleme aldığı makalesiyle birlikte İstavrililerin Batı kamuoyunda bilinirliği artmıştır. Ancak İstavrililer ile ilgili propaganda faaliyetleri daha çok Birinci Dünya Savaşı sonunda İtilaf devletleri karşısında yenilgiye uğrayan devletlerin kaderinin görüşüleceği, ülkeler arasındaki barış şartlarını belirleneceği kısacası yeni bir dünya düzeninin kurulacağı bir toplantı olan Paris Sulh Konferansı sürecinde olmuştur.⁵⁸

Savaşın sonuna doğru İtilaf devletleri safına katılan ve bu süreçte ülkesi adına en karlı pazarlığı yapmaya hazırlanan Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos⁵⁹ Paris’te Batı kamuoyunu geç de olsa savaşa katılıp İtilaf devletlerinin bu savaşı başarıyla bitirmeleri için verdiği katkıyı göstermek ve kafasında Yunanistan’a katmayı tasarladığı bölgeleri elde edebilmek amacıyla yoğun bir propaganda faaliyetine girişmişti.⁶⁰ Konferans henüz toplanmadan 30 Aralık 1918 tarihinde Venizelos resmi olarak İtilaf Devletleri’nden Arnavutluk’un güneyini, Trakya’nın güneyinin tamamını, Bandırma’dan Fethiye’ye kadar Batı Anadolu kıyılarını, Oniki Adaları talep etmiş, İstanbul için ise alınacak her türlü karara uyacağını söylemişti.⁶¹

Venizelos Paris Konferansı açılmasından kısa bir süre sonra beraberinde Yunanistan Dışişleri Bakanı Politis, Yunanistan’ın Paris temsilcisi Romanos ile birlikte 3 Şubat 1919’da Onlar Konseyi’ne⁶² taleplerini bildiren bir memorandum sunmuştu.⁶³ Devam eden günlerde Fransa Dışişleri Bakanlığı binasında gerçekleşen ikinci bir toplantıda Venizelos Yunanistan Krallığı adına

⁵⁵ Pears, 1912: 267.

⁵⁶ Janin, 1912: 499.

⁵⁷ Janin, 1912: 500.

⁵⁸ Paris Sulh Konferansı 18 Ocak 1919’da başlayıp çeşitli kesintilerle birlikte 21 Ocak 1920’ye kadar süren bir barış konferansıdır.

⁵⁹ 1864 -1936.

⁶⁰ Smith, 2002: 97.

⁶¹ Venizelos, 2002: 2243.

⁶² Paris Barış Konferansında Amerikan, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Japon Başbakanları ve Dışişleri Bakanlarından oluşan konseye verilen isim.

⁶³ Le Gaulois (10 Ocak 1919), “La délégation grecque”.

taleplerini bir kez daha dile getirmişti,⁶⁴ Venizelos'un talepleri öncelikle İstanbul, Trakya'nın doğusu, İzmir, Ege Adaları idi. İkinci planda ise Trabzon ve Adana Vilayeti gelmekteydi.⁶⁵

Venizelos'un talep ettiği yerleri Büyük Güçlere kabul ettirebilmek amacıyla bu süreçte her türlü argümanı bir propaganda aracı olarak kullandığını görmekteyiz. Bu kapsamda Avrupa başkentlerinde Yunan kulüpleri ve dernekleri harekete geçmiş, propagandanın finansmanı için paralar toplanmış, konferanslar düzenlenmiş, Yunanlıların çoğunlukta olduğunu gösteren haritalar ve istatistikî broşürler basılmış ve makaleler yayınlamışlardır.⁶⁶

Bu propagandanın bir amacı Batı kamuoyunu etkilemek olsa da diğer bir amacı Paris'te toplanan Konferansı etkilemekti. Bu kapsamda Konferansta Yunan işleriyle uğraşan komisyon üyesi olan Day-Westerman'a Yunanistan propagandasını destekleyen birçok dilekçe ve mektup gönderilmişti.⁶⁷

Bu propaganda araçlarından bir tanesi de gizli Hristiyanlık meselesi idi. Bu mesele Batı kamuoyunda pek bilinen bir mesele değildi. Ancak Doğu Hristiyanlarına yapılan "zulüm ve baskıya" Batı kamuoyunun dikkatini çekmek için bu propaganda faaliyetleri kapsamında olduğunu düşündüğümüz ilginç bir mektup bizim konumuzu ilgilendirmektedir. Nitekim bu mektup İstanbul'a göç etmiş olduklarını söyleyen İstavrililere ait 22 Şubat 1919 tarihli mektuptur.⁶⁸

İstavrilerin Yunanistan Heyeti Başkanı Venizelos'a hitaben gönderdikleri mektubun baş tarafında kendilerini Akdağmadeni'nden İstanbul'a göç eden Osmanlı vatanı ve Hristiyan Ortodoks olarak tanımlamaktaydılar. Mektup İstavrilerin temsilcisi olduklarını söyledikleri 9 kişi tarafından kaleme alınmıştı. (Papa Theodore

Mavropoulos, Michail D. Demirzoglous, Nicolaos Th. Baipides, Kiriakos P. Bamporis, Charambos G. Gabriolides, Ephrem Ephramides, Nicolaos Charamides, Georgios P. Pamponnis, Anastasios N. Koujiddides).

Mektupta şunlar ifade edilmekteydi:

"Bizim atalarımız bir asırdan daha fazla bir zaman önce Haldi bölgesinde bulunan Gümüşhane'den (Argyropoulis) Ankara bölgesinde bulunan Akdağmadeni'ne yerleşmek için göç etmişlerdir. Göç edenler o dönemde 200 aile idi. Bunlar Trabzon bölgesine bağlı Torul Sancağının Stavri köyündendiler. Onlar kelimenin tam anlamıyla Hristiyanlık inancını gizlice muhafaza etmenin mutluluğu içerisindeydiler. Zamanın şartları nedeniyle geçici bir zaman onlar dışardan Müslüman (mahométans) görünüp Müslüman isimler taşımaktaydılar. Bu yöntemle uzun yıllar dikkat çekmediler. Birinci Jön Türk Anayasası ilan edilmesinden sonra İstavriler aldıkları ortak kararlarla kendilerini ifşa ettiler ve 1876 yılının Paskalya Bayramı hep beraber kiliseye gidip ayin yapmışlardır. Türk Hükümeti bu olay karşısında sessiz kaldı. Kiliselere ve Rum okullarına özgürce gidip gelmeleri için söz verdi. Bu yeni durum gerçekte Hristiyanlar için bir başarı ve rahatlatma idi.

Mektubu kaleme alan İstavriler Venizelos'a Kanun-ı Esasi ile "özgürlüğe" kavuştukları dönemin nasıl değiştiğini şu cümlelerle anlatmaya çalışmışlardır:

"1899 yılında Türkler yavaş yavaş uyanmaya ve onları resmi olarak Hristiyan kaydetmek için sorunu araştırmaya başladı. Bizimkiler buna baş kaldırdı ve durumu Patrikhaneye bildirdi. Önde gelenlerden Küpçizade Hacı İshak ve Nikola (yeğen-amca) Ankara'nın bir bölgesine sürüldü. Bazı elçiliklerin durumu incelemesinden sonra İstanbul Rus Elçiliği müdahale ettikten sonra bunlar serbest kalmıştır. 1905 yılında yeni bir nüfus sayımında hükümet bizleri Müslüman isimleriyle kaydetmek istemiştir. Ancak bizler bu durumu itiraz edip kendi dini ve milli kimliğimizle Hristiyan isimlerle kaydedilmek istedik. Ancak bizlere karşı

⁶⁴ L'Humanité (5 Şubat 1919), "La Grèce et la Paix".

⁶⁵ Şerif Paşa, 1919: 4.

⁶⁶ Smith, 2002: 97.

⁶⁷ BDIC, 39, "Yunan İşleri Komisyonu Delegeesi İzmir Temsilcisi Day-Westerman'ın tarihsiz mektubu".

⁶⁸ BDIC, 39, "İstanbul'a göç etmiş Stavrinli temsilcilerin Yunan Heyeti Başkanı Venizelos'a gönderdiği 22 Şubat 1919 tarihli mektup".

korkunç bir baskı uygulanmaya başlandı ve ileri gelenlerimizden 20 kişi Ankara, Çorum ve Kırşehir gibi yerlere sürgün edildi. Bunların arasında Papaz Kirilyos halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle Akdağmadeni'nde hapsedildi. Ancak Patrikhanenin ve İstanbul'da bulunan elçiliklerin müdahalesi neticesinde söz konusu kişiler serbest bırakılmıştır. Bir süre her iki taraf Hükümet ve bizler kendi bakış açılarını savunmuşlardır. 1908 yılında İkinci Meşrutiyet ilan edilir edilmez Trabzon'da aynı durumda olan Rumlar yoğun bir şekilde Osmanlı Mebûsan Meclisine başvuruda bulunmuşlardır. Bunun sonucu olarak 1910 yılında kendini gizleyen ve başka isim taşıyan kişilerin inandıkları dini serbestçe yaşamalarını ön gören yönetmelik yayınlanmıştır.

İstavrililer gelenler mektupta Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kendilerine yönelik değişen bakış açısını şöyle anlatmışlardır:

"1914 yılında genel seferberlikte Hükümet tutumunu değiştirmiş ve bizleri askere kaydetmekle kalmamış bir de bizi Türk olarak tanımak istemiştir. Bizler nasıl isek öyle kalmaya devam edince bu sefer her yönden bizlere baskı yapılmaya başlanmıştır. Hükümet bizleri gerçek Türklerden ayrı bir şekilde askere almış, Hristiyan Ortodokslarla evlilik yapmamızı yasaklamıştır. Bu durum daha sonra tuhaf bir hal aldı ve İstavrililerle uzaktan ve yakından ilişkisi olan, 3500 aileden oluşan, 25 köyde yaşayan Akdağmadeni'nin tüm Hristiyanları ister istemez nüfusa Türk olarak yazılıp askere alındı. Şimdi 25 köyden Abdullah ismi altında papaz Panayotis, Jean, Dimitrios ve diğer isimlere sahip Akdağmadeni Hristiyan Ortodoks Rum Cemaati resmîyette çoğu Türk olarak geçmektedir. Başlangıcından şimdiye kadar İstavrililer Sorunu denilen mesele böyledir. Bu mesele büyük seferberlikten sonra daha da vahim bir hal almıştır.

Mektubun sonunda İstavrililer temsilciler İtilaf devletlerinin bütün halklara özellikle korumasız ve yardıma muhtaç halklara özgülük getirdiğinden bahisle kendisine

uzun yıllar çektikleri acılara bir son verilmesi için büyük güven duydukları Venizelos'a başvurduklarını ifade etmişlerdir.⁶⁹

Bu mektubun içeriği incelendiğinde o dönemdeki Yunan propaganda faaliyetlerinin bir parçası olduğu ve Doğu Hristiyanlarına baskı yapıldığı ve Batı kamuoyunu etkilemeye yönelik olduğu anlaşılacaktır. Venizelos özellikle Paris Sulh Konferansı'nın hemen başlarına denk gelen bir tarihte dünyanın çeşitli yerlerinden gelen bu tür mektupları kendi amaçları doğrultusunda kullandığı bir gerçektir.

Venizelos Paris'te çalışmalarını sürdürürken İstanbul Ortodoks Rum Patrikhane'si tarafından Osmanlı topraklarında yaşayan Rumların ve özellikle Pontusluların haklarını Konferansta savunmak amacıyla görevlendirilen Bursa Metropoliti Dorotheos, Aleksandre Pappas ve Trabzon Metropoliti Hrisantos'dan müteşekkil bir heyet oluşturulmuştur.⁷⁰

Hrisantos bölgede bir Pontus devleti kurmak fikrininim haklılığını ispat etmek için Konferansa Pontus Rumları adına bir memorandum sunmak amacıyla 27 Mart'ta Paris'e gitmiştir.⁷¹ Hrisantos Paris'te çeşitli temaslarda bulunduktan sonra nihayet 2 Mayıs 1919'da Pontus Sorununu anlatan memorandumunu Paris Sulh Konferansına sunma fırsatı bulmuştur.⁷²

Hrisantos'un Konferans'ta talep ettiği yerler Batum'dan başlayan İnebolu'nun batısına kadar olan bir kıyı hattında bulunan Lazistan sancağı, Trabzon, Ordu, Samsun, Sinop, Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Tokat, Amasya ve Çorum'u kapsamaktaydı. Hrisantos'un iddiasına göre Trabzon Vilayeti, Sivas Vilayeti'nin bir kısmı, Karahisar ve Amasya Sancağı, Kastamonu Vilayeti'ne bağlı Sinop Sancağı'nda 600 bin Rum yaşamaktaydı. Bu sayıya Hrisantos Kafkaslara

⁶⁹ *BDIC*, 39, "İstanbul'a göç etmiş İstavrililer temsilcilerinin Yunan Heyeti Başkanı Venizelos'a gönderdiği 22 Şubat 1919 tarihli mektup".

⁷⁰ *CADN*, 77/9, 19 Mart 1919.

⁷¹ *CADN*, 71/42, 15 Nisan 1919.

⁷² *Le Temps* (16 Mayıs 1919), "L'antichambre de la paix".

ve Rusya'ya göç etmiş 250 bin Rum ekleyerek bölgede 850 bin Rum'un söz konusu olduğunu iddia etmiştir.⁷³

Hrisantos memorandumunda vilayetteki Müslüman nüfusunu etnik bir ayırımı tabi tutarak bölgede Türk nüfusunu Rum nüfustan az gösterme gayreti içerisine girmiştir. Buna göre Hrisantos memorandumunda: "...bölgedeki Müslüman nüfus 1.068.000 kişidir.Ancak Pontus bölgesinde yaşayan Müslümanlar farklı etnik gruplardan oluşmaktadır. Bu sayı içerisinde Türk nüfusu 340 bin gerçek Türk, 200 bin Sürmeneli, 50 bin Kafkasyalı, 200 bin Oflu ve 5 bin İstavrilidir".⁷⁴

Hrisantos memorandumunda belki de biraz da Hristiyanların dikkatini bölgeye çekmek niyetiyle Gizli Hristiyanlar Meselesini gündeme getirmiştir. Metropolit bu meseleyi gündeme getirip Hristiyanların o bölgede neler yaşadıklarına dair bir algı oluşturma ve görünen mevcut Hristiyan nüfusuna ek olarak aslında görünmeyen ve gizlice Hristiyanlığı yaşayan bir topluluğun olduğunu ve nihayetinde bölgede Hristiyan nüfusun fazla olduğunu vurgulamak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Hrisantos memorandumunda bu meselede bir ayırımı gitmiş Ofluları ve Tonyalıları ayrı bir kategoride, İstavrilileri de ayrı bir kategoride değerlendirmiştir. Hrisantos Ofluları ve Tonyalıları 180 yıl önce Müslümanlığı kabul etmiş lakin hala daha Hristiyanlık inançlarını unutmamış Rumlar olarak kabul etmektedir. İstavrilileri ise Müslüman görünen ama gerçekte Hristiyan olan Rumlar olarak tasvir etmektedir.⁷⁵

Paris Sulh Konferansı'nın devam ettiği günlerde Paris'te ve Batı kamuoyunda ciddi bir propaganda savaşının olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde yazılan bazı makaleler, kitap ve broşürler, gazete haberleri bir anlamda Paris'te toplanan Konferansı etkileme mahiyetinde olduğu anlaşıl-

maktadır. Bu günlere denk gelen yayınların bazılarında gizli Hristiyanlarla ilgili istatistiklere rastlamak mümkündür.

Bunlardan biri Fener Rum Okulunda profesör olan Ekonomides'in 1920'de İstanbul'da yayınladığı *The Pontus and the Right Claims of Its Greek Population* (Pontus ve Rum Halkının Hak Talepleri) kitabıdır. Ekonomides kitabında Krom'un doğusunda yer alan Stavrin'de 2 bin Rum'un yaşadığından bahsetmektedir. Burada 4 kilise ve 1 okul bulunmaktadır. Yaklaşık olarak 60 Türk ve 25 Türk ailesinin Klosti (dönme) ismini taşıdığını ama gerçekte Hristiyan olduklarından bahsetmektedir. Ekonomides bölgedeki bu toplulukların nüfuslarını şöyle vermektedir: Müslüman doğmuş olan Rumlar (Of, Tonya, Canık) 94 bin, Gizli Hristiyanlar (Maçka, Krom, Stavrin) 85 bin, toplamda 179 bin olduğunu iddia etmiştir.⁷⁶

Konferansı etkileme amacıyla yazılmış bir diğer kitap da Rum Patrikhanesi tarafından hazırlanan ve 1919 yılında Londra'da basılan *Persecution of the Greeks in Turkey 1914-1918* (Türkiye'deki Rum Mezalimi) isimli kitaptır. Burada Trabzon, Maçka ve Gümüşhane Metropolitlik bölgesinde yaşayan birçok Hristiyan başka çarelerinin kalmamasından dolayı Hristiyan inançlarını gizlice muhafaza edip Müslüman olmak zorunda kalmışlardır. Bu durum 1836 yılına kadar devam etmiş ancak Tanzimat Fermanıyla birlikte inanç özgürlüğü geldikten sonra gizli Hristiyanlar gerçek dini inançlarını açıklar hale gelmişlerdir. Patrikhanenin iddiasına göre Osmanlı devleti 1865 yılında 25 bin gizli Hristiyan'ın varlığını kabul etmiştir.⁷⁷

Charles Dufayard'ın yine 1919'da yayınladığı *L'Asie Mineure et l'hellénisme* isimli kitabında İstavrilileri Oflu ve Kromlular gibi Hristiyan inancını muhafaza etmiş ancak görünürde Müslüman olan kişiler olarak nitelemektedir.⁷⁸

⁷³ Filippides, 1919: 1.

⁷⁴ Filippides, 1919: 3.

⁷⁵ Filippides, 1919: 3.

⁷⁶ D. Economides, 1920: 8-9.

⁷⁷ *Persecution of the Greeks in Turkey 1914-1918*, 1919: 117,118.

⁷⁸ Dufayard, 1919: 59-60.

Ancak İngiliz arkeolog F.W. Hasluck⁷⁹ gizli Hristiyanlık meselesinin gündemde olduğu bir dönemde Anadolu'ya yaptığı inceleme gezisinden sonra Küçük Asya heterodoks boyları arasında gizli Hristiyanların sayısının abartıldığını düşündüğünü söylemesi⁸⁰ yukarıda zikredilen yayınların ne amaçla hazırlandığını bize göstermektedir.

15 Haziran 1919 tarihinde yani Hrisantos'un memorandumundan bir buçuk ay sonra Fransız *Le Figaro* gazetesinde "Les Grecs de Trébizonde" (Trabzonlu Rumlar) başlıklı bir makale çıkmıştır. Makale Birinci Dünya Savaşı esnasında bölgeden ayrılmak zorunda kalan Merzifon Amerikan Koleji Müdürü George White'ın o bölgeye dair izlenimlerini konu etmekteydi. Yazıda yıllarca baskıcı bir rejim altında Hristiyan toplulukların inançlarını, geleneklerini ve kimliklerini nasıl korudukları sorusu sorulmuştur. Bu toplulukların kendilerini muhafaza etmek için çeşitli taktikler geliştirdiklerinden bahisle İstavrililer örneğinin anlaşılması tek başına bu taktikleri anlamaya yeteceğinin altı çizilmiştir.

Yazıda İstavrilerin Trabzon İmparatorluğundan bakiye kalan Helen kökenli insanlar olduğundan ve hâkim gücün mezaliminden korktukları için görünüşte Müslümanlığı kabul ettiğinden bahsedilmektedir. Yazar İstavrilerin iki din taşımalarına atıfta bulunarak şu ifadeleri kullanmıştır:

"Roma'da modern bir kilisenin temelini inildiğinde Hristiyanlığın ilk zamanlarındaki bir kiliseye daha da derine inildiğinde bazen Pagan dini tapınağına rast gelebilirsiniz. İstavrilerin de ibadetlerini yapmak için herhalde bu yapı şeklinden etkilenmişler ve iki katlı bir din oluşturmuşlardır. Onlar üst tarafta cami ve altını kazarak bir kilise inşa etmişlerdir. Üst tarafta imam alt tarafta rahip, gündüz imam gece rahip olmuşlardır. Bir çocuk hem sünnet olup hem de vaftiz edilmektedir. Dışarda Osman diye aile arasında Konstantin diye çağrılmaktadırlar".

Yazar yazının devamında Ermenilerin bir kısmının da korkularından dolayı Müslüman olduklarından bahisle Anadolu'da Türk ismini taşıyanların yarısının aslında Hristiyan oldukları iddiasında bulunmuştur.⁸¹

İstavriler Meselesi dar bir bölgede yaşanan ve ekonomik nedenlerden dolayı Müslümanlığı seçmiş olduğu anlaşılan bir topluluğun Şer'i nedenlerden dolayı eski dinlerine dönmelerinde yaşadıkları zorluğun bir tarihi sürecidir. Ancak yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi bu durum sanki Doğu Hristiyanlarına zulüm yapıyor görüntüsü verildiği ve Batılı Devletlerin bu meseleyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan öteye gitmediği anlaşılmaktadır. Meselenin kendine has özelliği olmasına ve hatta Osmanlı devlet otoritesinin olaya soğukkanlılıkla yaklaşmasına rağmen meseleye uluslararası boyut kazandırılmaya çalışılmıştır.

Sonuç

Osmanlı resmi makamları bu olayın temel sebebini söz konusu topluluğun askerlikten muaf tutulmak düşüncesi ve bölgedeki halkın cahilliğinden yararlanan misyoner ve din adamlarının halkı kandırması olarak değerlendirmiştir. Bundan dolayı resmi otorite gizli Hristiyanların resmiyette Hristiyan olarak tanınmalarına yönelik her girişimi reddetmiştir. Diğer yandan Batı kamuoyunda konu istismar edilmemesi için azami gayret sarf edilmiştir. Osmanlı yetkilileri bu sorunu bölgede okullaşmayı hayata geçirerek, yönetsel olarak bölgeyi daha güçlü kılarak ve bölgeye tedbirler kapsamında daha fazla ödenek ayırarak aşılabileceğini düşünmüştür. Ancak meselenin sosyolojik ve psikolojik boyutu göz ardı edildiği için alınan tedbirler işe yaramadığı daha sonraki yıllarda anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin burada bir ikilemde kaldığı görülmektedir. İslam'dan dönen Müslümanların Şer'i hukuka göre ölümle

⁷⁹ 1878-1920. Arkeolog olan Hasluck daha sonra İngiliz İstihbaratında çalışmıştır.

⁸⁰ Hasluck, 2013: 96.

⁸¹ *Le Figaro*, (15 Haziran 1919), "Les Grecs de Trébizonde".

cezalandırıldığı bir yönetimde gizli Hristiyanların eski inançlarına dönme isteğine karşı Halifenin Kur'an'ın bir hükmünü değiştirmesinin mümkün olmayacağından dolayı onlara istisna yapılmak istenmemiştir. Dolayısıyla bu durum Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ne bir baskı aracı olarak kullanılmak istenmiştir.

Nitekim İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Doğu'da Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hiç te küçümsemeyecek kadar dini ve politik bir gücü temsil etmiştir. İstanbul'un fethinin sabahı Türkler Bizans'tan kalan bu kuruluşun geniş bir tolerans ile devamını sağlamış ve Patriklik sadece dini değil yenilmiş bir halkın sivil işlerini de yöneten bir konuma gelmiştir. Osmanlı yönetimi Patrikliğin imparatorluk-taki Ortodoks Hristiyanların üzerindeki sadece dini otoritesini değil aynı şekilde sivil otoritesini de arttırmıştır. Bu yüzden Osmanlı fetihlerle topraklarını arttırırken aynı zamanda Fener Patrikhanesi de kendi kilise sınırlarını genişletiyordu. Böylece Patrikliğin sınırları Balkan yarımadasından Karpatlara ve Macaristan'a ve özellikle Anadolu ve Mısır'a yayılmıştı. Türklerin sayesinde gücüne güç katan Patriklik dini işlerinin yanında sadece Yunan ırkından oluşan eski *Komnen* ve *Paleolog* İmparatorluğunun yeniden ihyası fikri için de durmadan çalışıyordu. Patrikhane Helen etkinliğini ve üstünlüğünü sağlama adına Slavizm ve Rumenizm'i boğmaya çalışıyordu. Patriklik tek kelime ile dünyevi ve dini çıkarları birbirine karıştırarak politik bir enstrüman haline gelmişti. Eski imparatorluğun temsilcisi gibi kendini gören Patrik IV. Meletios arabasının önüne çift başlı kartal Bizans armasını takmaktan bile geri durmamıştı.⁸²

Devlet içinde özerk bir yapıyı elde etmiş gayrimüslim cemaatlerin özellikle Batılı Güçleri de arkalarına alıp İmparatorluk sınırları içerisinde yaşayan bir Müslümandan daha çok hakkını arayabildiğine dair birçok örnek mevcuttur. Bundan dolayı makalemizin öznesi olan Gizli Hristiyan

Meselesini din hürriyetinin olmaması ve baskıcı yönetim açısından değerlendirmeyip onların bir dönem yaptığı seçimden Şer'i hukukla yönetilen bir devlette Müslümanlara uygulanan hükümlerin kendilerine de uygulanmasından dolayı eski dinlerine dönmelerinin önünün kapanması olarak değerlendirmek gerekir.

Gizli Hristiyanlık Meselesi Batılılar tarafından gösterilmeye çalışıldığı şekliyle sadece bir topluluğun inanç özgürlüğü kapsamında daha önce atalarının inandığı bir dine dönmek isteği olarak görülmemelidir. Bu meselenin içerisinde din değiştirmek isteyen topluluğun zaman içerisinde değişen çıkarları, bölgeye yönelik misyoner faaliyetleri, Batılı Güçlerin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahalede bir sebep teşkil etmesi, İstanbul Ortodoks Patrikhanesinin telkinleri ve Yunanistan Devleti'nin propaganda faaliyetleri gibi birçok etken söz konusudur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

La Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine

Centre des Archives Diplomatiques de Nantes

Gazeteler

Le Gaulois

L'Humanité

Journal des Débats

Le Temps

Le Figaro

Tetkik Eserler

Balcı, Cahit, (1967), *15 ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası.

⁸² Le Temps, (31 Aralık 1922), "Le patriarcat oecuménique".

- Beyoğlu, Süleyman, (2011), *İki Devir Bir İnsan, Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul: Bengi Yayınları.
- Bilgin, Mehmet, (2010), *İki Din Taşıyanlar*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bozkurt, Gülnihal, (1996), *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bryer, Antony, (1995), "The Crypto-Christians of the Pontos and William Gifford Palgrave of Trebizond", *Revue des études Byzantine*, 53, Paris: Institut Français D'Etudes Byzantines, 13-51.
- Charles, Dufayard, (1919), *L'Asie Mineure et l'hellénisme*, Paris : Félix Alcan.
- Cuinet, Vital, (1892), *Turquie d'Asie*, I, Paris: Ernest Leroux.
- Çapa, Mesut, (1987), "Giresun Mutasarrıfının Pontus Meselesiyle İlgili Bir Raporu", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 29, 54-58.
- Deringil, Selim, (2002), *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Deyrolle, Théophile, (1875), "Voyage dans le Lazistan et L'Arménie", *Le Tour du Monde*, Paris: Librairie Hachette.
- Economides, D., (1920), *The Pontus and the Right Claims of Its Greek Population*, İstanbul: Léandre Mourkidés Matbaası.
- Smith, Eli, (1833), *Researces of the Rev. E.Smith and Rev. H.G.O. Dwight in Armenia Including a Journey Through Asia Minor and Into Georgia and Persia, with a visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas in two volumes*, II, New York.
- Flippides, Hrisanthos, (1973), *Eklisia Trapezontos (H Εκκλησία Τραπεζούντος)*, Atina: Estia Yayınevi.
- _____, (1919), *La question du Pont-Euxin, mémoire soumis à la Conférence de la Paix*, Paris.
- Hasluck, F.W., (2013), *Sultanlar Zamanında Hristiyanlık*, (çev. Timuçin Binder), II, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Janin, Raymond, (1912), "Musulmans malgré eux, les Stavriotes", *Échos d'Orient*, 15 (97), 495-505.
- Karaca, Ali, Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899), İstanbul: Eren Yayınları.
- Lowry, Heath W., (1977), *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi (1461-1583)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Özdiş, Hamdi, (2008), *Taşra'da İktidar Mücadelesi: II. Abdülhamid Döneminde Trabzon Vilâyeti'nde Eşraf, Siyaset ve Devlet (1876-1909)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.
- Pears, Sir Edwin, (1912), *Turkey and Its People*, 2. baskı London,.
- Persecution of the Greeks in Turkey 1914-1918*, (1919), (haz. İstanbul Ortodoks Patrikhanesi), Londra: The Hesperia Press.
- Saylan, Kemal, (2014), *Gümüşhane İdari, Sosyal ve Ekonomik Tarih (1850-1918)*, İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.
- _____, (2016), "XIX. Yüzyılda Gümüşhane Sancağında Yaşanan Gayrimüslim Göçleri", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 20, 275-292.
- Smith, Michael Llewellyn, (2002), *Yunan Düşü*, Ankara: Ayrıntı Yayınları.
- Şerif Paşa, (1919), *Les Turcs et les revendications grecques*, Paris: Imprimerie Hoir
- Şeker, Mehmet, (2017), *Osmanlı Belgelerinde İhtida Kavramı ve Mühtediler*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Şakir Şevket, (2001), *Trabzon Tarihi*, (haz. İsmail Hacifettahoğlu), Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tanzimat*, (1940), I, İstanbul: İstanbul Maarif Matbaası.
- Trabzon Vilâyeti Salnamesi 1872*, (1994), (hazırlayan Kudret Emiroğlu),4, Ankara:

Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları.

Türkan, Ahmet, (2012), *Osmanlı'da Kripto Hristiyanlar*, İstanbul: Kitabevi Yayınları

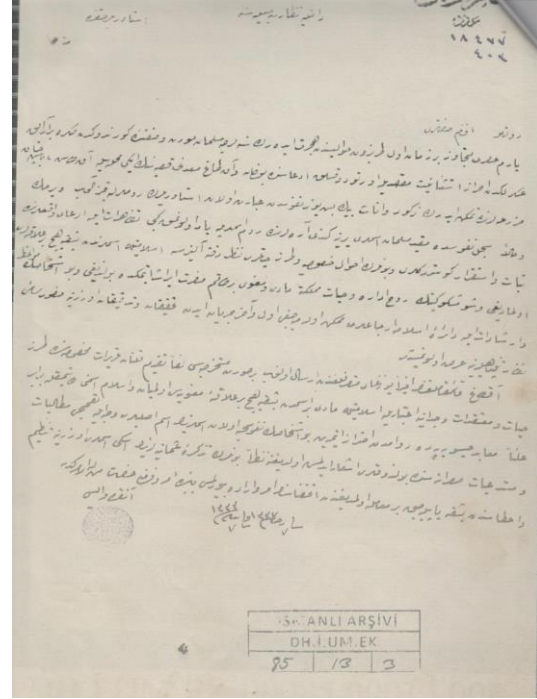
Üçüncüoğlu, Adnan Göngör ve Kömürlü, Eren, (2016), "Osmanlı Dönemi Gümüşhane İli Madencilik Tarihine Genel Bir Bakış", *Yer altı Kaynakları Dergisi*, 5/9, 99-104.

Venizélos, Eleutherios, (1918), *La Grèce devant le Congrès de la Paix*, Paris.

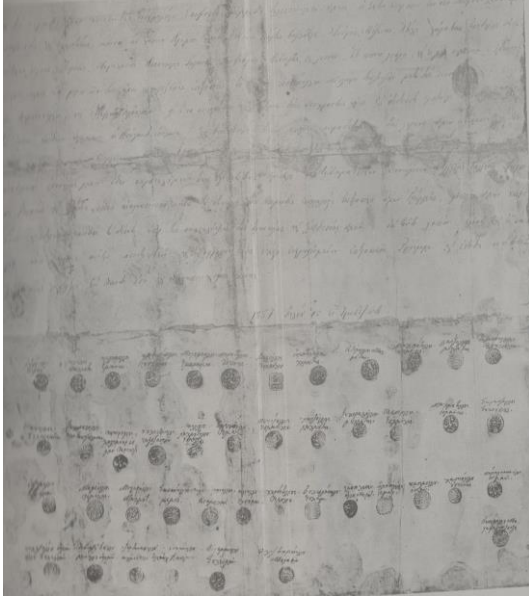
Yılmaz, Özgür, (2008), "Pontus Meselesinin Tarihsel Kökenleri: XIX. Yüzyılda Trabzon Rumları Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 31, 161-196.

EKLER

Ek-1: 5 Mayıs 1919 tarihinde Ankara Valisi imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen İstavrilerle ilgili yazı (BOA, DH.İ. UM.EK. 85/13, 5 Mayıs 1919 (1335.M.05).

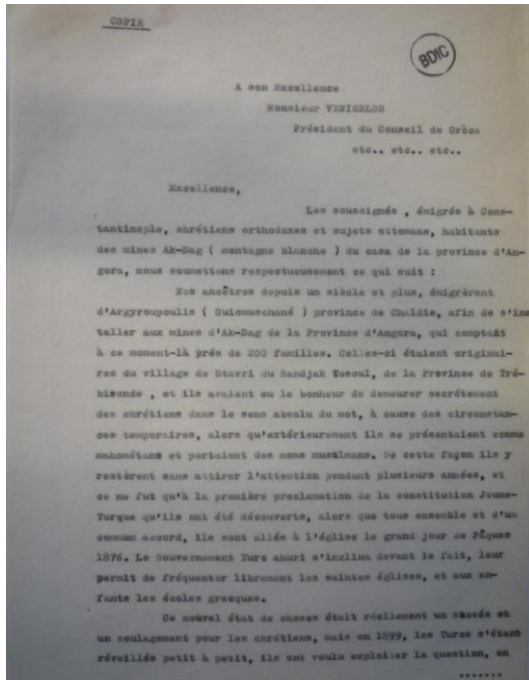

Ek-2: Gizli Hristiyanlarını temsil edecek komisyonun kurulduğuna dair 44 kişilik temsilcinin imzaladığı 15 Temmuz 1857 tarihli belge. (Flippides, Hrisanthos (1973), *Eklisia Trapezontos* (Η Εκκλησία Τραπεζούντος), Atina: Estia Yayınevi).

DOI:

Ek-3: İstanbul'a göç etmiş Stavrinli temsilcilerin Yunan Heyeti Başkanı Venizelos'a gönderdiği 22 Şubat 1919 tarihli mektup. (BDIC, "Bureau d'Étude, États-Unis", 39).

Begić, Hacer Nurgül-Önal Çapık, Hamdiye, “Trabzon’da Geleneksel Kazaziye Sanatı”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, ss.175-190.
DOI: 10.31765/karen.668122

TRABZON’DA GELENEKSEL KAZAZİYE SANATI*

Hacer Nurgül BEGİÇ** - Hamdiye ÖNAL ÇAPIK***

* Araştırma makalesidir.

** Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi,
E-Posta: begicnurgul@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5727-7516

*** Çankırı Karatekin Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi,
E-Posta: hamdiyeonal72@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-9940-5483

Anahtar kelimeler: Trabzon, Geleneksel El Sanatları, Kazaziye, Kazaz.

Keywords: Trabzon, Traditional Handicraft, Kazaziye, Kazaz.

Gönderim Tarihi: 12.07.2019

Kabul Tarihi: 23.11.2019

Öz: Türk kültürü içerisinde var olan geleneksel el sanatları, sürekli gelişim ve değişim içerisindedir. Bu değişimin nedeni, toplum içerisinde yaşayan insanların her geçen gün farklılaşan yaşamsal ihtiyaçlarıdır. Geleneksel el sanatlarının sürdürülebilirliğini sağlayan ustalar önceki kuşaktan aldığı kültürel birikimin yanı sıra ürünlere kişisel yorum katarak yaşanan dönemin ihtiyaçlarına uygun işlevsel üretimler yapmasıdır. Toplumların ihtiyaçlarını karşılayarak onlarla birlikte yaşayan geleneksel el sanatları, köklü geçmişleriyle sosyo-kültürel yaşamın vazgeçilmez unsurlarıdır.

Bir topluma farklı kimlik kazandıran ve onu diğerlerinden ayıran en önemli özelliklerin başında “gelenekleri” gelmektedir. Gelenekler toplumda uzun yıllar yaşamın içinde yer alarak kalıcı hale gelirler. Kuşaktan kuşağa aktararak kültürel zenginliklerin parçası haline dönüşürler. Yaşamsal ihtiyaçların başında gelen giyim-kuşam zaman içerisinde başka işlevler de üstlenmiştir. Özel günlerde kullanılan ve giyimin önemli bir unsurunu oluşturan takılar onu kullanan kişilerin; toplumdaki konumlarının, ekonomik ve sosyal statülerinin yanı sıra medeni durumları ve etnik kimlikleri hakkında da bilgi verirler.

Trabzon ve çevresi geleneksel sanatlar bakımından zengin bir bölgedir. Kazaziye sanatı da bu kültürel zenginliklerden birisidir. Kadim sanatlardan biri olan Kazaziye, yöre kadınları tarafından atölye ortamında ya da evlerinde üreterek aile bütçelerine katkı yaptıkları faaliyetlerdendir. Kazaziye; İpek işi anlamına gelen, yapımı özel maharet isteyen bir el sanatıdır. Kazaziye sanatını yapan ustaya Kazaz denir.

Bu çalışmada, Trabzon’da altın ve gümüş tellerle yapılan,

takı yapımı içerisinde yer alan kazazlık sanatının tarihsel süreci ve yapım teknikleri araştırılacaktır.

TRADITIONAL KAZAZ CRAFT IN TRABZON

Abstract: Traditional handicrafts existing within Turkish culture are in continuous development and change. The reason for this change is the vital needs of the people living in society that are increasingly different every passing day. Masters ensure the sustainability of traditional handicrafts. In addition to the cultural background gained from the previous generation, the masters made functional productions in accordance with the needs of the period by adding personal comments to the products. Traditional handicrafts which meet the needs of societies and live with them are indispensable elements of socio-cultural life with their long-established backgrounds.

"Traditions" are one of the most important features that give a society a different identity and distinguish it from others. Traditions become permanent in society by taking part in life for many years. They become part of cultural riches by being transferred from generation to generation. Clothing clothes which is one of the most vital needs, has taken other functions over time. Jewelry which is used in special occasions and forms an important element of clothing; as well as their position in society, their economic and social status, as well as their marital status and ethnic identity.

Trabzon and its surroundings are a rich in traditional arts. The Kazaziye/kazaz art is one of these cultural riches. Kazaziye, which is one of the ancient arts, is one of the activities where local women contribute to their family budgets by producing in workshops or at home. Kazaziye; It is a handicraft which means silk work and requires special skill. The master who makes the Kazaziye art is called the Kazaz.

In this study, the historical process and the techniques of the art of gaining, which are made with gold and silver wires in Trabzon, will be investigated.

Giriş

El sanatları; basit bir araç yardımıyla yapılan yaratıcılığı tamamen ustanın mahareti

ile şekillendirilmiş ürünlerdir. Bu sanat asırlardır yapan kişiler için geçim kaynağı olmuştur.¹

Geleneksel Türk el sanatları, Anadolu'nun binlerce yıllık tarihinde gelen çeşitli uygarlıkların kültür mirasıyla, kendi öz değerlerini birleştirerek zengin bir mozaik oluşturmuştur.²

El sanatları içerisinde yer alan ve Trabzon'da geleneksel olarak devam eden Kazaziye kelime manası ipek işleyen, ipek satan.³ Kazaz ise (Arapça; Kazaz) ham ipeği iplik ve ibrişim durumuna getiren kimse diye tanımlanmaktadır.⁴ "Kazazlık eski ham ipekçiliğinde iplik, ibrişim ören, işleyen veya satan kimse olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde ise kazazlık gümüş tel kullanılarak yapılan gümüş örücülüğü olarak tanımlanmıştır.⁵

17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat adlı kitapta meslek kolları sıralanır. "Araştırılan sicil kayıtlarının verdiği bilgiler Trabzon'da oldukça değişik iş kollarını bulunduğunu göstermektedir. Bu iş kollarının isimleri şunlardır: Taşçılık, hallaçlık (pamuk ve yün atma işi), debbağlık (dericilik sanatı), bakkallık, kazazlık (ipek üretimi), balıkçılık, abacılık, habbazlık (fırıncılık ekmek üretimi), suculuk, hammamcılık, kasablık, saraçlık (eyer,semer ve sele üretimi), dellallık, çilingirlik, 'kuyumculuk".⁶

Kazaziye ve telkari örücülüğü yine yöreye ait önemli bir başka kuyumculuk sanatıdır.⁷ Seyahatnamede Evliya Çelebi "Dünyada Trabzon'un kuyumcuları gibi usta kuyumcu yoktur. 1. Selim 1489'da Trabzon sancak beyi oldu ve kuyumculuk sanatını meslek edindi. "Hatta I. Selim bu şehirde kakmacılık öğrenip babası Beyazıd Han ismine Trabzon Darphanesi için sikke kazırdı." İşte o zamandan beri kuyumcuları ün salmıştır.⁸ Osmanlı dönemi kuyumcu atölyeleri sadece İstanbul'da değil, Trab-

¹ Begiç, 2014.

² Sarı, 2016: 97.

³ Kuşoğlu, 2006: 262.

⁴ Anonim, 2006: 560.

⁵ Develioğlu, 2002: 4-7.

⁶ İnan, 2013: 65.

⁷ Durucu, 2015: 112-183.

⁸ Evliya Çelebi, 1971: 173.

zon, Samsun, Sivas, Van, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bitlis, Diyarbakır, Mar-din, Şam, Halep, Kıbrıs ve Rumeli Priz-ren'de de bulunmaktadır. Bu kentlerde ye-tişip, ustalaşan kuyumcular saray için ça-lışmak üzere başkente getirilmişlerdir. Ya-vuz Sultan Selim'in İran seferinden sonra Tebriz ve Heratlı ustalar sarayda çalışmış-lardır".⁹ Bütün Osmanlı padişahlarının kendilerine has bir mesleği olduğu gibi Ya-vuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süley-man'ın da mesleği kuyumculuktu. Evliya Çelebi bunu şöyle yazmıştır "...kuyumcular esnafına iştihar veren Sultan Selim-i Evvel ve Sultan Süleyman Han'dır. Zira bu iki pa-dişah cevan bahtları Tarab-Efzun şehri tahtgahında rahm-ı maderden müştak olup ikisi de kuyumculuk karın tahsil itmişdi".¹⁰

Lıdyalılardan Anadolu'ya miras kalmış olan kazazlık zanaatı, Osmanlılar aracılı-ğıyla Anadolu'nun belli yerlerinde yapıla-rak günümüze kadar ulaştırılmıştır. Cum-huriyet döneminden sonra bu zanaatı araş-tırmacılara göre 1950-1990'lı yıllarında sonra Trabzon'da bu işi Mehmet Seyhan, Kadir Seyhan ve Hasan Tabakoğlu tara-fında devam edilen bir el sanatıdır.¹¹ "Yö-redeki incelemelerden ve yapılan araştı-rmalardan kazazlık sanatının Trabzon yö-re-sine Dağıstan ve Kafkasya'da yaşayan Türkler tarafından geldiği belirtilmiştir. Kazaz örücülüğü tekniklerinin yörede üre-tilmesi ve yayılmasında bu alanda tek olan erkek usta öğreticinin büyük katkıları ol-duğu gözlenmiştir".¹²

"Kazaziye Rumlardan kalan bir sanat dalı, zibka, mintan, fesfeşal gibi giysilerde süs-leme olarak kullanılmış. Tesbih başları, kırbaç, kol düğmesi olarak kullanılmakta-dır. Kazazlığı Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Rumların ve Kazazların yaptığı söy-lenmektedir. Kazazların Müslüman soydan geldiği söylenir. Kazazlığın başlarda üç ai-leden yayıldığı söylenir".¹³

"Eski dönemlerde kazaz işi genellikle kamçı, tespih ucu ve peçelik olarak imal edilmiştir. Kazaz ustası Mahmut Özçay eski ustaların döneminde hazırlanan peçelikleri kızların gelin olduğu zaman baba evinden çıkarken alınlarına taktığını ve damada bir kazaz tespih hediye götürüldüğünü anlat-mıştır".¹⁴ Trabzon müzesi envanter no 1045'de kazazlık ile yapılmış ve günümüze yakın tarihlenmiş tespih kamçıları bulun-maktadır. Necip Sarıcı'nın Dua Taneleri Tesbih adlı kitabında Mahmut Özçay'ın ör-düğü tesbih kamçılarının fotoğrafları bu-lunmaktadır. Kazaz yapımında kullanılan araç gereçleri şöyle sıralayabiliriz; çıkırık, tığ, sarmaşkı, gümüş tel ve naylon ipliktir. Perdahlamak için salyangoz kabuğunun dişleri kullanılır. Gümüş kazazlıkta kulla-nılan teknikler ise; top örgü, sürgü örgüsü, balıksırtı örgüsü ve ajur (yapılması) örgü-südür. "Hazırlanan tüm örgü tekniklerinde işlem bitimi tel dibinden kesilir. Daha sonra istenilen kompozisyona uygun ola-rak naylon iplik ve iğne yardımıyla (dikme) pekiştirme işlemi yapılarak tamamlanır. Önceleri geleneksel anlamda sadece "tes-pihlerde kamçı" olarak kullanılan kazaz örücülüğü günümüzde bu kullanım alanı dışında gelişme göstererek değişik takı ta-sarımları şeklinde üretilmeye başlanmıştır".¹⁵

Mehmet Seyhan'ın oğlu H. Levent Seyhan ile 14.09.2018 tarihinde yapılan görüşmede, Kazaziye ustalığı 66-67 yıldır devam eden, Hasır ve Telkari ile başlayan babadan gelen meslektir. 1997 yılına kadar Telkari ve Hasır üretimini yaptım. O dönemde Al-tın hasır çalışması yapıyordum. Daha önce-sinde bu ürünler Osmanlı Sarayların da ya-pılmıştır. Bu işin kökeninde ipek ve at ye-lesi veya at kuyruğunda o zaman teknoloji müsaade etmediği için bu örgüler at kılı veya ipekle örülmüş. Padişah kaftan düğ-meleri ve sırma süslemeleri bu işçilikle ya-pılmıştır. Ayrıca, at arabaların da yani pa-

⁹ Köroğlu, 2004.

¹⁰ Kürkman, 2010: 73.

¹¹ Terzi, 2007; KK1: Ali Yazıcı, Trabzon kuyumcular odası başkanı, Trabzon Kazaziyesi, Kişisel Görüşme, Trabzon 12 Eylül 2018.

¹² Develioğlu, 2002: 4-7.

¹³ Yıldırım, 2014: 176.

¹⁴ Develioğlu ve Büyükyazıcı, 2013: 395-403.

¹⁵ Develioğlu, 2002: 4-7.

vitahtın ihtişamlı gösterişli arabaların süslemelerinde yeni ipekle kalın örgülerle beraber bu motifler kullanılmıştır. III. Selim'in kullanmış olduğu bir tesbihde Kazaziyenin var olduğu söyleniliyor. Ama o bir gravür olabilir. Çünkü Gravüre de benziyor ama o dönemde kazaziyenin o kadar ince telle yapacak bir teknolojisi yoktu. Bilinen Kazaziye ustaları; Yeşil Mustafa diye bilinen Mustafa Göksel, Abdullah usta ve Mahmut Özçay'dır.¹⁶

"Kazaziyede ilk nesil Ömer Lütfi Eltan'dır. İkinci nesil Abdullah Eltan 1912 doğumludur. Trabzon Kız Teknik Lisesinde kazaziye öğretmiştir. İstanbul'daki ünlü Urart mücevheratta da aynı tekniği uygulamıştır. Yeşil Mustafa'yı yetiştirmiştir." Bu açıklamayı üçüncü kuşaktan torun Ömer Lütfi Eltan yapmıştır".¹⁷

"İbrişim iplik üzerine burularak sarılmış ince gümüş ya da altın tellerle yapılan bir sanattır. Kazazlık ya da kazaziye tekniğinde 0.8-0.9 mikron gibi çok ince çekilmiş teller kullanılır. İlk aşama bu incelikteki teli ibrişim ya da naylon masur iplik üzerine sararak daha kalın ama burma görünümlü tel elde edilmektedir. Örgü sırasında sarım iplikleri şiş, tığ ve nohut büyüklüğünde minik top altınlar üzerine uygulanmakta sonra şiş ve tığ ile çıkarılmaktadır. Kazazlık ürünlerinin başında teşbihlerin imame ucuna takılan kamçı püsküller, başlık ve şal püskülleri, kol ve gömlek döğmeleri gelmektedir. Günümüzde, bu tekniği geliştirme çalışmaları sürdürülmekte, çeşitli biçimde gerdanlıklar ve küpelerde üretilmektedir".¹⁸

Tarihsel süreçte kazazlık birçok alanda kullanılmıştır. Bu alanlarından tesbih kamçısı, fesler, eldiven, koşum takımları ve deri ürünlerinde takı, kolyeler, küpe, yüzük, bileklik, kol düğmeleri, kemer, nakış ve kuyumculukta da kullanılmaktadır.

Trabzon Kuyumcular ve Saatçiler Esnaf Odası tarafında, Coğrafi İşaretin Türü (Menşe Adı) olan, Coğrafi İşaretin Adı

(Trabzon Kazaziyesi) olan el sanatı, 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında 08/11/2016 tarihinden itibaren korunmak üzere 09/11/2017 tarihinde tescil edilmiştir. Buna göre; Ürünün kullanım biçimi "markalama" olmakla birlikte, her üründe, detayları verilen ve Trabzon Kazaziyesinin baş harfleri olan "TK" damgasının yer alması veya ürüne münhasır "TK" etiketinin müşterilere ve Denetim Komisyonuna açıkça gösterilebilir şekilde bulunması gerekmektedir. "TK" damgası vurulan ürünlerin etiketlerinde şekil şart aranmayıp; Üretici Adı, kullanılan malzemenin cinsi ve ayarı ile ürünün Trabzon Kazaziyesi tekniğiyle yapıldığını gösterir ifade yer alacaktır.¹⁹ Bu bağlamda Trabzon Kazaziyesi coğrafi işareti olarak takıları tescillenmiştir.

Yapılan bu çalışmanın amacı, Kazaziye tekniklerinden balıksırtı, kısa sürgü, uzun sürgü, top örgüsü, şemse düğümü, ajur, bıçırık ve yonca teknikleri üzerine detaylı araştırma yapmaktır. Kazaziye tekniklerinden olan yeminli sürgü tekniği ile ilgili de bir araştırma yapılmıştır. Ayrıca oluşturulan bu Kazazlık tekniklerini ayrı ayrı veya birlikte kullanılarak yeni takı tasarımları sunulacaktır. Yapılan araştırmalarda bugüne kadar bu konu hakkında bilimsel açıdan çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bu teknikler ana hatları ile ele alınacaktır. Bu çalışma, bilimsel kaynaklarla desteklenerek incelenmiş ve ele alınan bilimsel ve görsel materyaller, kitap, dergi gibi bilimsel ve görsel kaynakların yanı sıra internet arşivleri ve karşılıklı görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Sonuç olarak Kazaziye zanaatı hakkında literatürde var olan eksikliğin giderileceği ve ileride bu konuda yapılacak çalışmalar için kaynak oluşturulacağı düşünülmektedir.

1. Kazazlıkta Kullanılan Araç ve Gereçler

Kazazlık tekniğinde kullanılan basit el aletleri, yapılan örgülerin çeşitlerine göre farklı araçlar üzerinde yapılmaktadır. Kazaziye'de kullanılan malzemeler: Bakır

¹⁶ KK2: Levent Seyhan, Kazaziye Ustası, Trabzon Kazaziyesi, Kişisel Görüşme. Trabzon, 14 Eylül 2018.

¹⁷ Durucu, 2015: 112-183.

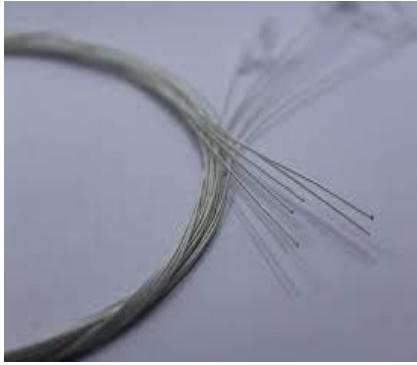
¹⁸ Sümerkan. 2016.

¹⁹ URL 1.

veya gümüş, bal mumu, naylon ipliği, makas, tıg, kargaburnu, çakmak, tutkal-dak-sil, plastik tahta ve boncuk, çıkırık, sarmakça, çorap şişi ve çelik tel, kazaz iğnesi ve çekiçtir.²⁰

1.1. Gümüş ve Bakır Tel

Gümüş kazaz örücülüğünde ajur tekniğinde kullanılır. Çıkırıkta naylon ipliğın üzerine sarılır. Ajurun inceliğine kalınlığına göre gümüş tel de 18, 20, 32 mikron gibi farklı kalınlıklarda çekilir. (Şekil 1)

Şekil 1. Gümüş ve Mavi Bakır Teli

1.2. Bal Mumu

Bal mumu, ipliği sertleştirerek iğneye kolayca geçirmeye ve kaymasını engellemeye yarar. Ayrıca eklemelerde yapıştırıcı olarak kullanılır. (Şekil 2)

Şekil 2. Bal Mumu

1.3. Naylon İplik

Naylon iplik, çıkırığa gerilir, üzerine tel sarılır. Yani naylon iplik alt iplik görevi görür. Piyasada oya yapımında kullanılan naylon tek katlı iplik ve overlok ipliği 1,2,3 kat yapılarak hazırlanan ipliğın kullanılarak üzerine; 0,8-0,9 mikron kalınlığındaki tel sarılır. (Şekil 3)

Şekil 3. Naylon İplik

1.4. Makas

Bir eksen çevresinde dönebilecek biçimde çapraz eklemelenmiş, birbirine bakan yüzleri keskin iki çelik lamadan oluşmuş, arasına yerleştirilen herhangi bir şeyi kesmeye yarayan araçtır.²¹ (Şekil 4)

Şekil 4. Makas

1.5. Tıg

Kazazlıkta ajurun dışındaki tüm tekniklerin üzerinde yapıldığı ucu sivri, altı yukarıya doğru kalınlaşan el ile tutulabilecek ahşap sap yapılmış araç. Katı bir şeyi dikerken iğne geçirecek yeri delmek için kullanılan, çelikten yapılmış, sivri uçlu ve ağaç saplı araç, tıg. (Şekil 5)

²⁰ Okyay, 2008; Büyükyazıcı, 2008; URL 2.

²¹ URL 3.

Şekil 5. Tığ

1.6. Kargaburnu: Pensenin yaptığı işleri yapmasını yanı sıra ağzının eğimli ve ince olmasından dolayı birçok dar yere girebilir. Yapısı pense kadar sağlam olmamakla birlikte hassas olmasından dolayı küçük işlerde kullanışlıdır. Bu araç top tekniği örümü sırasında iğneyi yürütürken sıkışan yerlerde iğne kargaburnu ile çekilir. Ayrıca klips yapımında kullanılır.²² (Şekil 6)

Şekil 6. Kargaburnu

1.7. Çakmak

Üretilen tekniklerden tasarım oluşturma sırasında fazlalık naylon iplikleri yakarak temizlemede kullanılır. (Şekil 7)

Şekil 7. Çakmak

1.8. Tutkal ve Daksil

Plastik veya tahta boncuğun etrafına sürülerek boncuğun kayganlığının giderilmesinde kullanılmaktadır. Daksil eskiden boncuğun kayganlığını azaltmak için kullanılırdı. Günümüzde ise tutkal ve balmumu yaygın olarak kullanılmaktadır. (Şekil 8)

Şekil 8. Tutkal

1.9. Plastik ve Tahta Boncuk

Eskiden çirışlenmiş patiskadan yapılan boncuk yerine günümüzde kullanışlı ve ekonomik olması nedeniyle plastik veya tahta boncuk kullanılmaktadır. (Şekil 9)

Şekil 9. Plastik ve Tahta Boncuk

1.10. Çıkrık

Kazalık tekniğinin yapılabilmesi için ibrişim veya naylon iplik üzerine tel sarılma-

²² URL 3.

sına yarayan bir alettir. Türk Dil Kurumu'na göre çıkırık; İplik bükme, iplik sarma vb. işlerde kullanılan, el veya ayakla çevrilen araçtır.

Çıkırıkla telin hazırlanması, çıkırık boyu standart 120 cm'dir. Çıkırığın üstüne iki adet kanca bulunup kancanın bir tarafından bağlanıp diğer tarafına sabitlenir. Bu işlem gergin bir şekilde hazırlanır. Hazırlanan ipek telin (Naylon telin) üzerine bakır veya gümüş teli sarılmaktadır. (Şekil 10)

Şekil 10. Çıkırık Makinası, Gümüş Tel ve Naylon İplik

1.11. Sarmakça

Kazaziyesi'nde "ajur" tekniğinde, örgü için çeşitli boy ve kalınlıktaki "sarmaşkı" ya da "sarmaçka" adı verilen araçtır. Sağlam bir ipliğe bağlanan tel sarmaçkaya düzgünce sarılır ve iki tığ arasında gerilmiş dört kat ipliğin üzerine sarmaçkayla tel sarılır. Ajur yapımında kullanılan teli çıkırıkta sarmak daha kolay olduğundan sarmakça günümüzde kullanılmamaktadır. Sarmakça artık yaygın olarak kullanılmamaktadır.

1.12. Çorap Şişi ve Çelik Tel

Zincir örgüsünün yapılmasında yardımcı araç olarak kullanılır. Zincir örgü çelik tel üzerinde örülmektedir. İstenilen incelikte örgüye göre kalınlığı değişebilmektedir. Gümüş iplik ile balıksırtı tekniği bu telin etrafında örülür. Örgü işlemi yapılırken çelik tel örgünün içinde kalır. Zincir uzadıkça çelik tel yukarı çekilir. (Şekil 11)

Şekil 11. Çelik şişler

1.13. Kazaz İğnesi

Hazırlanan tel ile tekniklerin yapımında ve tamamlanan örgülerin birleştirilmesinde kullanılan ince, ucu sivri bir ucunda iplik geçecek deliği bulunan çelik araçtır. (Şekil 12)

Şekil 12. Kazaz iğnesi

1.14. Çekiç

Atölyelerin önemli araçlarından olan çekiçler, ustanın yapacağı işe göre farklı uçlarda ve boylarda olabilmektedirler. Çekiç yardımıyla yapılan parçalar şekillendirilip düzeltilmektedir. (Şekil 13)

Şekil 13. Çekiç

2. Kazazlık Örgü Teknikleri ve Yapım Aşamaları

Kazazlık altın veya gümüş tellerin, çıkırığa bağlanmış olan ibrişim veya naylon iplik üzerine sarılarak, tekniğin uygulanmasını sağlayan bir tür telden iplik haline getirilmektedir. Çıkırığa gerilen naylon ipliğin üzerine 0,8 - 0,9 mikron kalınlığında ve telin sarılması ile oluşturulur. Bu tel ve dikiş iğnesi ile çeşitli örgü teknikler oluşturulmaktadır. Kazaziye tekniklerine yörede sürgü tekniği, balıksırtı, top örgüsü, şemse düğümü, ajur, bıcırık, yonca ve yeminli sürgü gibi isimlendirilir.²³

2.1. Sürgü Tekniği

Sepet örgüsüne benzeyen sürgü tekniği balıksırtının bağlantı yerlerinde ajur tekniğinin dibinde ve balıksırtı üzerinde de kullanılır. Sürgü tekniği takının güzel görünmesinde, tekniklerin birleştirilmesinde ve dikişlerin kapanmasında da kullanılır. Bu teknikte devamlılık yoktur, belli bir sırada tamamlanmaktadır. Sürgü tekniği kısa ve uzun olmak üzere iki çeşittir.

2.1.1. Kısa Sürgü

Kısa sürgü tekniğinde yapılacak takının özelliklerine uygun sürgü boyutları belirlenir. Sürgü tekniğinde bir, iki, üç ve dört kat overlok ya da naylon iplik çıkırık üzerine sarılan telle elde edilen ipliklerle yapılır. İpliğin kalınlığına göre sürgünün görünümü değişir. İplik kalınlaştıkça sürgü daha büyük olur. Tığın çelik kısmı üzerinde sürgü tekniği yapılır.

Kısa sürgü tekniğinde öncelikle, telle sarılan iplik, iğneye geçirilerek düğümlenir. Daha sonra tığı sol elinize alarak ipliği bir ucundan, sağ elinizle tığın üzerinde önden arkaya doğru atılır. Sol elde tutulan tığın üzerine, sağ el ile atılan ipliği tığın çevresine yuvarlak şekilde sarılır. İpliği tığın arka kısmından işaret parmağıyla sıkıca tutulur. Tığın üstünde (X) işaret atılıp ve bu işaretin, sağ üst bacağından girip sol alt bacağından girip (X) işaretin önüne gelinir. Önümüzdeki tellerin en üst telinden giriş yapıp tığ arkaya doğru çevrilmektedir. Arkadaki üç paralelin en üstteki telden girip bir tel atlayıp alttaki telden çıkış yapılır. Başlangıç telini birincisinden girip bir atlayıp ikincisinden yeni en üst telden çıkılıyor. Tığı çevirip arkadaki ikinci teli (gizli teli) alıp bir atlayıp en alttaki telden kasnağı sonlandırılır. Başlangıç telin ikinci telinden yürütmeye devam edilir. (Şekil 14)

Şekil 14. Kısa Sürgü

2.1.2. Uzun Sürgü

Uzun sürgü tekniğinin başlaması kısa sürgü tekniğinde olduğu gibi başlamaktadır. Bu teknikte bir, iki, üç ve dört kat overlok iplik çıkırık üzerine sarılan telle elde edilen ipliklerle yapılır.

Tığın üzerine X işareti atılıp, X işaretinin sağ üstten yukarıya doğru çıkış yapıldıktan sonra sol alttan aşağıya doğru çıkış yapılır, X 'in üstündeki telden yukarıya doğru çıkış yapılır. Arkaya dönüp en üstteki telden giriş yapıldıktan sonra bir atla, en alt telden aşağıya doğru giriş yapılır. Tel iplik tığın arkasından sağa doğru geçilerek başlangıç noktasına gelinir. Daha sonra bir atlayarak ikinci telden arkaya doğru dönerek aradaki telden yani gizli telden giriş yapıldıktan sonra en alttaki telden bitirilir. Yürütme ikinci telden devam edilir. Daha sonra örgüye, alt üst ipliklerin geçiş yönleri takip

²³ Okyay, 2008; Büyükyazıcı, 2008; URL 2.

edilir ve örgü geçişleri dördüncü sırada tamamlanmaktadır. (Şekil 15)

Şekil 15. Uzun Sürgü

2.2. Top Örgüsü

Top örgüsü yörede sepet örgüsü olarak adlandırılmaktadır. Kazaz örücülüğünde top örgüsü tekniği, ajur ve sürgü tekniklerinin üstünde, altında ve balıksırtı üzerinde kullanılır. Top örgüsü tekniği, tığın ucunda, patika top, plastik veya tahta boncuk üzerinde iplik kullanılarak yapılır. Top örgüsü tekniği, topun büyüklüğüne göre iki ile sekiz kata kadar overlok iplik üzerine sarılan telle elde edilen ipliklerle yapılır.

Mumlanman ipin dikiş iğnesine geçirilip iki uç kısmına düğüm atılarak başlanmaktadır. Tığın ucuna plastik topu takıp işlem yapılacak bakır ve gümüş telle iplik solda kalacak şekilde dik olarak örmeye hazır hale getirilir. Plastik topa tığın arasına teli sıkıştırıp teli topa paralel şekilde sarılır. Sarılan telin sağ tarafından alt giriş yapılır ve bu işlemi tekrarlanıyor.

Topun üstünde 6 tane paralel hazırlanır, 6 paraleli 3 bölüp ön taraftaki birinci telden girip tel atlamadan ikinci telden girilir, sonra bir atlayıp ikinci telin alt tarafından giriş yapılır. Tekrar önündeki teli atlayıp ikinci telin üst tarafına geçiş yapılır. Öne gelen teli tekrar atlayıp göbek bağı denilen telden aşağı doğru giriş yapılır. Öndeki teli tekrar atlayıp bir sonraki telden giriş yapılır. Başlangıç teline geldiğinde bu şekilde yürütmeye devam edilir. (Şekil 16)

Şekil 16. Top örgüsü

2.3. Balıksırtı Tekniği

Balıksırtı örgüsünün görünüşü balık kılıcığına benzediğinden dolayı yörede balıksırtı adı verilmiştir. Kazaz örücülüğünde balıksırtı tekniği, takıda ara zincir görevi görmektedir ve bundan dolayı, yörede bu tekniği zincir de denmektedir. Tek başına kullanılabilirdiği gibi, top, sürgü ve ajur tekniklerinin birbirine eklenmesinde de kullanılır. Balıksırtı örgüsünün devamlılığı vardır. İstenilen uzunlukta ve genişlikte örülebilir. Balıksırtı tekniğinde öncelikle yapılacak takının özelliklerine uygun çelik tel ve şiş kalınlıkları belirlenir.

Balıksırtı tekniğinde kullanılan ipliğin altındaki overlok iplik bir, iki ve üç kattır. Bir kat iplikle örülen balıksırtı en ince örgüdür. İki ve üç katlar daha kalın olur. Genellikle tercih edilen çıkırıktaki iki kat overlok iplik üzerine sarılan gümüş telle elde edilen gümüş ipliklidir.

Balıksırtı tekniği, çelik tel (madeni tel) üzerinde ve gümüş iplik kullanılarak yapılır. İnce metalin üstüne (şiş) teli üç defa sarılır. Alttan iki teli iğne ile telin iki metal arasında kalarak ilmek atılır. Balık sırtı tekniğine göre ilmek sayısı değişebilir. Daha sonra balık sırtı tekniğini yürütmek için ilmeklerin sağından iki'den girip ilmeklerin solundan bir'den çıkıp bu şekilde yürütme devam edilir (Balık sırtı teknikleri değişebilir; Burgu Zincir, Halka Zincir, düz Zincir diye çeşitlenmektedir). (Şekil 17)

Şekil 17. Balıksırtı²⁴

2.4. Ajur

Ajur tekniği, kazaz örücülüğünde top örgüsü, sürgü ve balıksırtı tekniklerinin bağlantılarında kullanılır. Bu teknik iki farklı şekilde yapılmaktadır. İlki elde sarmaşkı aletiyle yapılan ajur tekniğidir. Bu teknik eski bir yöntemdir. Günümüzde uygulanan

²⁴ URL 2.

ikinci teknik ise çıkırıktaki sarılarak yapılan ajur tekniğidir. Elde yapılan ajur tekniğinden daha pratik ve kolay bir yöntemdir.

Elde yapılan ajur tekniği, sarmaşkı aletine sarılan gümüş ipliği, 10' nolu beyaz el makarası ipliği üzerine, elde sarmaşkı aleti ile sarılarak yapılır. Sarmaşkı aletinde baş ve gövde kısmı vardır. Baş kısma 10' nolu beyaz el makarası ipliği sarılır. Gövde kısım ise elde avuç içinde tutularak sarma işleminde kullanılır. Telin altında naylon iplik kullanılır. Tel çıkırıktaki naylon ipliğe sarılarak iplik hâline getirilir. Bu iplik ajur tekniğini yapmak için kullanılır.

Çıkırıktaki sarılarak yapılan ajur tekniği yapılacak işin özelliğine uygun 18-22 ve 32 mikron kalınlığında çekilen hasır tel ile yapılır. Yapılacak takının özelliğine ve ajurun büyüklüğüne göre çıkırığa gerilen naylon ipliğin katları belirlenir. Genellikle 3-4 kat naylon iplik kullanılır. Hasır tel aynen çıkırıktaki sarılan gümüş tel gibi naylon iplik üzerine sarılır. Günümüzde genellikle bu yöntem kullanılır. Hasır telinin olmadığı yerlerde ise elde sarmaşkı aleti ile ajur tekniği çalışılır. (Şekil 18)

Şekil 18. Ajur²⁵

2.5. Şemse Düğümü

Selçuklu motifleri ve makramede geçen (gemici) düğümünden esinlenerek tasarlanan bu teknik yaygın olarak kullanılmaktadır.

“Kazaziyenin en uç kısmındaki örgü motiflerinden birinin adı Aşk Düğümü kazaziye-deki adı Şemse düğümü veya yöredeki adıyla Hürrem'dir”²⁶.

Şemse düğümü el ile yapılır. İşlem basamakları takip edilerek, büyük ve küçük boyutlarda yapılabilmektedir. Şemse düğümü top örgüsü altında, kolye, küpelerde de kullanılır.

Yapılan düğümlerin kazaz örgü teknikleriyle uyumlu olması gerekir. Şemse genellikle bir, iki veya üç sıra ajur kullanılarak çalışılır. Küçük takılarda ajurun altına kullanılan naylon iplik tek kat kullanılır. Bu teknikte kullanılan hasır telin incesi kullanılır. (Şekil 19)

Şekil 19. Şemse düğümü aşamaları

²⁵ URL 2.

²⁶ Terzi, 2007.

2.6. Bıçırık Yapımı

Kazaz tığı diye adlandırılan metalin üzerinde çarpı işareti (X) atarak bıçırık işlemine başlanılır. (X) işareti attıldıktan sonra (X) işaretinin sağ üst bacağından aşağıdan yukarı doğru giriş yapılıyor daha sonra alttaki teli üstteki telle yer değiştirip tekrar (X) işareti oluşturularak sol alt bacadan giriş yapılır. Yürütme işlemi başlangıç telini takip ederek yürütülür. Sıra sayısı iki ile beş arasında değişebilmektedir. (Şekil 20)

Şekil 20. Bıçırık

2.7. Yonca

Kalınlığı fark etmeyen Ajur yapmak için tel hazırlanır. Teller ortalanıp sağdaki tele sarılıp üstüne katlayıp daire hazırlanır. Soldaki tel alıp hazırlanan dairenin üstüne tekrar bir daire oluşturul. Üç daire oluşturduktan sonra birinci dairenin altında yukarıya giriş yapıp ikinci daireyi üstten aşağıya, üçüncü daireye tekrar alttan yukarıya doğru çıkıp bu işlem sonlandırılmaktadır. Bu işlem tercihe göre sıralamaları tekrarlanmaktadır. (Şekil 21)

Şekil 21. Yonca

2.8. Yeminli Sürgü

Yeminli sürgü tekniğini yörede ustalar öğretmemek için yemin ettiklerinden bu ismi almıştır. Kazalık örücülüğün yaygınlaşmasını istemediklerinden bu tekniğin yapılışı bilinmemektedir. Trabzon'da bu sürgüyü sadece meslek aracılığıyla gelir sağlayan ustalar bilmektedir. Tekniğin yöredeki insanların geçim kaynağı olduğundan dolayı yaygınlaşmasını istemedikleri için de yeminli sürgü tekniğinin aşamalarıyla yazılmasını uygun görmediklerini ifade etmiştir. Kazaziye çalışmalarının bundan sonraki aşamalarda hologram kullanılarak önüne geçileceğini ifade etti. Ayrıca, el sanatlarımızın Trabzon'un tanıtımı açısından da büyük önem taşıdığını ve asla modası geçmeyen ve nesilden nesile geçecek olan Trabzon el sanatlarına bu şekilde ilginin olması el sanatlarımıza artı değer katmasını ifade etmiştir.

Trabzon kuyumcular odası başkanı Ali YAZICI ile 12.09.2018 tarihinde yapılan görüşmede Trabzon'da yeminli sürgü tekniğini önceleri sadece 3 aile Mehmet Seyhan, Kadir Seyhan ve Hasan Tabakoğlu ailesi bilmekteydi. Hatta Yeminli Sürgüyü kimseye öğretmezlerdi. Hale yapılan Yeminli Sürgü onların yaptığı teknik gibi değildir. Yapmış oldukları ters düz örgüyü kimseye öğretmezlerdi. Onların yaptığı Zincirleme çok enteresandır. Bu tekniğin yaygın olmasını istemedikleri için yeminle öğretilirdi. Başkasına öğretmemek şartıyla öğretilirdi.²⁷ Mehmet Seyhan'ın oğlu H.Levent Seyan ile 14.09.2018 tarihinde yapılan görüşmede. "Yeminli Sürgü" dediğimiz ürün "Yedi Tepeli Sürgü"dür. Yeminli sürgü yemini tekniği Şekil 22'de verilmiştir.²⁸

Şekil 22. Yeminli Sürgü

²⁷ KK 1.

²⁸ KK 2.

3. Kazaziye Tekniği ile Yapılan Takılar

Trabzon'da geleneksel olarak üretimi yapılan kazazlık sanatında, günümüzde takılarda kullanılan bir teknik haline gelmiştir. Üretilen takılar kolye, küpe, tesbih, bileklik, gerdanlık, kuyumculuk, kol düğmesi, yaka iğnesi, kemer ve nakış gibi ürünlerde kullanılmaktadır.

Popüler kültür ile birlikte geleneksel kültür birikimleri ekranlarda kullanılmaya başlamıştır, buda unutulmaya yüz tutmuş sanatların bilinirliği ve sürdürülebilirliği için önemli bir etken olmuştur. Kazazlık teknikleri ayrı veya birlikte kullanılarak yeni takı tasarımları aşağıda gösterilmiştir (Şekil 23-31). Ayrıca bu çalışma kapsamında, kazaziye tekniklerinden bir pano yapılmıştır. (Şekil 32)

Şekil 23. Trabzon Olgunlaşma Enstitüsü Arşivi, Bileklik ve Kazaziye Takı Seti

Şekil 24. Kazaziye Takı Seti²⁹

²⁹ URL 1.

Şekil 25. Kazaziye Gümüş Tesbih Püskülü ve Takılar Üzerinde Örgü Modellerinin Gösterimi³⁰.

Şekil 26. Kazaziye Tekniği ile Yapılmış Küpeler³¹

Şekil 27. Trabzon Kazaziye seti³².

Şekil 28. Muhteşem Yüzyıl İsimli TV Dizisinde Kullanılan, Kazaziye Kolye Şems Düğümlü Küpe

Şekil 29. Muhteşem Yüzyıl İsimli TV Dizisinde Kullanılan, Gümüş Kazaziye Hürrem Sultan Kolye

³⁰ URL 1.

³¹ URL 4; URL 5.

³² URL 6.

Şekil 30. Kazaziye Ustası Levent Seyhan Tarafında Çalışılmış 500'lik Tesbih

Şekil 31. Kazaziye Ustası Levent Seyhan Tarafından Çalışılmış 2007 Tarihinde Kültür Bakanlığı'nda Ödül Almış Tomurcuk Kolye

Şekil 32. Kazaziye Teknikleri ile Yapılan Pano

Sonuç

Anadolu'nun binlerce yıllık tarihinde gelen geleneksel sanatlar, çeşitli uygarlıkların kültür mirasıyla birleştirilerek zengin bir mozaik oluşturmuştur. Trabzon yöresi geleneksel sanatlar bakımından zengin bir kültüre sahiptir. Yörede geleneksel sanatlar içinde Kazaziye büyük bir öneme sahiptir. Kazaziye tekniklerinin belirlenmesi üzerine yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

- Kazaziye kelime manası olarak ipek işleyen, ipek satan, ham ipeği iplik ve ibrişim durumuna getiren kimse diye tanımlan Kazaziye Trabzon yöresinde uzun zamandır üretilmektedir.

- Kazazlık üretiminde kullanılan temel malzemeler: bakır, gümüş, tutkal, makas, tığ, kazazlık teli, dikiş iğnesi, naylon iplik, balmumu, çakırık ve bir çakmaktır.
- Yörede Kazaziye tekniklerinden de en fazla kısa sürgü, uzun sürgü, top örgüsü, balıksırtı, ajur, şemse düğümü, bıcırık, yonca ve yeminli sürgü teknikleri kullanılmaktadır.
- Yeminli sürgü tekniğini ustalar öğretmemek için yemin ettiklerinden bu ismi almıştır. Kazazlık örücülüğün yaygınlaşmasını istemediklerinden bu tekniğin yapılışı bilinmemektedir. Trabzon'da bu sürgüyü sadece meslek aracılığıyla gelir sağlayan ustalar bilmektedir. Bu durum ekonomik kaygı düşüncesinden yani yöredeki insanların bu tekniği geçim kaynağı olarak görmesinden kaynaklanmaktadır.
- Kazaziye çalışmalarını bundan sonraki aşamalarda hologram kullanılacaktır.
- Yörede kazaziye sanatıyla tesbih, kolye, bileklik, küpe gibi takılar üretilmektedir.
- Kazazlık teknikleri ayrı ayrı veya birlikte kullanılarak yeni takı tasarımları gösterilmiştir.
- Kazaziye tekniklerinden bir pano yapılmıştır.
- Sonuç olarak kazaziye sanatında kullanılan tekniklerin farklı alanlarda da kullanılarak bilinirliği ve sürdürülebilirliği hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

Anonim, (2006), *Trabzon 2006*, Trabzon Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Trabzon.

Begiç, Hacer Nurgül, (2014), *Gelenekteki Değişim ve Keçecilik Sanatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Büyükyazıcı, Meral Erkan, (2008), *Trabzon ilinde altın ve gümüş işlemeciliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Evliya Çelebi, (1971), *Seyahatnamesinden Seçmeler*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.

Develioğlu, Yakude ve Büyükyazıcı, Meral, (2013), *"Kazaz Ustası Mahmut Özçay"*, Uluslararası Geleneksel El Sanatı Ustaları Sempozyumu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını 2013.

Develioğlu, Yakude, (2002), *Gümüş Kazaz Örücülüğü*, Motif Dergisi, 30, 4-8.

İnan, Kenan, (2013), *"17. Yüzyıl Ortalarında Trabzon'da Sosyal ve İktisadi Hayat"*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları.

Köroğlu, Gülgün, (2004), *Anadolu Uygarlıklarında Takı*, İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.

Kuşoğlu, Mehmet Zeki, (2006), *Resimli Ansiklopedik Kuyumculuk ve Maden Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş. Yayınları.

Kürkman, Garo, (2010), *Osmanlı Gümüş Damgaları*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Okyay, Gülden, (2008), *Trabzon Yöresi El Sanatlarından Hasır Örgüsü ve Kazazlığın Araştırılması ve Öğretim Programı Önerisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Sarı, İbrahim, (2016), *Türk Sanat Tarihi*, Antalya: Net Medya Yayıncılık.

Sümerkan, Mustafa Reşat, (2016), *Trabzon El Sanatları*, Almanca çeviri, Deutsche Übersetzung: Yavuz Kadir İnceismail, Trabzon.

Terzi, Metin, (2007), *"Lidyalılardan Miras Kalan Zanaat: Kazazlık"* Karadeniz Meydan Dergisi, 4.

Trabzon, (2000), İstanbul: T.C Trabzon Valiliği.

Yıldırımış, Fatma, (2014) *Sözlü Kültür ve Gelenek Bağlamında Trabzon Yöresi El sanatları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

KK 1: Ali Yazıcı, *Trabzon kuyumcular odası başkanı*, Trabzon Kazaziyesi, Kişisel Görüşme, Trabzon 12 Eylül 2018.

KK 2: Levent Seyhan, *Kazaziye Ustası*, Trabzon Kazaziyesi, Kişisel Görüşme, Trabzon, 14 Eylül 2018.

URL 1: Trabzon Kazaziyesi, Tescil Ettiren: Trabzon Kuyumcular ve Saatçiler Esnaf Odası, [Ihttp://yucita.org/uploads/tescilli-urunler/924.pdf](http://yucita.org/uploads/tescilli-urunler/924.pdf) (Erişim Tarihi: 20.04.2018).

URL 2: [http://www.megep.meb.gov.tr/Gümüş_kazaz_örücülüğü_dersi_modülleri_\(el_sanatları_alanı\)](http://www.megep.meb.gov.tr/Gümüş_kazaz_örücülüğü_dersi_modülleri_(el_sanatları_alanı)) (Erişim Tarihi: 20.04.2018.)

URL 3: Türk Dil Kurumu, 2018. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=MAKAS (Erişim Tarihi: 08.06.2018).

URL 4: <http://www.gumusbox.com/kupe-ler> (Erişim Tarihi: 28.09.2018).

URL 5: <https://puskulhane.com/gumus-kazaziye-kupeler/572-guemues-kazaziye-kuepe.html> (Erişim Tarihi: 28.09.2018).

URL 6: <https://trabzonhasir.com/trabzon-kazaziye-set> (Erişim Tarihi: 10.09.2018).

Taşcı, Tekin Aycan, “Rus Devlet Teşkilatında Namestniklik Kurumunun Tarihçesi”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, ss.191-211.
DOI: 10.31765/karen.668139

RUS DEVLET TEŞKİLATINDA NAMESTNİKLIK KURUMUNUN TARİHÇESİ*

Tekin Aycan TAŞCI**

* Araştırma makalesidir.

Bu makale yazarın “Kafkasya’da Namestniklik Kurumu (1845-1854)” adlı doktora tezinden üretilmiş olup, 1-5 Ekim 2018 tarihlerinde Ankara’da gerçekleştirilen XVIII. Türk Tarih Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr., Erciyes Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
E-Posta: aycantt@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6340-035X

Anahtar kelimeler: Rusya, Rus Taşra İdaresi, Namestnik, Genel Gubernator, Guberniya.

Keywords: Russia, Russian Provincial Administration, Namestnik, Governor-General, Guberniya

Öz: Tarihteki ilk Rus devletinin 9. yüzyılın sonlarında Kiev merkezli ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu devlet 11. yüzyılda knezlik denilen küçük beyliklere (prensliklere) bölünmüş ve Rusların tek bir devlet çatısı altında yeniden birleşmesi ancak 15. yüzyılın son çeyreğinde mümkün olmuştur. Bu devlet, 18. yüzyılın ilk çeyreğinde imparatorluğa dönüşmüş ve varlığını 1917’de gerçekleşen devrime kadar devam ettirmiştir. 9. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar ki zaman diliminde Rus devleti sınırlarını genişletip Avrupa tarzı idari reformlarla geliştikçe merkezîyetçi düzenlemeler çerçevesinde merkezî ve yerel yönetim organları değişime uğramıştır. Zaman içerisinde değişime uğrayan kurumlardan biri de namestniklik (namestnicestvo) olmuştur. Rus devlet teşkilatında 12. yüzyıldan itibaren yerel idare biçimi olarak karşımıza çıkan namestniklik kurumu, 16. yüzyıla kadar yasa ve nizamnamelerden bağımsız şekilde ilkel bir yapıda taşra yönetimini gerçekleştirmiştir. Bu yüzyılda gerçekleştirilen merkezîyetçi reformlar çerçevesinde uygulamadan kaldırılmıştır. Fakat buna rağmen namestnik kavramı, devlet teşkilatında diplomatik bir unvan olarak muhafaza olmuştur. 18. yüzyıla gelindiğinde merkezî ve yerel idarede gerçekleştirilen reformlar neticesinde namestniklik, yeniden yerel yönetim organı olarak devlet teşkilatındaki yerini almıştır. Namestniklik kurumu bundan sonra imparatorluk taşra idaresinde gerçekleştirilen reformlar neticesinde geçirdiği değişimlerle 20. yüzyılın başına kadar uygulanmıştır.

HISTORY OF NAMESTNIK INSTITUTION IN RUSSIAN STATE ORGANIZATION

Abstract: It is accepted that the first Russian state in history emerged in Kiev at the end of the 9th century. This state was divided into small principalities called kniaz-

Gönderim Tarihi: 10.09.2019

Kabul Tarihi: 26.09.2019

hestvo in the 11th century, and the reunification of the Russians under a single state was only possible in the last quarter of the 15th century. This state became an empire in the first quarter of the 18th century and continued its existence until the revolution that took place in 1917. In the period from the 9th to the 20th centuries, as the Russian state expanded its borders and developed through European-style administrative reforms, the central and local government bodies were transformed within the framework of centralized regulations. One of the institutions that changed in time was namestnichestvo. Regardless of the laws and regulations, the institution of namestnichestvo that appeared in the Russian state organization as a form of local administration since the 12th century, carried out a provincial administration in a primitive structure up to the 16th century. It was abolished within the framework of centralist reforms carried out in this century. Nevertheless, the concept of namestnik has been preserved as a diplomatic title in the state organization. As a result of the reforms carried out in the central and local administrations in the 18th century, namestnichestvo has taken its place in the state organization as the local authority again. Institution of namestnichestvo has been implemented until the beginning of the 20th century with the changes it has made as a result of the reforms carried out in the imperial provincial administration.

Giriş

9. yüzyılın ortalarına doğru Dinyeper (Özi) Nehri havzası, İlmen gölü bölgesi, Volga ve Oka nehirlerinin yukarı kesimlerini kapsayan alanda Doğu Slavlarına ait ilkel küçük siyasi yapılar varlık göstermekteydi.¹ 862 yılında Rurik adında bir Norman Knezi (prens) Novgorod'a yerleşti ve bu ilkel yapıları kendi hâkimiyeti altında birleştirdi. Bu suretle tarihteki ilk (Eski) Rus Devleti ortaya çıktı.² 879'da Rurik'ten sonra devletin başına geçen akrabası Oleg; Smolensk, Lübeç ve Kiev gibi şehirleri ele geçirerek Dinyeper (Özi) Nehri boyunca devletin topraklarını genişletti. Oleg'in Kiev'i işgal etmesi ve ardından buraya yerleşmesiyle

Kiev Rusyası dönemi başladı.³ 912 yılında öldüğü tahmin edilen Oleg'ten yaklaşık yüzyıl sonra, 1019'da başa geçen Yaroslov'un ülke topraklarını oğulları arasında pay etmesi neticesinde Kiev Rusya'sı knezliklere (prensliklere) bölündü. Onun oğullarının da paylarına düşen toprakları kendi oğulları arasında taksim etmesi neticesinde bu knezliklerin sayısı daha da arttı. Böylece Kiev Devleti tamamen parçalandı ve Rus tarihinde knezlikler dönemine geçildi. Diğer taraftan bu yeni siyasi yapıda Kiev'e hâkim olan hanedan üyesi, "Büyük Knez" unvanıyla diğer knezlikler üzerinde yüksek otoriteye sahip oldu. Bununla birlikte ortak düşmana karşı Rus knezleri arasında birlik ruhu devam etti.⁴

13. yüzyılda Rus knezlikleri Moğol-Türk istilasına uğradı ve Altın Orda Devleti'nin⁵ hâkimiyetine girdi. Altın Orda hanları, Rus knezlikleri arasındaki Büyük Knez uygulamasını devam ettirdi. Buna göre hanlar, Rus knezlikleri üzerindeki hâkimiyetlerini onların arasından seçtikleri Büyük Knez aracılığı ile gerçekleştirdiler. 14. yüzyılda Altın Orda Hanı'ndan bu unvanı alan Moskova Knezliği, 15. yüzyılın sonuna gelindiğinde III. İvan'ın iktidarında (1462-1505) diğer tüm knezlikleri kendi sınırlarına dahil etmiş vaziyette Moğol-Türk hâkimiyetinden çıktı ve egemen bir devlet haline geldi.⁶

İlk Rus Devleti'nin 9. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmasına rağmen Ruslara ait hukuki normlara dayalı ciddi bir idari teşkilatın, kurumların ve bürokrasinin oluşması ancak Moskova Büyük Knezliği'nin egemen bir devlet haline gelmesiyle 15. yüzyıl sonu - 16. yüzyıl ortalarında yaşanan merkezileşme çabaları neticesinde mümkün oldu.⁷ Bu zamana kadar ki süreçte ise merkezi ve yerel idareye dair devlet fonksiyonları herhangi bir memur kadrosundan

¹ Yeroşkin, 2010: 14.

² Bu, tarihçiler arasındaki genel görüştür. Kurat, 2010: 21.

³ Kurat, 2010: 21; Kamalov, 2009: 61.

⁴ Kurat, 2010: 37, 42; Kamalov, 2009: 62.

⁵ Merkezi Saray şehri olan Altın Orda Devleti; İrtiş boyundan Aral gölünün kuzeyindeki topraklara kadar Kama, İdil havzası, Özü boyu ve Turla bölgesini kapsamaktaydı. Bkz.: Saray, 1989: 539.

⁶ Kurat, 2010: 83, 89-116.

⁷ Yeroşkin, 2010: 5.

yoksun ya da oldukça sınırlı sayıda personele sahip ilkel yapılarca yürütüldü. Rus devlet teşkilatında yerel idare biçimi olarak karşımıza çıkan *namestniçestvo* (namestniklik) kurumunun oluşumu da bu ilkel dönemde zuhur etti.

Bu çalışmada Rus devlet teşkilatı tarihinde namestniklik kurumunun ortaya çıkışı ve 20. yüzyılın başına kadar geçirdiği değişimler incelenmektedir. Bu çerçevede 18. yüzyıldan itibaren aynı anlamda kullanılan namestniklik ve genel gubernatorluk kavramlarıyla ilgili bir asır sonra da aynı anlayışın devam edip etmediği, dolayısıyla 19. yüzyıl namestniklik idarelerine genel gubernatorluk denilip denilemeyeceği konusu aydınlatılmaya çalışılmaktadır. Çalışmada geçen Rusça “namestnik” ve “namestniklik” kelimelerini Türkçeye “nâip” ve “nâiplik” olarak çevirmek mümkündür. Fakat “nâip” kelimesi hakkındaki genel tanım, Rusça “namestnik” kavramı ile örtüşse de bunun Osmanlı ve Çarlık Rusya’sı yerel teşkilatlarındaki uygulaması farklılık arz etmektedir. Aynı durum, namestniklik kavramıyla iç içe geçmiş olan guberniya ve genel gubernatorluk kavramları için de geçerlidir. Guberniya kavramını Türkçeye vilayet, genel gubernatorluk kavramını ise genel valilik olarak çevirmek mümkündür. Fakat uygulamalardaki farklılıklar göz önünde bulundurularak çalışmada ilgili kavramların Rusçadaki orijinaline sadık kalınmıştır. Aynı düşünceyle Rus taşra teşkilatına ait diğer kavramların da Türkçe tercümesi yerine Rusçaları esas alınmıştır. Bununla birlikte çalışmada Rusça kaynaklarda Jülyen takvimine göre belirtilen tarihlerin miladi karşılıkları parantez içerisinde belirtilmiştir.

1. Namestniklik kurumunun ortaya çıkışı ve gelişimi

“Povest vremennih let” (*Geçmiş Yılların Kıssası*) isimli ilk Rus yıllıklarının verdiği

bilgiler ışığında namestniklik kurumunun tarihi kökeni 9. yüzyılda devletin diğer merkezlerine yönetici olarak atanan *posadniklere* dayandırılmaktadır. Buna göre söz konusu uygulama, 882’de Knez Oleg ve onun haleflerinin fethettikleri topraklara *drujinanın*⁸ kıdemli üyeleri olan *muşları* (*boyar*⁹) “yerleştirmeye” (*posadit*) başlamalarıyla ortaya çıktı.¹⁰ Knez Oleg döneminde (880-912) *muş*, Knez Yaropolk döneminde (972-978) *posadnik* olarak anılan bu yerel idari amirlerin yerini 1148’den itibaren *namestnikler* almaya başladı.¹¹ Namestniklik kurumu, bu suretle Rus devlet teşkilatı tarihinde yerel idare biçimi olarak ortaya çıktı.¹² Namestnik kavramı etimolojik açıdan “yerine” anlamındaki “vmesto” kelimesinden türemiştir ve “yönetimi Büyük Knez *yerine* gerçekleştiren” manasına gelmekteydi.¹³ Namestnikler, bu haliyle atandıkları şehir ya da bölgede Büyük Knez’in temsilcisi statüsüyle idareyi üstlendi.

İlk başlarda namestniklerin sorumlulukları ve faaliyetleri görevlendirildikleri bölgede knez yararına vergi ve haraç toplayarak gelir elde etmekle sınırlı tutulduğundan sadece mali nitelik taşıdı. Fakat zamanla namestnikler; yönettikleri şehri ve bölgeyi birlik komutanı olarak göçebelerin, düşman knezlerin ve komşu ülkelerin saldırılarından korumak, komşu knez ve ülkelerle ilişkileri yürütmek, huzuru ve asayişi sağlamak, hırsızlar ve yağmacılarla mücadele etmek, merkezden gelen emirleri uygulamakla görevlendirildiler.¹⁴ Bu şekilde namestniklerin sorumlulukları mali konular dışında askeri, siyasi ve güvenlik alanlarını da kapsadı. Bunun dışında *tuinler* (yargıç), hakimler, *dovodçikler* (mahkemeye çağıran kişi, raportör) ve *pravetçiklerden* (mahkeme kararlarını uygulayan görevliler) oluşan küçük bir idari kadroya sahip olan namestnikler ayrıca suçluları

⁸ Drujina, knezin maiyetindeki kişiler olup bunlardan kıdemli olanlar yönetimde kneze danışmanlık etmekteydi. Diğerleri ise knezin daimi askeri birliğini oluşturmaktaydı. Bkz.: “Drujina”, *Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya*, 1952: 242.

⁹ Boyarlar, yüksek sınıfı temsil eden büyük arazi sahibi aristokratlardı. Bkz.: Kurat, 2010: 44.

¹⁰ Yeroşkin, 2010: 22.

¹¹ Andreyevskiy, 1864: 5.

¹² Andreyevskiy, 1864: 5; Gaciyeva, 2010: 22.

¹³ Yeroşkin, 2010: 30.

¹⁴ Andreyevskiy, 1864: 25; Yeroşkin, 2010: 22.

yakalama ve yargılama işlerinden de sorumlu tutuldular.¹⁵ Cinayet, soygun vb. suçların yargılanmasını halka bırakmakla birlikte bu davalardan sadece mali gelir elde etmekteydiler. İdam kararı ise knezin yetkisindeydi ya da bu konuda namestniklerini yetkilendirmekteydi.¹⁶

Merkezin mali kaynak sağlayıcısı konumundaki namestnikler, topladıkları vergi ve harçlardan elde edilen gelirin bir kısmını kneze göndermekte, geri kalan kısmını ise kendisine ve drujinasına ayırmaktaydı.¹⁷ Namestniklerin merkezden maaş almak yerine geçimlerini halktan temin ettikleri bu sisteme *kormleniye*¹⁸ denilmekteydi. Kormleniye sisteminde namestnikler, yönettikleri şehri ya da oblastı bir kazanç kapısı olarak görmekteydiler. Onların nazarında bu görev, daha evvel gösterdikleri çeşitli hizmetler karşılığında knezin onlara kazanç sağlaması için vermek zorunda olduğu hukuki bir haktı. Bir başka deyişle bir mükâfat şekliydi.¹⁹

Namestniklerin halktan elde edecekleri gelir miktarı kısmen knez tarafından belirlenirken kısmen de halkı ezme pahasına onların inisiyatifine bırakılmaktaydı. Bu sistemde halkı ağır mükellefiyetler karşısında koruyan bir mekanizma yoktu. Namestniklerin atanmasında da görevlendirildikleri bölgede yaşayan halka getirecekleri yarar değil, onların bölge halkından elde edecekleri kazanç göz önünde bulundurulmaktaydı.²⁰ Namestniklerin yerel halktan mal olarak topladıkları *korm*²¹ miktarı 15. yüzyılın son çeyreğine kadar belirsizliğini kordu.

Rus knezliklerini hâkimiyeti altına alan ve 1480 yılında Moskova Büyük Knezliği'ni Altın Orda Hanlığı'ndan bağımsız hale getirerek egemen bir devlete dönüştüren III.

İvan, buna mukabil devlet idaresinde merkeziyetçi düzenlemelere gitti. Bu düzenlemeler çerçevesinde yerel yönetim sistemi önemli yere sahip oldu. Nitekim devletin taşra idaresi hala daha namestnikler gibi 12. yüzyıl knezlikler döneminden kalma yönetim organlarınca gerçekleştirilmekteydi.

III. İvan tarafından namestniklere yönelik ilk düzenleme 1488 yılında yayınlanan 23 maddelik Belozero Nizamnamesi çerçevesinde gerçekleştirildi. Bu nizamnameyle namestniklik kurumu kurallara bağlandı. Nizamnamede namestniğin görev süresi, hizmetindeki memurların sayısı ve namestnik dahil tüm memurların sorumluluk ve faaliyetler alanları belirlendi. Ayrıca namestniklerin iç-dış ticaret, nikâh, yargı, gümrük vb. konularda sağladıkları hizmetler karşılığında ve bayramlar gibi özel günlerde halktan aldıkları vergi ve *korm* miktarları da netleştirildi.²² Bu şekilde namestniklerin yetkilerinin kısıtlanması ve devlet yönetiminin merkezileştirilmesi amaçlandı.²³

Bu dönemde tüm yerel yönetimler için münferit nizamnameler hazırlanmaktaydı. Nizamnameler içerik olarak tek tip olsalar da ayrıntılar bakımından birbirleriyle önemli ölçüde farklılıklar içermekteydi. Belozero Nizamnamesi de bunlardan biriydi. Dolayısıyla bu nizamnamede belirlenen kurallar sadece Belozero namestniğini ilgilendirmekteydi. Her bölge için ayrı kulların uygulanması devletin yerel yönetimler konusunda zorluklar yaşamasına neden olmaktaydı. 15. yüzyıl sonunda tüm Kuzey Rus bölgelerini Moskova etrafında toplayan III. İvan, yerel kanunları tek bir çatı altında birleştirmeye karar verdi. Bu doğrultuda Belozero Nizamnamesi dâhil yerel yönetim nizamnameleri temel alınarak kâtip

¹⁵ Yeroşkin, 2010: 22; Vernadsky, 2007: 426-427.

¹⁶ Andreyevskiy, 1864: 24-25.

¹⁷ Gaciyeva, 2010: 23; Yeroşkin, 2010: 22.

¹⁸ *Kormleniye*, beslenme anlamına gelmekte olup erzak, besin manasındaki *korm* kökünden türemiştir. Halkın ürettiği ürün üzerinden alınan aynı vergiye karşılık gelmektedir. Bu sistemin kökenleri Kiev dönemine (862-1240) kadar dayanmaktadır. Moğol-

Türk hâkimiyeti döneminde (1240-1480) ise yaygınlaşmıştır. Bkz.: Vernadsky, 2007: 427.

¹⁹ Yeroşkin, 2010: 30; Andreyevskiy, 1864: 11; Hosking, 2011: 104-105, 137-138.

²⁰ Andreyevskiy, 1864: 13.

²¹ Besin, erzak anlamlarına gelmektedir.

²² M.F. Vladimirskiy-Budanov, 1887: 73-81; Yeroşkin, 2010: 45-46; Vernadsky, 2007: 427.

²³ Yeroşkin, 2010: 46.

Vladimir Gusev tarafından 1497 yılında Kanun Külliyyatı hazırlandı. Külliyyatın 20, 37-45, 65. maddeleri doğrudan namestnikleri konu edildi. Bu kapsamda Belozero Nizamnamesi'ndeki kurallar da artık genel yasa haline geldi. Böylece yerel yönetimler ilk kez kanuni olarak sistemleştirilmeye çalışıldı.²⁴ 1497 Kanun Külliyyatı, bu haliyle devlet genelinde yerel yönetimlerin merkezleştirilmesine yönelik atılan ilk önemli adım oldu.

2. Namestnikliğin kaldırılması ve diplomatik unvana dönüşmesi

1547 yılında Çarlık tacını giyerek Moskova Devleti'nin başına geçen IV. İvan döneminde ülke sınırları çevredeki gayri Rus siyasi teşekkülleri de içine alacak şekilde genişledi. Gerek bu durum gerekse IV. İvan'ın kişisel özellikleri nedeniyle bu dönemde devlet yönetiminin tümüyle merkezin denetimi altına alması gereksinimi güçlendi. Buna bağlı olarak merkezi ve yerel yönetimin merkezileşmesi yönünde atılan en önemli adımların başında knezlikler dönemine ait yönetim organlarının tasfiyesi oldu.²⁵ Bu kapsamda daha önce Belozero Nizamnamesi ile yetkileri kısıtlanan namestniklik müessesesi, halk ve namestniklerin söz konusu sistemden duydukları hoşnutsuzluklar ve hazineye kaynak temininde yaşanan aksaklıklar gerekçe gösterilerek 15 (25) Ağustos 1555'te IV. İvan tarafından kaldırıldı.²⁶ Yüksek yerel idarede namestniklerin yerini voyvodalar aldı.²⁷

1555 yılından sonra namestniklik anlayışı Rus devlet terminolojisinden kaybolmadı ve bir unvan olarak 18. yüzyıl başlarına kadar diplomatik ilişkilerde kullanıldı.²⁸ Diplomaside namestnik unvanının kullanımı zamanla sistemleşti ve kendisine özgü kurallara ve yasal dayanaklara sahip oldu.²⁹ Buna göre namestnik unvanları belli şehir adlarıyla derecelendirildi ve kişilerin saygınlığına uygun şekilde dağıtıldı. Örneğin 1665 yılında namestnik unvanları toplamda 21 şehir üzerinden sınıflandırıldı.³⁰ Bu göre Vladimir ve Novgorod şehirlerinin isimleri söz konusu sınıflandırmada birinci dereceden namestnik unvanlarıydı.³¹

“Vladimir Namestniği” ve “Novgorod Namestniği” unvanları, istisnaları olmakla birlikte sadece Çar'a yakın veya devletin iç ve dış politikasında önemli role ve konuma sahip sayılı kişilere verilmekteydi.³² Geri kalan namestnik unvanları ise büyük şehirlere ve sınır şehirlerine görevlendirilen veya yabancı devlet temsilcileriyle yazışmalar yürüten voyvodalara ve elçilere tevdi edilmekteydi.³³ Fakat söz konusu namestnik unvanları kişiye fazladan herhangi bir yetki ve ayrıcalık sağlamamakta, sadece fahri bir anlam taşımaktaydı.³⁴

Bu sistemde dikkat çeken bir diğer unsur da voyvodaların yerel idare amiri olarak atandıkları şehir ile kendilerine verilen namestnik unvanındaki şehir isimlerinin çoğu zaman birbirinden farklı olmasıydı.³⁵ Bunun sebebi voyvodaların 1555 öncesi yerel yönetim sisteminde geniş yetkilere sa-

²⁴ Yeroşkin, 2010: 46; Vladimirskiy-Budanov, 1887: 82-107, 222.

²⁵ Yeroşkin, 2010: 24, 31-50.

²⁶ Andreyevskiy, 1864: 34.

²⁷ Andreyevskiy, 1864: 36.

²⁸ Gacıyeva, 2010: 23.

²⁹ Talina, 2012: 86.

³⁰ Şehir isimleri üzerinden yapılan namestnik unvanlarının sayısı ve sırası yıllara farklılıklar gösterdi. Örneğin 1665'te yirmi bir namestnik unvanı kullanılırken, XVIII. yüzyıl başında bu sayı neredeyse yetmişe ulaştı. Vladimir ve Novgorod namestniği unvanları da 3. ve 4. dereceye düşerken ilk 2 sırayı Moskova ve Kiev namestniği unvanları aldı. Bkz.: Talina, 2012: 32, 35-36.

³¹ Çar Aleksey Mihayloviç döneminde 1665 yılında naiplik unvanları derecelerine göre yukarıdan aşağıya

şöyle sıralanmaktaydı: 1) Vladimir, 2) Novgorod, 3) Kazan, 4) Astrahan, 4) Pskov, 5) Smolensk, 6) Tver, 7) Velikoperm, 8) Vyatsk, 9) Nijegorod, 10) Ryazan, 11) Rostov, 12) Yaroslav, 13) Suzdal, 14) Volgodsk, 15) Kostroma, 16) Beloozero, 17) Novotorjnsk, 18) Kolomensk, 19) Bryansk, 20) Riga. Bkz.: Talina, 2012: 32.

³² Talina, 2012: 88.

³³ Talina, 2012: 23-24, 32.

³⁴ Gacıyeva, 2010: 23.

³⁵ Örneğin; Novgorod Voyvodalarına 5. Derecedeki Pskov ile 19. derecedeki Kostrom arası namestnik unvanları, Pskov Voyvodalarına 9. derecedeki Vyatka ile 25. derecedeki Kolomensk arası namestnik unvanları, Kiev Voyvodalarına 7. derecedeki Tver ile 14. derecedeki Ryazan arası namestnik unvanlarından biri verilmekteydi. Bkz.: Talina, 2012: 43-46.

hip namestniklerle özdeşleşmesini önlemektir.³⁶ Bu uygulama aynı gerekçeyle I. Pyotr³⁷ döneminde de devam etti.³⁸

3. I. Pyotr'ın yerel yönetim reformu ve namestniklik

I. Pyotr, iktidara geldiğinde devlet teşkilatına yönelik reform çalışmaları kapsamında yerel idareyi yeniden düzenledi. 166 uyezd³⁹ ve volosta⁴⁰ bölünmüş durumda olan ülke, I. Pyotr tarafından 18 (29) Aralık 1708'de yayınlanan kararnameyle sekiz guberniya⁴¹ (vilayet) şeklinde taksim edildi.⁴² 9 (20) Ocak 1710'da yayınlanan bir başka kararnameyle söz konusu 8 guberniya kuruldu.⁴³ Böylece imparatorluk yerel idare sisteminde fiilen guberniyalar dönemi başladı.⁴⁴ Yeni taksimat düzeninde guberniyalar, idari olarak *provintsiya*⁴⁵ ve uyezdlere bölündü. Provintsiyalar ya birkaç uyezd ve küçük şehrin bağlı olduğu büyük bir şehirden ya da tek uyezde sahip bir şehirden oluşturuldu. Bu tarihlerden itibaren yüksek yerel idarenin başındaki voyvodaların yerini artık *gubernator*⁴⁶ olarak adlandırılan yerel yönetim amirleri aldı.⁴⁷

I. Pyotr döneminde Rus Devlet teşkilatı literatürüne giren Avrupa kökenli guberniya ve gubernator terimlerinin ilk telaffuz edildiği 1708-1710 kararnamelerinden önceye rastlamaktadır. "Guberniya" ifadesi ilk kez 25 Ekim (5 Kasım) 1701 tarihli İmparator kararnamesinde zikredildi.⁴⁸ 16 (27) Nisan 1702'de dini özgürlük vaadiyle yabancıları Rusya'ya yerleşmeye teşvik etmeye yönelik kararnamede ise ilk kez "gubernator" ifadesi kullanıldı.⁴⁹ Bu terimlerin Rus literatürüne girişi, Pyotr'ın İsveç kentlerini ele geçirdikten sonra buralardaki yerel idare kurumlarıyla tanışması ve bunları örnek alması neticesinde oldu. Fakat bu terimler Ruslara yabancıydı. Bu sebeple olsa gerek 16 (27) Nisan 1702 tarihli manifestoda gubernator ile namestnik terimleri "...sınır gubernatoruna veya namestniğine..." ve "Sınırdaki ve Kiev'den Smolensk ve Pskov'a giden yoldaki tüm namestniklerimize, gubernatorlarımıza, komutanlarımıza..." ifadelerinde olduğu gibi birbirini

³⁶ Talina, 2012: 44.

³⁷ Petro.

³⁸ Örneğin 1712'de Kiev Gubernatoru'na idari olarak hiçbir hiyerarşik bağının olmadığı "Smolensk Namestniği" unvanını verilmişti. Yine 1713 yılında Kazan Gubernatoru aynı zamanda Kazan Guberniyası'nın bir provintsiyası olan Nijegorod'un namestniği sıfatını taşımaktaydı. Bkz.: Blinov, 1905: 47.

³⁹ Ruslarda 13. yüzyıldan itibaren temel yerel idari birimler olarak ortaya çıkmıştır. Volost denilen alt idari birimlere ayrılmaktaydı. İlk başlarda namestnikler tarafından idare olunan uyezdlar, namestnikliklerin kaldırılmasının ardından voyvodaların idaresine verildi. 18. Yüzyıldan itibaren guberniyaların alt idari birimlerine dönüştürüldü. Bkz.: "Uyezd", *Bolşoy Entsiklopediçeskiy Slovar*, 1993: 1378. Uyezd kavramını Türkçeye "kaza" olarak çevirmek mümkündür.

⁴⁰ Eski Ruslarda idari birim olarak ortaya çıkan volostlar, 14. Yüzyıldan itibaren uyezdların alt idari birimleri haline geldi. "Volost", *Bolşoy Entsiklopediçeskiy Slovar*, 1993: 241. Volost kavramını Türkçeye "nahiye" olarak çevirmek mümkündür.

⁴¹ *Guberniya*, Rusçaya I. Petro döneminde Batı Avrupa'dan geçmiş Latince kökenli bir kelime olup Türkçeye vilayet şeklinde tercümesi mümkündür. I. Petro'dan itibaren Rus devlet teşkilat tarihinde temel yerel yönetim birimleri bu ismi almıştır. Bkz.: Baskakov, i dr. 2006: 164; Boçkarev, 1940: 295, 297; "Guberniya", "Gubernator", *Bolşoy Entsiklopediçeskiy Slovar*, 1993: 347.

⁴² Tarhov, 2005, 65; PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 4, No 2218, 18.12.1708, 436-438.

⁴³ 1708 ve 1710 kararnameleri çerçevesinde kurulan sekiz guberniya şunlardır: Moskova, İngermanland (1710'dan itibaren Petersburg), Kiev, Smolensk, Arhangelsk, Kazan, Azak, Sibir ve Tobol. 1713'te Riga Guberniyası kuruldu. Smolensk Guberniyası lağvedildi ve toprakları Riga ile Moskova guberniyaları arasında pay edildi. 1714'te Kazan Guberniyası topraklarının bir kısmıyla Nijegorod, 1717'de Astrahan guberniyaları kuruldu. 1714'te mevcut guberniya sayısı 9 oldu. 1727'de ise bu sayı 250 uyezdden oluşan 14 guberniyaya ulaştı. Bkz.: Tarhov, 2005: 65-66; *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 17, 19.

⁴⁴ Korf, 1901: 131.

⁴⁵ *Provintsiya*, Latince kökenli bir kelime olup, 1719'dan itibaren Çarlık Rusya'sında guberniyaların alt idari birimi olarak devlet teşkilat literatürüne girmiştir. Bkz.: "Provintsiya", *Bolşoy Entsiklopediçeskiy Slovar*, 1993: 1065.

⁴⁶ Guberniyaların başına merkezden atanan yüksek hükümet memurlarına *gubernator* denilmekteydi. Bu kavramı Türkçeye "vali" olarak tercüme etmek mümkündür.

⁴⁷ Andreyevskiy, 1864: 36-37; Blinov, 1905: 39, 47.

⁴⁸ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 4, No 1882, 25.10.1701, 179-181.

⁴⁹ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 4, No 1910, 16.04.1702, 192-195.

karşılar şekilde birlikte kullanıldı.⁵⁰ Bu iki terimin birbirine alternatif değil, eşanlı şekilde kullanımı Rus toplumu için gayet yabancı olan gubernator terimine halkta bir karşılığı olan Rusça namestnik terimiyle açıklık getirilmeye çalışıldığı izlenimi vermektedir. Bu şekilde 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diplomatik bir unvana dönüşen namestnik terimi, I. Petro'nun yerel yönetimlere dair başlattığı reform kapsamında tekrar en büyük mülki idare amiri unvanı olarak devlet taşra teşkilatındaki yerini aldı.

I. Pyotr dönemine ait kanunnamelerde ayrıca "genel gubernator" unvanına da rastlanmaktadır. Bu unvan, Pyotr tarafından İngermanland (Petersburg) ve Azak guberniyalarının başına atanan amirlere verilmişti. Fakat henüz yetki ve sorumluluk bakımından genel gubernator ile gubernator unvanları herhangi bir farklılık arz etmemekteydi. Bunlar arasındaki fark sadece onursaldı.⁵¹

Gubernatorlar, yönetimi guberniya kaçırlaryası aracılığıyla gerçekleştirmekteydi.⁵² Temel vazifeleri yerel idare üzerinde denetim kurmak ve vergilerin düzgün ve doğru şekilde toplanmasını sağlamaktı. Şehirlerin iktisadi işleri, fabrikalar, tuz ve şarap ticareti başta olmak üzere yerel mali idare de onların sorumluluğundaydı.⁵³ Bunların dışında gubernatorlar, başında buldukları bölgedeki askeri idarenin de amiri konumundaydı. Bu çerçevede komutan statüsüyle guberniyalardaki tüm garnizonlar onların emrindeydi. Kendilerine bağlı birliklere komutan atamaları onlar tarafından yapılmaktaydı. Askeri birliklerin konuşlandırılması ve sorumlu olduğu bölgeye gelen birliklerin ihtiyaçlarını karşılama gibi yükümlülükleri sahipti. Mali ve askeri idare dışında halkın yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sağlık hizmetlerinin sağlanması,

ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesi gibi konular yine onların görevleri arasındaydı. Gubernatorların yargıdaki etkinlikleri de oldukça fazlaydı. Mahkemeleri ve mahkeme kararlarının yerine getirilmesini denetlemekteydi. Suçu engellemek için tedbirler almakla mükelleflerdi.⁵⁴ Bu haliyle gubernatorlar; idari, mali, adli, asayiş ve birliklerin komutanlığı gibi işlevlerle donatılmıştı.⁵⁵

Merkezi idari teşkilatta da reformlar yapan Pyotr, *kollegya* olarak adlandırılan bakanlıklar kurdu. Devlete dair tüm işlerin çözümü kollegyaların yetki alanına verildi. Dolayısıyla yerel idareye dair gubernatorların yetkisindeki birçok iş ilgi alanına göre bu yeni merkezi kurumların yetki ve sorumluluğuna devredildi. Buna bağlı olarak gubernatorlar ve voyvodalar, yönetime dair her bir meselede ilgili kollegyanın emrine girdi.⁵⁶ Bu suretle yetkileri sınırlandırılan gubernatorların temel vazifesi, yerel idari kurumların faaliyetlerini ve kollegya emirlerinin bölgede uygulanışını denetlemek oldu.⁵⁷

I. Pyotr döneminde yapılan reformlar neticesinde Senato, gubernatorlar üzerinde yüksek siyasi denetim mercii haline geldi. Bu denetim, senatör revizyonları ile gerçekleştirilmekteydi. Denetim dışında Senato; gubernatorları atama, cezalandırma, yerlerini değiştirme ve onlara direktif verme yetkilerine sahipti. Daha sonraları Pyotr, gubernatorlar üzerindeki tüm yetkiyi kollegyalara devretti. Fakat gubernatorları denetleme yetkisi yine Senato'da kaldı. Bununla birlikte savaş, barış ve askeri müdahaleler hakkında karar mercii kollegyalar değil, Senato kabul edildi. Bakanlar ile gubernatorlar arasında çıkan anlaşmazlıkları çözme yetkisi de Senato'da idi. Diğer taraftan bu dönemde kurulan gerek merkezi gerekse yerel idari kurumların

⁵⁰ Bkz.: PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 4, No 1910, 16.04.1702, 193.

⁵¹ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 18, 42-43.

⁵² Korf, 1901: 131-132.

⁵³ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 18-19; Korf, 1901: 132-133.

⁵⁴ Korf, 1901: 133.

⁵⁵ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 19.

⁵⁶ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 88.

⁵⁷ Korf, 1901: 134.

yetki ve sorumluluk alanları net bir şekilde ortaya konulamadı.⁵⁸

Pyotr'ın ölümü ardından onun kurduğu pek çok kurum kapatılırken gubernatorların idare ve yargıdaki yetki ve sorumlulukları genişletildi.⁵⁹ Buna paralel şekilde şehir belediyeleri özerkliğini kaybederek gubernatorların emrine verildi. II. Pyotr⁶⁰ döneminde (1727-1730) ise yerelde tüm mali, idari ve adli yetkiler gubernatorların elinde toplandı. Diğer taraftan yetkilerinin çoğu elinden alınan Senato'nun eski anlamını yitirmesi neticesinde gubernatorlar üzerindeki denetim de zayıfladı. Gubernatorların denetlenmesi görevi kollegyalara verildi. Bunlar arasında özellikle mali işlerden sorumlu *Kamer-Kollegya*, gubernatorların denetiminde ön plana çıkan kurum oldu. Bu şekilde denetim işlevi guberniyaların gelir-giderlerinin kontrolü şeklinde maliye ile sınırlı kaldı.⁶¹

İmparatoriçe Anna İvanovna⁶² döneminde (1730-1740) gubernatorların yerel idare üzerindeki yetkileri tamamen genişledi. Sorumlu oldukları bölgenin "efendisi" haline gelen gubernatorlar, yereldeki bütün işleri çözmeye, tüm yerel hükümet organlarına memur atama, hatta kendilerine bağlı alt idari birimlere voyvodalar tayin etme gibi yetkilere sahip oldular. Gubernator yetkilerinin bu derece genişlemesine karşın onların üzerindeki kollegya kontrolünün oldukça zayıf kalması, taşralarda görevi kötüye kullanma vakalarının artmasına neden oldu. Gubernatorlar, bir nevi I. Pyotr öncesi yerel yönetimlerin başındaki

kontROLSÜZ VOYVODALARA DÖNÜŞTÜLER. Bu durum I. Yelizaveta⁶³ dönemine (1741-1762) kadar devam etti. I. Yelizaveta'nın Senato'ya eski yetkilerini vermesiyle gubernatorların konumu zayıfladı ve yetkileri kısıtlandı. Bu kapsamda voyvodaları atama yetkisi tekrar Senato'ya geçti. Böylece Pyotr sonrası bozulan yerel yönetim sistemi Yelizaveta tarafından yeniden düzene konulmaya çalışıldı.⁶⁴

4. II. YEKATERİNA DÖNEMİ YEREL YÖNETİM REFORMU VE NAMESTNİKLİK

I. Pyotr'ın reformlarını örnek alan İmparatoriçe II. Yekaterina⁶⁵ döneminde (1762-1796) yerel yönetimlere dair ciddi düzenlemeler gerçekleştirildi. İmparatoriçe, ilk olarak 1764'te gubernatorlar üzerindeki kollegya denetimini kaldırdı.⁶⁶ Yekaterina tahta geçtiğinde ülke genelinde 16 guberniya vardı. 1764-1766 yılları arasında guberniya sayısı 20'ye çıkartıldı. 1772'de ilhak edilen Polonya toprakları üzerinde ayrıca iki guberniya daha kuruldu. 1775'e gelindiğinde imparatorluk toprakları toplamda 23 guberniya, 65 provintsia ve 276 uyezde bölünmüş vaziyetteydi.⁶⁷ İhtiyaç doğrultusunda ülke genelindeki idari birimlerin sayısı peyderpey arttırılmaya devam ederken imparatorluk idari taksimat düzeni ve taşra yönetim sistemine dair reform çalışmaları devam ettirildi.

II. Yekaterina'nın gerçekleştireceği reform; yerel yönetimlerde denetim sorununu, kanun ve mevzuat eksikliklerini ve provintsiyaların yapısal bozukluklarını gi-

⁵⁸ Korf, 1901: 134, 135.

⁵⁹ Pyotr'ın ölümü ardından tahta çıkan eşi I. Yekaterina döneminde gubernatorlara mahkeme yetki ve görevleri verildi.

⁶⁰ I. Pyotr'ın torunu Pyotr Alekseyeviç.

⁶¹ Korf, 1901: 136.

⁶² Anna İvanovna, Pyotr'ın kardeşi V. İvan'ın Praskovya'dan doğan kızıdır.

⁶³ I. Pyotr'ın kızı Yelizaveta Petrovna.

⁶⁴ Korf, 1901: 137.

⁶⁵ II. Yekaterina, aslen bir Alman prensesiydi ve ismi Sophia Augusta idi. 1745'te veliht III. Pyotr ile evlendirilmesi vesilesiyle Ortodoksluğa geçirildi ve kendisine Yekaterina Alekseyevna ismi verildi. 1761'de tahta geçen III. Pyotr'ın Alman hayranlığı ve Rusları

hor gören tavrının aksine, aslen Alman olan Yekaterina'nın kısa zamanda Rusçayı öğrenmesi ve gerçek bir Rus prenses karakterine bürünmesi devlet erkânının gönlünü kazanmasını sağladı. Nitekim tahta geçişinden bir yıl sonra, 28-29 Haziran (9-10 Temmuz) 1762'de III. Pyotr tahtan indirilip öldürüldü ve yerine Yekaterina imparatoriçe ilan edildi. 1725-1727 yılları arası hüküm süren I. Pyotr'ın eşi ile adaş olması sebebiyle kendisine "ikinci" sıfatı verildi. Bkz.: Kurat, 2010: 281-296.

⁶⁶ Korf, 1901: 137.

⁶⁷ Tarhov, 2005: 66. Bu veriler A.S. Korf'un eserinde farklılık göstermektedir. Korf'un verdiği bilgiye göre 1764'te toplam guberniya sayısı 10'dan 15'e çıkarılmıştı. Bu 15 guberniya ise 44 provintsia ve 178 uyezdden oluşmaktaydı. Bkz.: Korf, 1901: 138

dermeliydi. Bunlara ilaveten guberniyaların genişliği de önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Nitekim genişlemeye devam eden imparatorluk toprakları çok az sayıda guberniyaya taksim edilmiş vaziyetteydi. Buna bağlı olarak söz konusu guberniyalar oldukça büyük alanları kapsamaktaydı. Bu durum ise yerel yönetimleri zor duruma düşürmekteydi. Dolayısıyla idari taksimat yapısının da yeniden düzenlenmesi gerekmekteydi. Yekaterina'nın yerel yönetim reformunda ayrıca gerekli gördüğü üç husus vardı. Bunlardan biri yönetimin kanuni hale getirilmesiydi. Diğerleri ise Pyotr'ın da arzu ettiği gibi idare, yargı ve denetimin birbirinden ayrılmasıydı.⁶⁸

Zamanla yargı organına dönüşen Senato'nun bu dönemde yerel yönetimler üzerindeki denetimi de zayıflamıştı. Bu durum, Senato'nun yerine yerelde denetimi gerçekleştirecek başka bir kuruma ihtiyaç doğurdu. Buna istinaden yerelde gubernatorların üstünde bir yüksek makamının ihdasına karar verildi. Guberniyaların başında bulunacak bu yüksek dereceli memur sadece denetimden sorumlu olacaktı. Onlara bağlı gubernatorlar da yönetimi üstleneceklerdi. Bu suretle idare ve denetim birbirinden ayrılacaktı.⁶⁹

Bahsi geçen ihtiyaçlar temelinde hazırlanan reform tasarısı II. Yekaterina tarafından onaylandı ve 7 (18) Kasım 1775'te "Bütün Rusya İmparatorluğu Guberniyalarının Yönetimi için Yasalar"⁷⁰ başlığıyla yayın-

landı. Yasaya göre imparatorluk topraklarının 300-400 bin nüfuslu guberniyalara, guberniyaların da aynı prensiple ortalama 20-30 bin nüfuslu uyezdlere bölünmesi öngörüldü.⁷¹ Yasada, başında yönetici olarak gubernatorların bulunduğu guberniyalar aynı zamanda "namestniklik" (namestniçestvo), onların denetimi için atanacak yüksek memurlar ise "genel gubernator" veya "namestnik" olarak adlandırıldı. Böylece I. Pyotr'dan sonra devlet teşkilatında yerel idare amiri ve birimi olarak namestnik ve namestniklik kavramlarına tekrar yer verildi.⁷²

1775 Yasası'nda namestnik ve namestniklik kavramlarının kullanım şekli 1702 Manifestosu'ndaki ile benzerlik gösterdi. Öyle ki 1775 Yasası'nda geçen "guberniya veya namestniklik"⁷³ ve "namestnik veya genel gubernator" ifadeleriyle namestniklik ile guberniya, namestnik ile genel gubernator kavramları birbirine karşılık gelecek şekilde kullanıldı. Bununla birlikte idari birim olarak namestniklik (namestniçestvo) ifadesinin yanında her seferinde "guberniya" ifadesi, namestnik ve genel gubernator adının yanında ise çoğu yerde parantez içinde "başkomutan" unvanı verildi.⁷⁴ Dolayısıyla II. Yekaterina'nın ortaya koyduğu yerel yönetim sisteminde guberniya ifadesi namestniklik ifadesiyle, yerel idarenin baş amiri konumundaki genel gubernator unvanı ise namestnik unvanıyla eşanlamda kullanıldı.⁷⁵

⁶⁸ Korf, 1901: 138.

⁶⁹ Korf, 1901: 138.

⁷⁰ Bundan sonra "1775 Guberniyalar Yasası" ve cümle akışına göre "1775 Yasası" kısaltmaları kullanılacaktır.

⁷¹ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No 14392, 07.11.1775, 231-233.

⁷² PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No 14392, 07.11.1775.

⁷³ Kanunlarda özellikle guberniya ile namestniklik (namestniçestvo) kavramlarının birlikte ya da birbirinin yerine kullanmış olması, çağdaş araştırmacılar da kavram karmaşası yaratmaktadır. Bu sorunla ilgili olarak bkz.: L.F. Pisarkova, 2007: 403-405.

⁷⁴ I. Nikolay dönemine kadar namestnik ve genel gubernator kavramları kanunlar, resmi yazışmalar ve o dönemlere ait telif eserlerde kavramsal ve işlevsel olarak birbirini karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Buna en önemli örneklerden birini, 24 Temmuz 1783

tarihinde Gürcü Çarı II. Erekle ile imzalanan Georgiyevsk Antlaşması ve ardından bu konu hakkında II. Yekaterina ile Knez Grigoriy Aleksandroviç Potemkin arasında geçen yazışma oluşturmaktadır. Nitekim G.A. Potemkin'in unvanı söz konusu antlaşma metninde "namestnik" olarak zikredilirken, 23.08.1783'te bu antlaşma hakkında imparatoriçenin ona yazdığı teşekkür mektubunda unvanı "genel gubernator" olarak belirtilmektedir. Bkz.: PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 21, No 15835, 29.09.1783, 1014; Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv (RGVIA), F. 52, Op. 2, D. 29, L. 23a-b.

⁷⁵ Bu çalışmanın I. Nikolay dönemine kadarki kısmında yazı akışının bozulmaması için "namestnik" ve "genel gubernator", "namestniklik" ve "guberniya" kelimeleri birlikte kullanılmayacaktır. Bunun yerine

II. Yekaterina, ilk başta her guberniyanın başına yönetim için gubernator, denetim için ise onun üzerine namestnik (genel gubernator) atamayı planlamıştı. Dolayısıyla her guberniya bir namestniklik olarak tasarlanmıştı. Yasada guberniyalara aynı zamanda namestniklik denmesinin sebebi de buydu. Fakat namestnik makamına atanacak memur kadrosunun yetersiz olması dolayısıyla iki ya da daha fazla guberniyanın bir namestniğin yönetimi altında birleştirilmesi gerekti. Bu haliyle 1775 Guberniyalar Yasası, 13 (24) Haziran 1781 tarihli kararnameyle uygulamaya konuldu.⁷⁶ Yasanın uygulamada kaldığı süre zarfında oluşturulan 50 guberniya 20 namestniklik altında birleştirildi.⁷⁷ Böylece İmparatorluk topraklarının tamamı namestnikliklere bölündü. Bunların sınırları sabit olmadı ve her yeni namestnik döneminde değişikliğe uğradı.⁷⁸

1775 Guberniyalar Yasası'na göre namestnikliklerin (genel gubernatorlukların) yönetim teşkilatı; Namestnik (Genel Gubernator, Başkomutan), Gubernator, Guberniya (Namestniklik) İdaresi⁷⁹, Hazine Kamarası, Ceza Mahkemesi Kamarası, Hukuk Mahkemesi Kamarası, Yüksek Zemskiy Mahkemesi ve diğer alt idari birimlerden oluşturuldu.⁸⁰ Yüksek Zemskiy Mahkemesi, her guberniyada (namestniklikte) kurulmaktaydı. İdari birimin büyüklüğüne göre bazı yerlerde birden fazla da Yüksek Zemskiy Mahkemesi kurulabilmekteydi. Üyeleri uyezdlerdeki soylular tarafından kendi içlerinden seçilmekteydi. Uyezd mahkemeleri ve alt zemskiy mahkemeleri

Yüksek Zemskiy Mahkemesi'ne ona bağlıydı. Bu mahkemelerden istinaf için bütün ceza ve hukuk davaları ona gönderilmekteydi. Soylular hakkındaki meseleler de buraya gönderilmekteydi. Mahkeme başkanı ve diğer alt birim daire başkanları imparatorluğun yüksek mahkemesi konumundaki Senato'nun teklifi ve İmparator onayıyla atanmaktaydı.⁸¹

Kollegya departmanları ile eş tutulan namestniklik bünyesindeki kamaralar sadece İmparator ile Senato'dan yasa ve kararname alıp, sadece onlara rapor sunmaktaydı. Kamaralar kendileriyle eş statüdeki mercilerle ilişki kurma yetkisine sahipti. Suçlular hakkında ölüm ya da itibarsızlaştırma cezalarında Yüksek Zemskiy Mahkemesi, davayı Ceza Mahkemesi Kamarası'na göndermekteydi. Hukuk Mahkemesi Kamarası da yine Yüksek Zemskiy Mahkemesi'nden gönderilen hukuk davalarının istinaf merciiydi. Hazine Kamarası, namestniklikteki devlet veya kamu inşaat işleri, hesap revizyonları, vergi işleri, gelir-gider ve bütçe hesabı gibi devlet hazinesini ilgilendiren meselelerden sorumluydu. Uyezd defterdarlıkları guberniyalardaki Hazine Kamarası'na bağlıydı. Hazine Kamarası, guberniya ve ona bağlı tüm uyezdlere gelir-gider ve bütçe hesapları çıkarıp rapor halinde Devlet Hazinesi'ne sunmaktaydı.⁸²

Namestnik başkanlığında gubernator ve Senato'nun atadığı iki danışmandan oluşan Guberniya (Namestniklik) İdaresi, yürütme organı vazifesi görmekteydi. İdare,

“genel gubernator” unvanının karşılığı olan “namestnik” kelimesi, “guberniya” ifadesinin karşılığı olan “namestniklik” kelimesi kullanılacaktır.

⁷⁶ 13 (24) Haziran 1781 tarihli kararnameyle 40 guberniyadan 39'u (biri gubernator idaresinde bırakıldı) 19 genel gubernator (namestnik) sorumluluğuna verildi. Bkz.: PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 22, No 15171, 13.06.1781.

⁷⁷ 1775-1785 yılları arası bu ölçütler temelinde ülke 40 guberniyaya ve iki oblasta bölündü. Onlar da toplamda 483 uyezdde taksim edildi. 1793-1796 yılları arasında ele geçirilen yeni topraklar üzerinde sekiz yeni guberniya daha kuruldu. Yasanın uygulamadan kaldırıldığı 1796 yılına gelindiğinde imparatorluk idari taksimatı toplamda 50 guberniya ve bir oblast-

tan oluşmaktaydı. 1775'ten itibaren II. Yekaterina dönemi kurulan guberniyaların çoğu 1920'li yıllara kadar sınırlarını korudu. Bkz.: Tarhov, 2005: 66.

⁷⁸ Pisarkova, 2007: 405.

⁷⁹ İfadenin orijinali “Namestniçeskoye Pravleniye” olup “pravleniye” kelimesi idare, yönetim, yönetim kurulu ve müdürlük gibi anlamlara gelmektedir. Çalışmada söz konusu kelime “İdare” şeklinde tercüme edilmiştir.

⁸⁰ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No14392, 07.11.1775, 231-232.

⁸¹ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No14392, 07.11.1775, 234, 243-244.

⁸² PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No14392, 07.11.1775, 239-240, 287.

kollegiyalar⁸³ ile eşit statüye sahipti. Buna bağlı olarak sadece İmparator ile Senato'dan yasa ve kararname almakta ve sadece onlara rapor sunmaktaydı. Ayrıca kendisi ile eşit statüdeki mercilerle ilişki kurma yetkisine de sahipti. Onunla ilgili şikayetler doğrudan Senato'ya iletilmekteydi.⁸⁴

Gubernatorlar, namestniklerin yokluğunda onun yerine genel yasalar çerçevesinde vekillik etmekteydi. Sınır işleriyle ilgili konuları namestnikler gibi Dışişleri Kollegyası'na bildirmekle yükümlülerdi. Gubernatorların yokluğunda onların görevini gubernator vekilleri üstlenmekteydi. Gubernator ve gubernator vekilleri, imparator tarafından atanmaktaydı. Gubernatorlara yardımcı olması için ayrıca Namestniklik İdaresi'ne iki danışman görevlendirilmekteydi. Senato tarafından görevlendirilen bu danışmanlar, gubernatorun direktiflerini yerine getirmekte mükellefti. Danışmanlar, gubernator emirlerinin kanunla çeliştiği kantine vardıklarında bu durumu Namestniklik İdaresi'ne yazılı şekilde bildirme hakkında sahiplerdi. Fakat gubernator emirlerini iptal yetkileri yoktu ve bu emirlere uymak zorundalardı.⁸⁵

1775 Yasası ile kurulan bu idari yapının başı namestnik (genel gubernator) idi. Namestnikler, gubernator ve gubernator vekilleri gibi doğrudan imparator tarafından atanmaktaydı. Yasada namestniklerin atandıkları bölgeyi imparator adına yönettikleri ve doğrudan ona bağlı oldukları belirtilmişti. Namestnikler, Petersburg'da buldukları vakit oy kullanma hakkıyla Senato Genel Meclisi toplantılarına katılma hakkında sahiplerdi. Bu hak, onları bakanlar gibi Senato üyesi yapmaktaydı.⁸⁶

Atanır atanmaz namestniklere tevdi edilen iki öncelikli görev vardı. Bunlardan birincisi, sorumluluklarına verilen guberniyaların sınırlarını ve iç taksimatını 1775 yasasında belirtilen nüfus oranlarına göre belirlemektir.⁸⁷ Bu görevi yerine getirdikten sonra namestniklerin ikinci öncelikli görevi, guberniyanın yönetimi için gerekli kurumları oluşturup açmaktır. Bu iki görev, 1780'lere kadar iki ayrı kararname ile namestniklere tebliğ edilmekteydi. 1780'lerden itibaren söz konusu görevlerin tebliği tek bir kararnamede toplanmaya başlandı.⁸⁸

Namestnikler genel olarak suiistimalleri, ölçsüz ihtişamı, zalimliği engellemek; adil olmayan kararları Senato'ya bildirmek şartıyla durdurmak; kıtlık ve iase sıkıntısına karşı tedbirler almak; sınır bölgelerinde devletin güvelliğini korumak gibi yükümlülüklerle sahiplerdi.⁸⁹ Tüm yerel polis idaresi ve imparatorun aksi emri olmadığı müddetçe namestniklik topraklarında bulunan tüm askeri birlikler namestniklere bağlıydı.⁹⁰ Namestnikler ayrıca sorumlu oldukları guberniyalarda yeni yasaların uygulanması konusunda söz hakkına sahiplerdi. Öyle ki kendilerine iletilen yeni yasalar hakkında ceza mahkemesi, hukuk mahkemesi ve hazine kamaraları başkanlarıyla istişarede bulunup, bu yasaların guberniya için uygun olup olmadığına karar vermekteydiler. Bu istişareler neticesinde söz konusu yasaların oybirliği ile guberniya için uygun bulunmaması halinde bu durumu Senato'ya iletmekteydiler. Konuyla ilgili nihai karar yetkisi ise imparatora aitti.⁹¹

II. Yekaterina'nın idare ile yargıyı birbirinden ayırma niyetine istinaden 1775 Guber-

⁸³ Heyet, kurul anlamlarına gelen kollegiyalar dönemin bakanlıkları konumundaydı.

⁸⁴ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No14392, 07.11.1775, 232, 234, 237-238, 287.

⁸⁵ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No14392, 07.11.1775, 234, 238-239.

⁸⁶ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No14392, 07.11.1775, 231, 234, 237.

⁸⁷ Namestnikliklerin (guberniyaların) ve oblastların 300-400 bin, onlara ait uyezd ve okrugların ise 20-30

bin nüfusa sahip olması kaidesi kastedilmektedir. Bu taksimat prensibinde nüfus oranları esas alınırken, bölgelerin etnik yapıları ve ekonomik durumlarına dikkat edilmemiştir.

⁸⁸ Pisarkova, 2007: 404, 405, 406.

⁸⁹ *Sobraniye Soçineniy A.D. Gradovskogo*, 1899: 307.

⁹⁰ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No 14392, 07.11.1775, 236-237.

⁹¹ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No14392, 07.11.1775, 238.

niyalar Yasası'nda namestniğin "guberniyanın efendisi" olduğu, buna karşın "hakim" statüsünde olmadığı özellikle vurgulandı. Bu ifadeyle namestniklerin guberniyalardaki dava süreçlerine müdahalesini önlemek ve dolayısıyla idarenin yargı üzerindeki tahakkümünü kırmak amaçlanmıştı. Fakat diğer taraftan namestniklere Senato'yu bilgilendirmek şartıyla dava sürecini hızlandırma ya da ağır ceza davalarında kararların yürütülmesini durdurma yetkisi verildi.⁹² Bu durumun yarattığı çelişki, namestniklere yargı işlerine müdahil olma imkânı tanıdı.

1775 Yasası'na göre namestniklerin temel vazifesi, günlük yönetim işlerine müdahale etmeden kendilerine bağlı guberniyalardaki tüm idari-adli teşkilatın ve memurların faaliyetleri üzerinde genel denetimi gerçekleştirmek ve kanunların harfiyen uygulanmasını sağlamaktı.⁹³ Bu haliyle namestnik makamı, guberniya teşkilatı üzerinde genel denetim organı niteliği taşımaktaydı.⁹⁴ Fakat 1775 Yasası, yürütmeye dair namestniğe verdiği görev ve yetkilerle bu makamın sadece denetim organı olarak kalmasını imkansızlaştırırken onun denetim işlevi hakkında da önemli boşluklar bırakmaktaydı. Nitekim yasada namestniklerin polis, yargı ve hazine üzerindeki denetim türüne⁹⁵; müdahale yetkisine; denetim ile yönetimdeki rolünü ayıran hususlara;

yönetime ne derece dâhil olabileceğine açıklık getirilmemişti.⁹⁶

Genel olarak 1775 Yasası, namestniklerin görev ve yetkileri konusunda çok sayıda belirsizlikle doluydu. Mihail Mihayloviç Speranskiy'e göre bu durum, II. Yekaterina dönemi namestniklerinin kimi yerde denetimden ziyade doğrudan guberniya yönetimini üstlenmelerine, kimi yerde ise eylemsiz kalmalarına yol açmıştı.⁹⁷ Namestniklerin görev ve yetkilerinin netleştirilememesi, onlar üzerinde denetim yetkisine sahip olan Senato ve Genel Savcı'nın bu vazifelerini yerine getirmesine de mani olmuştu.⁹⁸

II. Yekaterina'nın ölümünün ardından 6 (17) Kasım 1796'da tahta geçen oğlu I. Pavel⁹⁹ (1796-1801), devlet teşkilatında merkezileşmeye gitti. I. Pavel'in ilk icraatlarından biri annesi döneminde kurulan yerel yönetim teşkilatını merkezileştirme amacıyla değiştirmek oldu.¹⁰⁰ Bu doğrultuda 12 (23) Aralık 1796 tarihinde yayınladığı "Devletin Gubernatorluklara Yeni Taksimatı Hakkında Kararname" ile namestniklik kurumunu ilga etti.¹⁰¹ Yerel idarede onların yerini Senato'ya ve kollegyalara bağlı guberniya idareleri aldı.¹⁰² Böylece II. Yekaterina dönemine ait namestnikliklerin varlığı İmparatoriçe'nin ömrü ile birlikte son buldu. Diğer taraftan sınır bölgele-

⁹² PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 20, No14392, 07.11.1775, 236-237.

⁹³ Pisarkova, 2007: 411; Gaciyeva, 2010: 24; *Sobraniye Soçineniy A.D. Gradovskogo*, 1899: 306.

⁹⁴ Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv (RGIA), F. 1167, Op. 1, D. 141, L. 2a, 3b-5b; *Sobraniye Soçineniy A.D. Gradovskogo*, 1899: 307.

⁹⁵ Denetimin türü geçici ya da devamlı, genel ya da yerel olabileceği gibi denetim görevi ıslah yetkisiyle birlikte de verilebilir. İslah ise işlerin gidişatına, gerçekleştiriliş şekline ya da karara yönelik olabilir. Bkz.: RGIA, F. 1167, Op. 1, D. 141, L. 58b-59b.

⁹⁶ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 104.

⁹⁷ RGIA, F. 1167, Op. 1, D. 141, L. 58b-61a.

⁹⁸ Pisarkova, 2007: 412.

⁹⁹ I. Pavel, II. Yekaterina'nın III. Pyotr'dan olan oğluydu. I. Pavel'in tahta geçişi hakkında bkz.: PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 24, No 17530, 06.11.1796, 1.

¹⁰⁰ I. Pavel'e karşı mesafeli duruş sergileyen Yekaterina, kendisinden sonra onun değil de torunu Aleksandr'ı tahta geçmesini arzu etmişse de bunu gerçek-

leştirilmeden öldü. Böylece 42 yıl nezaret altında yaşadığıktan sonra 1796'da tahta çıkan Pavel, annesinin ortaya koyduğu devlet düzenine karşı tepkili bir siyaset tercih etti. Devlet teşkilatında da annesi döneminde uygulamaya konulan bazı düzenlemeleri kaldırdı, yerel teşkilatlanmayı yeniden tanzim etti. Bkz.: Kurat, 2010: 294-295, 299.

¹⁰¹ 12 (23) Aralık 1796 tarihli kararnameyle (ukaz) imparatorluk genelindeki namestnikliklere (genel gubernatorluklara) son verilmesine rağmen ne söz konusu kararnamede, ne de I. Pavel tarafından yeni yerel idari düzenlemelere dair yayınlanan diğer kararnamelerde genel gubernatorluk ya da namestniklik görevinin tasfiyesine değinilmemiştir. Gubernatorlar için başta "guberniya amiri" olmak üzere yeni görev adları kullanılmıştır. Namestnikler için ise ilk başta "namestniklik yöneticileri", daha sonraları ise "genel gubernator" adları kullanılmıştır. Bkz.: *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 77-78; PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 24, No17634, 12.12.1796, 229-230; RGIA, F. 1167, Op. 1, D. 141, L. 61b.

¹⁰² Yeroşkin, 2010: 141.

rinde ve yeni hakimiyet kurulan topraklarda birkaç guberniyanın bağlı bulunduğu genel gubernatorluk idarelerine dokunulmadı. Bu şekilde imparatorluk genelindeki namestnikliklerden 13'ü guberniyalar çatısı altında birleştirildi. Toplam guberniya sayısı 51'den 42'ye düşürüldü.¹⁰³

Pavel döneminde yerel idareye yönelik bir diğer önemli gelişme ise askeri gubernatorluk görevinin ortaya çıkmasıydı. Askeri gubernatorlar, komutanlık vazifesinin yanı sıra sivil (mülki) kurumların idaresiyle de görevlendirildiler.¹⁰⁴ Dolayısıyla başındaki kişilerin asker olmasına rağmen daha çok sivil kabul edilen gubernatorluk görevi, bu yeni unvanla askeri bir nitelik kazandı.

5. I. Aleksandr ve I. Nikolay dönemlerinde yerel idareye dair reform çalışmaları ve namestniklik

1801'de saray darbesiyle I. Pavel'in yerine tahta çıkarılan oğlu I. Aleksandr (1801-1825), merkezi ve yerel teşkilatta yeni düzenlemelere gitti. Yeni imparator, babasının aksine ülke yönetiminde babaannesi II. Yekaterina'nın prensiplerini ve onun kurduğu teşkilat yapısını esas aldı. Bununla birlikte merkezde I. Pyotr döneminden kalma kollegyalari 8 (20) Eylül 1802'de bakanlıklara dönüştürdü.¹⁰⁵ Bununla birlikte devlet meseleleri bakanlıklara paralel kurulan Bakanlar Komitesi'nde görüşülmeye başlandı.¹⁰⁶ Ayrıca II. Yekaterina'nın aksine yetki ve görevlerini yeniden belirlediği Senato'nun konumunu güçlendirdi.¹⁰⁷ 1 (13) Ocak 1810 tarihli manifestoyla Danıştay'a karşılık gelen Devlet Konseyi'ni kurdu.¹⁰⁸

1802 reformuyla kollegyaların bakanlıklara dönüştürülmesi, bu merkezi kurumlar

ile taşra idareleri arasındaki ilişkiler düzenini de değiştirdi. Öyle ki önceden yerel yönetime dair her meselede gubernatorlar ilgili bakanlığa bağlı kabul edilirken artık guberniyalardaki her bir yerel idari birim, sorumluluk alanına göre doğrudan ilgili bakanlığın emrine girdi. Örneğin; hazine kamarası doğrudan Maliye Bakanlığı'nın, yargı kamarası ise Adalet Bakanlığı'nın idaresine verildi.¹⁰⁹ Yüksek yürütme erki olarak ortaya çıkan bakanlıklar, bu suretle taşrada onlara bağlı birimler aracılığıyla daha önce gubernatorlar tarafından halledilen birçok işi kendi üzerlerine aldılar. Bu durum bakanlıkları yerel yönetime daha müdahil hale getirdi ve gubernatorların nüfuzunu kırdı.¹¹⁰ Fakat bakanların yerel yönetimler üzerinde bu kadar güçlenmesi İmparator tarafından rahatsız edici bulundu.

I. Aleksandr, bakanların artan gücünü dengelemek için yerelde onlarla eşit yetkilere sahip yeni yapılar kurmayı düşündü.¹¹¹ Bakanların yerel yönetim işlerini önemli ölçüde üstlenmiş olması, hükümet nezdinde de olumsuz karşılandı. Nitekim merkezden onlarca guberniyanın yönetilmesi güçtü. Bu durum karşısında hükümet çevrelerinde söz konusu zorluğun ancak imparatorluk topraklarının büyük idari birimlere taksim edilmesi ve bunların başına yüksek dereceli güvenilir memurların atanmasıyla aşılabileceği kanısı oluştu.¹¹² Bu çözüm önerisinin ortaya çıkışında II. Yekaterina dönemi namestniklik (genel gubernatorluk) tecrübesi önemli rol oynadı.

I. Aleksandr döneminde Polonya Çarlığı (1815) ve Besarabya (1816-1823) şeklinde iki namestniklik ve 1802-1825 yılları arasında 13 yeni genel gubernatorluk kuruldu.¹¹³ Fakat İmparator, namestniklik

¹⁰³ Tarhov, 2005: 66-67.

¹⁰⁴ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 78, 82; Yeroşkin, 2010: 197.

¹⁰⁵ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 27, No 20406, 08.09.1802.

¹⁰⁶ Bkz.: Kurat, 2010: 297-315.

¹⁰⁷ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 27, No 20405, 08.09.1802.

¹⁰⁸ PSZRİ, Sobraniye 1, Tom 31, No 24064, 01.01.1810.

¹⁰⁹ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 88.

¹¹⁰ Zlobin, 2014: 124.

¹¹¹ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 88; V.V. Yefimova, 2012: 147.

¹¹² *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 102; Yefimova, 2012: 145-146.

¹¹³ 1782'de kurulan Pribaltık ve 1794'te kurulan Litvanya-Belorus genel gubernatorluklarına ek 1802'de Novorossiya, Malorossiya, 1804'te Perm, Vyatka

(genel gubernatorluk) idarelerinin II. Yekaterina dönemindeki gibi tüm imparatorluk topraklarını kaplamasından yanaydı. Bunun başlıca iki sebebi vardı. Bunlardan birinci, Aleksandr'ın 1802 Bakanlıklar Reformu sonrası ortaya çıkan imparator - bakanlıklar - gubernatorlar şeklindeki hiyerarşik yapıyı imparator - genel gubernatorlar - gubernatorlar şeklinde değiştirmek istemesiydi.¹¹⁴ Bu suretle bakanlıkların nüfuzunun zayıflayacağı taşra idareleri doğrudan imparatora bağlanacaktı. İkinci sebep ise yerel yönetimlerin denetimsiz kalmasıydı. Öyle ki II. Yekaterina'nın taşra idaresini teslim ettiği namestnikler, yetki ve görev tanımlarındaki belirsizliklere rağmen sorumlulukları altındaki yerel yönetimler üzerinde bir denetim mekanizması oluşturmuşlardı. Fakat 1796'da namestnikliklerin lağvedilmesiyle yerel yönetimler üzerindeki bu denetim mekanizması da yıkılmıştı. Yeni düzende yerel yönetimlerin denetiminden sorumlu tek mercii haline gelen savcılıklar ise bu görevi yerine getirmekte oldukça zayıf kalmıştı.¹¹⁵ I. Aleksandr, bahsi geçen iki sebepten ötürü nihayet yerel yönetim teşkilatında namestniklikler meselesini gündeme aldı ve bununla ilgili proje çalışmalarını başlattı.

I. Aleksandr'ın arzu ettiği yerel yönetim sistemine uygun ilk teklif 28 Mart (9 Nisan) 1806'da İçişleri Bakanı Graf¹¹⁶ Viktor

Pavloviç Koçubey'den¹¹⁷ geldi. Koçubey, hazırladığı raporda ülke sınırlarının genişliğini göz önünde bulundurarak başta merkezden uzak bölgelerde olmak üzere imparatorluk topraklarında her birine birkaç guberniyayı içine alacak şekilde genel gubernatorlukların oluşturulmasını önerdi. Koçubey, genel gubernatorların kendilerine bağlı guberniyaların genel denetimden sorumlu tutulmalarını önerirken, bir taraftan da onlara verilecek yetkiler sayesinde birçok meselenin yerinde çözülebileceğini ve bu şekilde merkezin yükünün hafifletilebileceğini ileri sürdü.¹¹⁸ Koçubey'in tasarısı uygulamaya geçirilmediyse de yerel yönetim sistemine dair ilerideki proje çalışmaları için ilk adım oldu.

Yerel yönetim reformuna dair çalışmalarda hükümetin gündemini meşgul eden başlıca konu, yerel yönetimin başına atanacak amirlerin yetkileri ve alt-üst kurumlarla ilişki düzeni meselesiydi. Bununla ilgili temel çalışmalardan biri, ülke genelinde namestnikliklerin kurulması hakkında 1816'da imparatorun emriyle hazırlanan proje oldu. 1816 projesi, imparatorluk topraklarının bütününe kapsayacak şekilde her biri birkaç guberniyadan oluşan 12 okrug kurulmasını ve bu okrugların başına namestniklerin atanmasını önermekteydi.¹¹⁹ Buna göre taşrada yönetimi na-

(1811'de ilga edildiler), 1808'de Finlandiya, 1816'da Moskova, St. Petersburg, 1819'da Tula, Voronej, Orlov, Ryazan, Tambol, 1820'de Arhangelsk, Vologoda, Olonets, 1822'de Doğu Sibirya, Batı Sibirya, 1823'te Mogilev, Smolensk, 1825'te Nijegorod, Kazan, Simbir, Penzen genel gubernatorlukları kuruldu. Bkz.: Zlobin, 2014: 125; *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 379.

¹¹⁴ Zlobin, 2014: 124-125.

¹¹⁵ RGIA, F. 1167, Op. 1, D. 141, L. 62b-63a.

¹¹⁶ Graf: Kökeni Batı Avrupa tarihinde feodal döneme dayanan ve devlet hiyerarşisinde onunla bağlantılı bir soyluluk unvanıdır. Rusya'ya bu unvan I. Pyotr döneminde Almandan geçmiştir. Rus tarihinde ilk graf unvanı 1706'da I. Pyotr tarafından Boris Petroviç Şeremetev'e verilmiştir. 1917'de kadar varlığını koruyan unvan babadan oğula geçmekte olup ekselans, hazret sıfatlarıyla birlikte kullanılmıştır. Bkz.: "Graf", *Bolşoy Entsiklopediçeskiy Slovar*, 1993: 336; "Graf", *Voyennyy Entsiklopediçeskiy Leksikon İzdavaemuy Obşestvom Voyennih i Literatorov*, 1840: 447-448; "Graf", *Entsiklopediçeskiy Slovar*, 1893: 577.

¹¹⁷ Rusya tarihindeki önemli devlet adamlarından biri olan Viktor Pavloviç Koçubey (1768-1834), Poltava Guberniyası'nda doğdu. 1802-1807 ve 1819-1823 yılları arasında İçişleri Bakanlığı yaptı. 1827-1834 arasında ise Devlet Senatosu Başkanıydı. XVIII. yüzyılın son yıllarında Olağanüstü elçi olarak İstanbul'da bulundu. Potyomkin, 2017: 170.

¹¹⁸ *Sbornik russkogo istoričeskogo obşestva*, 1894: 210.

¹¹⁹ 1. Okrug: Merkezi Riga olmak üzere Ostzee (*Pribaltık*) ve Pskov guberniyaları. 2. Okrug: Merkezi Vitebsk olmak üzere Smolensk ve Kaluga, Vitebsk ve Mogilev guberniyaları. 3. Okrug: Merkezi Kiev olmak üzere Malorossiya, Kiev, Harkov, Kursk guberniyaları. 4. Okrug: Merkezi Odessa olmak üzere Novorossiya guberniyaları ve Besarabya Oblastı. 5. Okrug: Merkezi Arhangelsk olmak üzere üç kuzey guberniyası. 6. Okrug: Merkezi Tver olmak üzere Novgorod, Tver, Yaroslavl, Vladimir ve Kostrom guberniyaları. 7. Okrug: Tula merkezli orta Rusya (*srednorusskiye*) guberniyaları. 8. Okrug: Orenburg merkezli Vyatka-Ural bölgesi guberniyaları. 9. Okrug: Kazan merkezli Povolga guberniyaları. 10. Okrug: Tiflis merkezli Kafkasya ve

mestnik - namestniklik kurulu - gubernatorlar - guberniya idaresi şeklinde oluşturulacaktı.

Projeye göre namestnikler, doğrudan imparatora bağlıydı ve taşra teşkilatının en yüksek amiriydi. Temel görevleri; kendilerine bağlı guberniyalardaki kurum ve görevlilerin faaliyetlerini denetlemek, kanunların ve merkezden gelen emirlerin buralarda doğru şekilde uygulanmasını sağlamaktı. Bunun dışında yetki bakımından bakanlarla eş tutulan namestnikler, idare ve yargı üzerinde de söz sahibiydi.¹²⁰ Gubernatorlar doğrudan namestniğe bağlıydı. Onunla birlikte ordu ve donanma hariç guberniyalar bünyesindeki okruğlara ait kurum ve görevliler de namestniğin emri altındaydı. Namestnik, bunlar üzerinde bakan yetkilerine sahipti. Her namestnik, kendisine bağlı tüm kurumları teftiş edip gubernatorlar, gubernator vekilleri, kamara başkanları, savcılar, gümrük amirleri ve askeri memurlar hariç diğer bütün görevliler hakkında tahkikat başlatabilir ve onları geçici olarak görevden uzaklaştırabilirdi. Toplumun alt sınıfına mensup insanların refahından sorumlu tutulan namestnikler, soylu ve şehir seçimlerini kendi denetiminde düzenlemekte ve çıkan sonucu onaylamaktaydı. Yargı üzerinde ise namestniğe verilen yetkiler; mahkemelelerin karar sürecini hızlandırma, savcı ve gubernator tarafından onaylanmış olsa dahi ölüm ve itibarsızlaştırma gibi kararların uygulamasını durdurma şeklindeydi.¹²¹

1816 tarihli projeye göre her namestniklikte bir namestniklik kurulu oluşturulacaktı. Hareket ordusu ve donanma hariç yargı, polis, ekonomi, din, eğitim, posta ve diğer sivil yönetim alanlarındaki tüm birimler bu kurulun sorumluluğundaydı. Başkanlığını namestniğin üstleneceği bu

kurul, namestnik haricinde altı üyeden oluşmaktaydı. Namestniklik kurulunun üyeleri, ilgili bakanlıkların teklifi ve imparator kararnamesiyle atanmaktaydı. Kurulun sorumluluğuna verilen yönetim alanlarının idaresi, uzmanlıklarına göre daireler şeklinde söz konusu altı üye arasında pay edilecekti. Kurul toplantılarında söz konusu altı üye istişari oy hakkına sahipti. Nihai kararlar yetkisi ise namestniğe aitti. Dolayısıyla kurul, danışma mercii niteliğindeydi.¹²² Kurulda kaçıllara teşkilatı mevcuttu.¹²³

Projede belirlenen ilişki düzenine göre namestnik, imparatora Bakanlar Komitesi aracılığıyla arzda bulunmakta ve yine Bakanlar Komitesi aracılığıyla imparatorundan cevap almaktaydı. Bakanlar, namestnik ile sadece olağanüstü durumlarda doğrudan iletişim kurabilirdi. Senato'nun namestnik ile ilişkisi de bakanlar ile olan ilişkisi gibi olmalıydı.¹²⁴ Bunun dışında Senato'nun, kararnameleri doğrudan namestniğe göndermesi, bakanlıkların ise gubernatorlara emirlerini namestnikler üzerinden iletmesi gerekmektedir. Namestniğe bağlı kurumlar, hükümet organlarına ancak namestnik üzerinden arzda bulunmalıydı. Namestnik, mahkeme kararları ve guberniya idaresine dair tüm şikayetleri incelemekle yetkiliydi ve bu şikayetler ancak onun incelemesinden geçtikten sonra bakanlıklara iletilmeliydi. Namestniklere tanınan bir diğer önemli ayrıcalık da bölge şartlarını gözetererek halka ve hazineye za-

Astrahan guberniyaları. 11. Okrug: Tomsk merkezli Sibiryaya. 12. Okrug: Vilnius merkezli Vilnius, Grodno, Minsk, Volın, Podolsk guberniyaları ve Belostok Oblastı. Söz konusu okruğların başına düşünülen genel gubernatorlar (namestnik) listesinde A.P. Yermolov'un Kafkasyaya, F.O. Pauluççi'nin Riga'ya, graf M.S. Vorontsov'un ise Odessa'ya atanması öngörülmüştü. Bkz.: *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 94, 97-98.

¹²⁰ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 95, 97.

¹²¹ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 95-96.

¹²² *Sobraniye Soçineniy A.D. Gradovskogo*, 1899:316.

¹²³ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 96.

¹²⁴ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 96.

rar vereceğini düşündüğü Senato kararnamelelerinin ve bakan emirlerinin uygulamasını durdurma yetkisiydi.¹²⁵

1816 projesi, okruglarda ordu ve donanma birlikleri hariç tüm kurum ve memurlar üzerinde namestniği baş amir kılarken diğer taraftan Bakanlıklar Genel Yasası çerçevesinde bakanların guberniyalarda kendileriyle ilgili kurum ve makamlar üzerindeki yetkilerini korumuştur. Bu durum, namestniğin yetki ve sorumluluklarında denetim işlevini, her ne kadar idari ve adli işlevlerle karışsa da öncelikli hale getirmişti.¹²⁶

Bakanların görüşüne sunulan 1816 tarihli proje hakkında bir tek Maliye Bakanı Graf Dmitriy Aleksandroviç Guryev'in eleştirileri günümüze ulaşmıştır. Namestniklik kurumuna karşı olan Guryev'in I. Aleksandr'ın bu konudaki ısrarcı tavrı karşısında eleştirilerini dikkatli şekilde ifade ettiği gözükmektedir. Guryev, konuyla ilgili raporunda namestniklik kurumunun ihdasına doğrudan karşı çıkmak yerine namestniklerin yetki ve sorumluluklarının ağırlıklı olarak denetim işlevi üzerinden belirlenmesi gerektiği yönünde tavır sergilemişti. Buna bağlı olarak da namestniklerin idari yetkilerinin kısıtlanmasını ve taşra idareleri üzerinde bakanların yetkilerinin muhafaza edilmesini savunmuştu.¹²⁷ Guryev'in görüşleri muhafazakâr merkezi bürokrasi tarafından paylaşılmış olacak ki, 1816 projesi ülke genelinde uygulamaya konulmadı. Diğer taraftan 1816 projesi

esas alınarak başka projeler üzerinde çalışmalar devam ettirildi.¹²⁸

1816 projesinin ortaya koyduğu ilkeler temelinde yerel yönetimler meselesiyle ilgili ilk çalışma, 1818'de imparatorun emriyle ülke topraklarının genel gubernatorluk okruglarına taksimatına dair proje çalışmalarında yer alan General Yaver Aleksandr Dmitrieviç Balaşov (Balaşev) tarafından kalem alındı. Balaşov'un hazırladığı projenin deneme amaçlı uygulanması için 4 (16) Kasım 1819 yılında Orlov, Tula, Rязan, Tambov ve Voronej guberniyalarından bir okrug oluşturuldu.¹²⁹ Bu pilot bölgenin başına da Balaşov'un kendisi atandı.¹³⁰

Aleksandr'ın direktifiyle 1816 tarihli projeden faydalanılan bir diğer önemli çalışma, 1820 tarihli Anayasa taslağıydı. Bu haliyle söz konu Anayasa taslağı, yerel yönetimler meselesinde önemli bir yere sahipti. Taslakta Rusya'nın namestnikliklere, namestnikliklerin guberniyalara, guberniyaların uyezdlere ve uyezdlere de okruglara bölünmesi öngörülmekteydi. Bununla birlikte her namestniklik bünyesinde namestniklik kurulunun oluşturulması, bu kuruldan çıkan kararların da onun bağlı olduğu namestnik tarafından onaylanması önerilmişti.¹³¹

1821'de Petersburg'a dönen Sibirya Genel Gubernatoru Mihail M. Speranskiy, İmparator emriyle namestnikliklerin kurulması ve onların hukuki statüsü hakkındaki teorik çalışmalara dahil oldu.¹³² Namestnik ve namestniklik yerine "genel gubernator" ve "oblast" isimlerini¹³³ kullanmayı tercih

¹²⁵ *Sobraniye Soçineniy A.D. Gradovskogo*, 1899: 316; *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 96.

¹²⁶ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 96-97.

¹²⁷ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 99-109.

¹²⁸ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 98.

¹²⁹ Yefimova, 2012: 145; *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 103, 109.

¹³⁰ Balaşov, bu görevi 1828 yılına kadar devam ettirdi. Bkz.: "Balaşev, Aleksandr Dmitriyeviç", *Russkiy Biograficeskiy Slovar*, 1900: 442-444.

¹³¹ Yefimova, 2012: 150; *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 100-101;

¹³² M.M. Speranskiy, 1800'lü yılların başında Koçubey ile neredeyse eş zamanlı reform çalışmalarına dâhil edilmişti. Hazırladığı projede genel gubernatorluk kurumunun sadece Sibirya, Kafkasya, Orenburg, Novorossiya ve Don Kazakları toprakları gibi özel yerel şartlarla imparatorluğun geri kalan kısmından ayrılan kenar bölgelerde kurulmasını savunmuştu. Buna göre söz konusu bölgelerde imparatorluk kanunlarının bölge şartlarına göre değişiklik göstermeliydi. Muhafazakâr bürokrasiye gerek yerel gerekse merkezi devlet yönetimine dair sunduğu fikirleri kabul et-tiremeyen Speranskiy, 1812'de Petersburg'dan uzaklaştırılıp Sibirya'ya görevlendirildi. Bkz.: *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 89-91.

¹³³ Speranskiy'in tasarısında geçen kavramlara sadık kalınmıştır.

eden Speranskiy, hazırladığı projede oblast yönetimlerini bakanlıklarla eşitleyip onları aynı kurallar, yetkiler ve hiyerarşi düzeyiyle birlikte bakanlıklar sistemine dahil etmeyi önerdi. Buna göre oblast yönetimleri yerelde Senato'ya bağlı bakanlıklar niteliği kazanacaktı. Böylece bakanlık teşkilatı; biri genel (ilgi alanına göre), diğeri ise yerel (oblastlara göre) olmak üzere iki çeşide ayrılacaktı. Dolayısıyla bakanlarla aynı statüye sahip genel gubernatorlar, hem Senato üyesi hem de Bakanlar Komitesi üyesi olacaktı.¹³⁴

Speranskiy'nin projesine göre oblast yönetimi, genel gubernator ve onun başkanlığındaki oblast kurulundan oluşmaktaydı. Genel gubernatorların göreve atanıp görevden alınmaları doğrudan imparator takdirine bağlıydı. Gubernatorlar, gubernator yardımcıları ve guberniya kamara başkanlarının tayini ise genel gubernatorların fikri alınarak ilgili bakanların teklifi doğrultusunda çıkan imparator kararnamesiyle gerçekleşmekteydi. Danışma niteliğindeki oblast kurulunun üyeleri, ilgili bakanlara fikirlerini iletme yetkisine sahipti. Projede oblast yönetiminin denetim bakımından Senato'ya, oblast içindeki tüm guberniya kurumlarının (yargı hariç eğitim, ulaşım yolları, gümrük, maden, sağlık vd.) ise oblast yönetimine bağlı olması öngörüldü. Fakat memurların göreve tayini, görevden azli ve uzaklaştırılması ilgili bakanlıkların yetkisine bırakıldı. Bunların yanı sıra iç güvenliği sağlayan birlikler, iç işlerine karışılmaması kaydıyla genel gubernatorlara bağlandı. Kara ve deniz kuvvetleri ise genel gubernatorlardan bağımsız kılındı.¹³⁵

Speranskiy'nin projesinde genel gubernatorlar, yerel idare organlarının kararlarını

iptal etme ya da düzeltme yetkisine sahipti. Sivil gubernatorlar ile adalet kameraları arasındaki görüş ayrılıklarında nihai karar genel gubernatorlara aitti. Speranskiy, her ne kadar oblastlarda denetim ile yönetim işlevlerinin birbirinden ayrı tutulması gerektiğini savunmuşsa da projesinde genel gubernatorların yargı ve guberniya yönetimine aktif şekilde müdahil olmasına imkan tanımış oldu. Bu prensipler temelinde Speranskiy, 1822 yılında "Oblast Yönetimi Kuruluşu Projesi" adıyla çalışmasını imparatora sundu. Genel itibarıyla proje, 1816'da sunulan namestnikliklerin kuruluş projesine getirilmiş eleştirel bir düzenleme olup aynı zamanda onun temel ilkeleri üzerine inşa edilmişti.¹³⁶

I. Aleksandr'ın ömrü başlattığı proje çalışmalarını nihayete erdirmeye yetmedi. 6 (18) Aralık 1825'te tahta geçen I. Nikolay, abisinin döneminden kalma devlet yönetimine dair projeleri incelemek üzere 6 (18) Aralık 1826'da gizli komite kurdu.¹³⁷ Komite, imparatorluk topraklarının genel gubernatorluklara taksimi ve genel gubernatorun yetki ve sorumlulukları meselesini tekrar ele aldı. Bu konuda komitenin görüşü, genel gubernatorluk idarelerinin sadece Petersburg ve Moskova ile genel düzen dışında tutulan gayri Rus nüfusun yoğun olarak yaşadığı Sibirya, Orenburg, Kafkasya, Novorossiysk, Baltık gibi kenar bölgelerde korunması yönünde oldu.¹³⁸ 6 (18) Haziran 1827'de komitenin bu görüşü imparator tarafından onaylandı. Buna bağlı olarak 1820'li ve 1830'lu yıllarda ülke genelindeki genel gubernatorluk idarelerinin ilgasına gidildi.¹³⁹ Böylece genel gubernatorluklar kenar bölge yönetim organlarına dönüştürüldü. Bu düzen 1917'ye kadar devam etti.

¹³⁴ Yefimova, 2012: 147-148; *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 102-103;

¹³⁵ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 107-109.

¹³⁶ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 106, 108-109.

¹³⁷ Başında Koçubey'in bulunduğu komitenin üyeleri D.N. Bludov, Knez İ.V. Vasilçikov, Knez A.N. Golitsın, D.V. Daşkov, Baron İ.İ. Dibiç, M.M. Speranskiy, Graf

P.A. Tolstoy idi. Bkz.: *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 117.

¹³⁸ *Sobraniye Soçineniy A.D. Gradovskogo*, 1899: 328; *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 117-119, 122-123; Yefimova, 2012: 156-157.

¹³⁹ Bu yıllar arasında Arhangelsk, Vologoda, Olonets, Ryazan, Tula, Voronej, Orlov, Tambol, Nijegorod, Kazan, Simbir, Pezen genel gubernatorlukları ilga edildi. Bkz.: Zlobin, 2014: 125.

I. Nikolay döneminde kurulan beş yeni genel gubernatorluk ile birlikte imparatorluğun belli bölgelerinde toplam 13 genel gubernatorluk muhafaza edildi. Bunlardan ayrı olarak hâkimiyetin tam olarak tesis edilemediği iki bölgede namestniklik idaresi varlık gösterdi. Bunlardan biri 1815'te I. Aleksandr tarafından kurulan Polonya Çarlığı Namestnikliği, diğeri 1844'te Nikolay tarafından kurulan Kafkasya Namestnikliği idi.¹⁴⁰ Bu idari taksimat düzeni, 18. yüzyılda eş anlamlı kullanılan namestniklik-generel gubernatorluk idarelerinin bir asır sonra birbirinden ayrıldığına işaret etmekteydi. Bu ayırım sadece kavramsal değil, sistemsel ve yapısalı. Öyle ki 19. yüzyılda ortaya çıkan yerel yönetim sisteminde genel gubernatorlukların Rusya idari teşkilatındaki yeri ve yönetim şekli, yerel yönetimlere dair imparatorluk mevzuatında mevcut olan yasalarda yerel şartlara göre münferit konularda yapılan yeni düzenleme ve eklemelerle belirlenmiş vaziyetteydi. Fakat bunlar kendi aralarında yerel şartlara göre farklı iktidar özellikleri göstermekteydi. Bu farklılıklar yasalar çerçevesinde değil, söz konusu idari birimlerin başına atanan üst düzey memurların kişisel özellikleri ve imparatora yakınlıklarıyla kendini göstermekteydi.¹⁴¹ Namestnikliklerde ise durum daha farklıydı. Çünkü namestniklik idarelerine dair genel bir mevzuat mevcut değildi. Onun için münferit konular dışında ayrıca namestniklik umumi yönetimine dair özel yasa ve nizamnameler hazırlanması gerekmekteydi. Buna göre devletin hâkimiyet altına almakta güçlük çektiği bölgelerde kurduğu namestnikliklerin yönetim şekli, teşkilatı ve başındaki amirin merkez ve yerel yönetim organlarıyla ilişki düzeni, o bölgenin sahip olduğu özel şartlara göre istisnai şekilde belirlenmekteydi.

Bu dönemde namestniklik ve genel gubernatorluk idarelerinin teoride ve uygulamada birbirinden ayrıldığına bir diğer göstergesi Kafkasya'da karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 1845'te kurulan Kafkasya Namestnikliği bünyesinde 1856'da Kutaisi Genel Gubernatorluğu¹⁴², 1860'ta ise Tiflis Genel Gubernatorluğu¹⁴³ oluşturulmuş, diğer taraftan namestniğe bağlı bazı idari amirlere genel gubernator yetkileri verilmiştir.¹⁴⁴ Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda I. Petro döneminden itibaren Rus devlet teşkilatı tarihinde kavramsal, işlevsel ve hukuki bakımdan birbirine karşılık gelen namestniklik ve genel gubernatorluk kavramlarının 19. yüzyılın ilk yarısında yapılan düzenlemelerle birbirinden ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Rus devlet teşkilatının ve bürokrasisinin kanunlar temelinde düzenlenmesi, ilk Rus devletinin ortaya çıkışından yaklaşık altı asır sonra gerçekleşmiştir. 15. yüzyılda Moskova Büyük Knezliği'nin egemen bir Rus devleti haline gelmesiyle başlayan merkezîyetçi düzenlemeler neticesinde ilkel yapıdaki eski yönetim organları terk edilmiş, devlet teşkilatı kurumsal hale getirilmeye çalışılmıştır. Kökeni 9. yüzyılın sonuna dayanan ve yerel yönetim organı olarak 12. yüzyıldan itibaren Rusça kaynaklarda ismi zikredilmeye başlayan namestniklik kurumunun 20. yüzyılın başına kadar sürecek olan değişim süreci de bu merkezîyetçi düzenlemelerle başlamıştır.

Rus devlet teşkilatı tarihinde namestniklik kurumunun gelişim sürecinde 12. yüzyıl ile 16. yüzyılın ilk yarısını kapsayan zaman dilimini birinci dönem olarak kabul etmek mümkündür. Bu dönemde namestniklik kurumu ortaya çıkmış ve gayet ilkel bir ya-

¹⁴⁰ Zlobin, 2014: 126.

¹⁴¹ *İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva*, 2003: 128.

¹⁴² RGIA, F. 1268, Op. 8 (1856 g.), D. 286, L. 1a-3b. *Voenno-Statistiçeskoje Obozrenie Rossiyskoy İmperii*, 1858: VII-VIII.

¹⁴³ RGIA, F. 1268, Op. 10 (1860 g.), D. 39, L. 1a-b.

¹⁴⁴ 1860'ta oluşturulan Dağıstan Oblastı ve 1862'de oluşturulan Terek Oblastı amirlerine, 1862-1864 yıllarında kurulan askeri okruğlardan bazılarında birlik komutanlarına genel gubernator yetkileri verilmiştir. Bkz.: AKAK (1904), Tom 12, No 377, Tiflis, 434; RGIA, F. 1268, Op. 15, D. 15, L. 3a; PSZRİ, Sobraniye 2, Tom 37, Çast 1, No 38326, 29.05.1862, 499; Yeroşkin, 2010: 251

pıda knezler adına yerelde idareyi gerçekleştirmiştir. Bu dönem namestniklik kurumunun öne çıkan özelliği, ilkel teşkilat yapısının yanı sıra herhangi bir genel yasa ve nizamnameye dayalı hukuki dayanağının olmayışıdır. Dolayısıyla knez adına yönetmek üzere gönderildikleri bölgede namestnikleri sınırlandıran ya da denetim altında tutan hiçbir mekanizma yoktur. Böyle bir düzende namestnik olarak atanan kişilerin bu makama bakış açıları da ilk dönem namestniklik kurumunun özelliğini yansıtmaları açısından önemlidir. Öyle ki bu dönemde herhangi bir bölgeye namestnik olarak atanan boyarlar için söz konusu makam, bir görevden ziyade daha önce yaptıkları hizmetler karşılığında knezin onlara vermek zorunda oldukları bir mükâfattı. Böylesine bir sistemde merkezin yerel idare üzerindeki otoritesi de anlaşılacağı üzere oldukça zayıf kalmaktaydı. Moskova merkezli egemen Rus Devleti'nin ortaya çıkışı sonrası namestniklik kurumunun ilk başta merkezîyetçi politikalar çerçevesinde yeni düzenlemelere maruz kalması ve ardından da 16. yüzyılın ikinci yarısında ilga edilmesinin sebebi de buydu. Bundan sonra diplomatik bir unvan olarak varlığını sürdüren namestnik kavramının yeniden yerel yönetim teşkilatına dönmesi ise ancak 18. yüzyılda mümkün olmuştur.

18. yüzyılda I. Petro ve II. Yekaterina'nın uyguladığı yerel yönetim reformları çerçevesinde yeniden yerel yönetim teşkilatında ismi zikredilmeye başlayan namestniklik kavramının bu yüzyılda geçirdiği değişimler, kurum tarihinde ikinci dönem olarak kabul edilebilir. I. Petro döneminde namestnik ve namestniklik kavramları, Rus Devlet teşkilatına giren Avrupa kökenli gubernator ve guberniya kavramlarıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Kanunnamelerde geçen bu kullanım şekli incelendiğinde, söz konusu kavramların birbirinin eş anlamlısı olarak kabul edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu haliyle Rus toplumuna yabancı olan gubernator ve guberniya kavramlarına namestnik ve namestniklik kavramları ile açıklama getirilmeye çalışılmıştır. Aynı kullanıma başvuru II.

Yekaterina döneminde bu durum biraz karışık bir hal almıştır. Nitekim II. Yekaterina, ilk başta ülkeyi aynı zamanda namestniklik olarak adlandırdığı guberniyalara taksim etmeyi ve her guberniyanın başına gubernator haricinde bir de namestnik atamayı planlamıştır. Buna göre namestniklerin gubernatorlar amirliğindeki guberniya yönetimlerini denetlemekle mesul tutulması öngörülmüştür. Fakat daha sonra kadro yetersizliğinden dolayı her guberniyaya değil de birkaç guberniyanın başına bir namestnik atanmasına karar verilmiştir. Buna bağlı olarak namestniklere aynı zamanda genel gubernator, birkaç guberniyayı kendisine bağlayan namestnikliklere de genel gubernatorluk denilmiştir. Bu suretle imparatorluk toprakları birkaç guberniyadan oluşan namestnikliklere, yani genel gubernatorluklara taksim edilmiştir. Bu durum II. Yekaterina'dan sonra tahta geçen oğlu I. Pavel'in namestniklikleri ilga etmesiyle son bulmuştur.

I. Pavel sonrası 1801'de Çarlık tacını giyen I. Aleksandr ve ardından 1825'te tahta çıkan I. Nikolay dönemleri, namestniklik kurumu tarihinde üçüncü dönem olarak kabul edilebilir. Bu dönemde imparatorluk yerel idari taksimatı ve yönetim sistemine dair reform çalışmaları devam ettirilmiş ve neticelendirilmeye çalışılmıştır. I. Aleksandr'ın başlattığı bu reform sürecinde imparatorluk topraklarının II. Yekaterina dönemindeki gibi namestnikliklere taksim edilmesi ve bu idari birimlerin başına bakanların yetkilerine sahip yüksek memurların atanması fikirleri etrafında tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalarda söz konusu idari birimlerin namestniklik mi, genel gubernatorluk mu, yoksa başka ifadelerle mi isimlendirileceği ve bunların başındaki kişilerin yetkileri ve ilişkiler düzeninin nasıl olması gerektiği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu tartışmaların kaynağı I. Aleksandr'ın yerel yönetimler üzerinde bakanların değil, kendisi tarafından atanan ve doğrudan kendisine bağlı yüksek memurların yetkili olmasını istemesinden kaynaklanmıştır.

İmparator, bu suretle bakanları aradan çıkararak yerel yönetimleri doğrudan kendisine bağlamayı arzu etmiştir.

I. Aleksandr'ın başlattığı reformlar, onun ölümü ardından tahta geçen I. Nikolay döneminde tamamlanmıştır. Sonuçta ortaya çıkan idari taksimat düzeninde imparatorluk topraklarının tümünde namestniklik ya da genel gubernatorluk gibi merkezle ilişkilerde ayrıcalıklara sahip özel idarelerin kurulması gereksiz görülmüştür. Bununla birlikte söz konusu yapıların sadece imparatorluk genel kanunlarının uygulanmasında zorluk yaşanan özel şartlara sahip bölgelerde muhafaza edilmesine karar verilmiştir. Bu bölgeleri imparatorluğun geri kalan kısmından ayıran en önemli özellik ise buralarda hâkim nüfusun gayri Rus olmasıdır. 19. yüzyılın ilk yarısında söz konusu bölgelerde oluşturulan idari birimlere genel gubernatorluk denilirken bir tek hâkimiyetin kurulmasında ciddi sorunlarla karşılaşılan Polonya ve Kafkasya'da namestniklik idarelerine başvurulduğu görülmektedir. Bununla birlikte Kafkasya'daki namestniklik idaresi bünyesinde genel gubernatorluklar kurulmuştur. Dolayısıyla 19. yüzyılın ilk yarısında kurulan yerel yönetim ve idari taksimat düzeninin namestniklik tarihi açısından iki önemli sonucu olmuştur. Bunlardan ilki, namestniklik veya genel gubernatorluk idarelerinin II. Yekaterina dönemindeki gibi imparatorluk genelinde değil, özel şartlara sahip kenar bölgelerde uygulamaya konulması, dolayısıyla da bu idari yapının artık belli bölgelere has bir yönetim şekline dönüşmesidir. Diğer önemli sonuç ise 18. yüzyıldan itibaren eş anlamlı kabul edilen namestniklik ile genel gubernatorluk idaresinin birbirinden ayrılması ve namestniklik idaresinin statü bakımından genel gubernatorlukların üzerinde kabul edilmesi olmuştur. Bütün bu hususlar dikkate alındığında 19. yüzyıldan itibaren namestniklik idarelerinin her ne kadar önemli benzerliklere sahip olsa da "genel gubernatorluk" olarak adlandırılmasının hatalı olacağını ve karışıklığa yol açacağını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Rossiyskiy Gosudarstvennyy İstoriçeskiy Arhiv (RGİA) (*Rusya Devlet Tarih Arşivi*)

Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voyenno-İstoriçeskiy Arhiv (RGVİA) (*Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi*)

Kaynak Eserler – Yayımlanmış Belgeler

Akti, Sobranniye Kavkazskoy Arheografiçeskiy Komissiyey (AKAK) (*Kafkasya Arkeografi Komisyonu Tarafından Derlenen Belgeler*)

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskiy İmperii (PSZRİ) (*Rusya İmparatorluğu Bütün Kanunlar Külliyyatı*)

Tetkik Eserler

Andreyevskiy, İ. Ye., (1864), *O Namestnikah, Voevodah i Gubernatorah*, S.Peterburg.

Baskakov, A. N.-Golubeva, N. P.-Kyamileva, A. A. i dr., *Bolşoy Turetsko-Russkiy Slovar: 200 Tıs. Slov i Slovoçetaniy*, Moskva: Jivoy Yazık.

Blinov, İ. A., (1905), *Gubernatori. İstoriko-Yuridiçeskiy Oçerk*, S.Peterburg.

Boçkarev, P. S. (1940), *Voyenniy Turetsko-Russkiy Slovar*, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannih i Natsionalnih Slovarey.

Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, Tom 15, (1952), (Gl. Red. B.A. Vvedenskiy), Moskva: Gosudarstvennoye Nauçnoye İzdatelstvo.

Bolşoy Entsiklopediçeskiy Slovar, (1993), (Gl. Red. A.M. Prohorov), Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.

Entsiklopediçeskiy Slovar, (1893), (Red. İ. Ye. Anreyevskiy), Tom IX A, S.Peterburg: F.A. Brokgauz, İ.A. Yefron.

Gaciyeva, Ya. R., (2005), "K Voprosu ob İnstıtute Namestniçestva v Rossii", *Vestnik Dagestanskogo Gosudarstvennogo Universtiteta*, Seriya 2: Obşestvennie Nauki, No 2, 23-26.

- Hosking, Geoffrey, (2011), *Rusya ve Ruslar. Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, (Çev. Kezban Acar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnstitut General-Gubernatorstva i Namestniçestva v Rossiyskoy İmperii*, (2003), (Red. V.V. Çerkesov), Tom 1, S.Peterburg: Yuridiçeskiy Tsentr Press.
- Kamalov, İlyas, (2009), *Altın Orda ve Rusya (Rusya Üzerindeki Türk-Tatar Et-kisi)*, İstanbul: Ötüken.
- Korf, A. S., (1901), “Oçerk İstoriçeskogo Razvitiya Gubernatorskoy Doljnosti v Ros-sii”, *Vestnik Prava. Jurnal Yuridiçeskogo Obşestva pri İmperatorskom S.Peterburgskom Universiteta*, 31/9, 130-147.
- Kurat, Akdes Nimet, (2010), *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara: TTK.
- Pisarkova, L. F., (2007), *Gosudarstvennoye Upravleniye Rossii S Kontsa XVII Do Kontsa XVIII Veka. Evolyutsiya Byurokratiçeskoy Sistemi*, Moskva: ROSSPEN.
- Potyomkin, E.L., (2017), *Biografiçeskiy Slovar: Vişşıye Çını Rossiyskoy İmperii*, Tom II, Moskva.
- Russkiy Biografiçeskiy Slovar*, (1900), Tom II, S. Peterburg.
- Saray, Mehmet, (1989), “Altın Orda Han-lığı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 538-540.
- Sbornik Russkogo İstoriçeskogo Obşestva*, (1894), Tom 10, S.Peterburg.
- Sobraniye Soçineniy A. D. Gradovskogo*, (1899), Tom 1, S.Peterburg.
- Talina, G. V., (2012), *Namestniki i Namestniçestva v Kontse XVI-Naçale XVIII Veka*, Moskva: Prometey.
- Tarhov, S., (2005), “İzmeneniye Administrativno-Territorialnogo Deleniya Rossii v XIII-XX. vv.”, *Logos*, 1/46, s.65-101.
- Vernadsky, George, (2007), *Moğollar ve Ruslar*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), İstanbul: Selenge Yayınları.
- Vladimirskiy-Budanov, M. F., (1887), *Hrestomatiya po İstorii Russkogo Prava*, Kiev-S.Peterburg.
- Voyenniy Entsiklopediçeskiy Leksikon İzda-vaemiy Obşestvom Voyennih i Literatorov*, (1840), Çast 4, S.Peterburg.
- Voenno-Statistiçeskoye Obozrenie Rossiyskoy İmperii*, (1858), Tom 16, Çast 5, S.Peterburg.
- Yefimova, V. V., (2012), “Priçını Vvedeniya i Otmenı General-Gubernatorstv Pri Aleksandra I”, *Trudi İstoriçeskogo Fakulteta Sankt-Peterburgskogo Universiteta*, No 11, 145-162.
- Yeroşkin, N. P., (1968), *İstoriya Gosudarsvennih Uçrejdeniy Dorevolyuetsionnoy Rossii*, Moskva: Vişşaya şkola.
- Zlobin, Yu. P., (2014), “General-Gubernatorstva v Sisteme Rossiyskogo Regionalnogo Upravleniya v XIX-Naçale XX Veka”, *Vestnik OGU*, 7/168, 124-129.

Zavoykin, Aleksei A., “A Public Building of the 4th Century BC on the Phanagoria Acropolis”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, ss.213-243.
DOI: 10.31765/karen.668176

A PUBLIC BUILDING OF THE 4th CENTURY BC ON THE PHANAGORIA ACROPOLIS*

Aleksei A. ZAVOYKIN**

* Araştırma makalesidir.

** Aleksey A. Zavoykin, Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher in the Department of Classical Archaeology, Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia, E-Posta: bospor@inbox.ru

ORCID: 0000-0002-1576-5802

Çevirmen: Richard L. Bland, Museum of Natural & Cultural History University of Oregon, E-Posta: rbland@uoregon.edu

ORCID: 0000-0001-8439-5318

Keywords: Phanagoria, Acropolis, Archaic and Classic Periods, Hellenism, Architecture, Layout, Foundation, Pavement, Fire.

Anahtar Kelimeler: Arkaik ve Klasik Dönemler, Helenizm, Mimari, Plan, Kurum, Kaplama, Yangın.

Gönderim Tarihi: 05.07.2019

Kabul Tarihi: 02.10.2019

Abstract: The most interesting and important discoveries made during excavations at the Phanagoria acropolis (“The Upper City” excavation) in the last decade are connected with investigation of strata and structures of the second half of the 6th–first half of the 5th centuries BC, as well as with the end of the 2nd–first half of 1st centuries BC. This can be explained primarily by the fact that the strata of other periods have been more poorly preserved or not preserved at all. Preliminary remarks are given in this paper on materials of one interesting architectural complex of the first half of 4th century BC that was constructed on the place of a public building that burned down in the mid-5th century BC. Analysis of the remaining wall foundations allows us to determine the area of the building and its planning. On this basis it is possible to assume that the building had at least two floors. Its roof was tiled. The entrance to the building, adorned with a portico with two columns, was located on the east side. The house was enclosed on three sides (west, north, and east) by paved squares and a street, while on one side (south) it bordered on a large substantial structure whose function is obscure. It is also impossible now to draw conclusions on the functional purpose of the building (460), which was destroyed by a conflagration in 350s BC.

M.Ö. 4. YÜZYILDA PHANAGORIA ACROPOLIS’TE BİR KAMU BİNASI

Öz: Son on yılda Phanagoria akropolünde (“Yukarı Şehir” kazısı) yapılan kazılar sırasında yapılan en ilginç ve önemli keşifler MÖ 2. yy’ın son ve MÖ 1. yy’ın ilk yarısı ile birlikte MÖ 6. yy’ın ikinci yarısı ve MÖ 5. yy’ın ilk yarısının tabaka ve yapılarının incelenmesi ile bağlantılıdır. Bu

öncelikle diğer dönemlerin tabakalarının daha zayıf olarak korunmuş olması veya hiç korunmamış olması ile açıklanabilir. Bu makalede, MÖ 5. yy'ın ortalarında yanan bir kamu binasının yerine inşa edilen, MÖ 4. yy'ın ilk yarısındaki ilginç bir mimari kompleksin malzemeleri üzerine ön açıklamalar verilmiştir. Kalan duvar temellerinin analizi, binanın alanını ve planlamasını belirlememizi sağlar. Bu temelde binanın en az iki katı olduğunu varsaymak mümkündür. Çatısı döşenmiştir. İki sütunlu bir revak ile bezenmiş binanın girişi doğu tarafındadır. Binanın bir tarafı (güney) işlevi belirsiz olan büyük bir önemli yapı ile çevriliyken üç tarafı (batı, kuzey ve doğu) taş döşemeli alan ve bir sokak ile çevrelenmiştir. Ayrıca, M.Ö. 350'lerde bir yangınla yıkılan binanın (460) fonksiyonel amacı hakkında sonuç çıkarmak da imkansızdır.

Over the last decade the most interesting and important discoveries made during excavations at the acropolis of Phanagoria (“The Upper City” excavation) are connected particularly with investigations of layers and architectural remains of the second half of the 6th–first half of the 5th centuries BC, as well as the end of the 2nd–1st half of the 1st century BC. This can be explained in first order by preservation of the relevant cultural remains, but also by the character of the events that led to their formation (the founding of the polis and establishment of its urban structure, the destruction of the most ancient structures in a fire of the mid-5th century BC, and construction of the royal residence of Mithridates Eupator and its destruction during the course of the Phanagoria uprising of 63 BC.¹

On the background of these bright discoveries the history of this region of the city appears dissonant in this period, which is justly considered the “Golden Age” of the Bosphorus—the 4th century BC. And such a state of affairs is understandable. Here the cultural layer of the 3rd–end of the 2nd centuries was practically not preserved at all (it was apparently destroyed during the

subsequent rebuilding of the area, including clearing and leveling of the area before construction of the “palace complex” at the end of the 2nd–beginning of the 1st centuries BC). In addition, comparatively little was preserved of the buildings of the previous century. In particular, these were not parts of buildings (or other features—pits, basins) that were buried relative to the level of their synchronous life on the surface. All surface, that is, most fundamental elements of architectural structures of the time of efflorescence were completely demolished and in the best case only traces of them remained.

All this makes extremely difficult the study of the history of the Phanagoria acropolis in this period when, one would think, its architectural design had reached its highest point. But this work is necessary. And in this article, we will examine the remains of one of the structures that occupied one of the main points in the public center of the city up to the middle of the 4th century BC.² The work presented to the reader is inevitably descriptive, “reporting” in nature. However, on the basis of the material examined more general questions are raised in it, to answer which, I hope will be possible in the near future, when all the data obtained as a result of many years of excavation in the “Upper City” of Phanagoria by the Phanagoria Expedition of the Institute of Archaeology (IA), Russian Academy of Sciences (RAS), will be analyzed.

Fig. 1. General view of the complex of structures (460, 474, 169–169a) in the middle part of the Western Area. View from W to SW.

¹ See, for example, Abramzon and Kuznetsov 2010; 2011; Zavoykin and Kuznetsov 2011; 2013; Kuznetsov and Zavoykin 2010; Kuznetsov 2011a; and others.

² Briefly about this, see Zavoykin 2017.

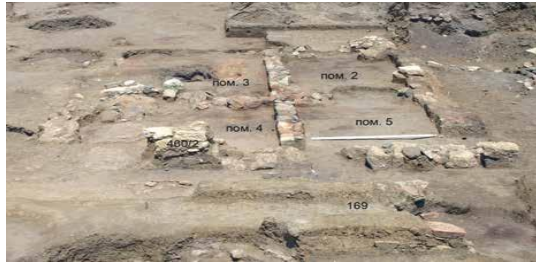

Fig. 2. General view from the south to the remains of building 460. View from the south.

Fig. 3. The same. View from the north.

Over the extent of several field sessions (2004, 2005, 2010, and 2011)³ the Phanagoria Expedition of the IA RAS investigated the remains of a primary building (460) of the first half of the 4th century BC (Figs. 1–3). Several circumstances attract special interest in it. First, its very location (on the acropolis)—and considering the design characteristics of the feature—provides a basis for designating it a public building. Second, the rather poor preservation of the 4th century BC structural remains in the examined area should in general be taken into consideration—structures of the first half of this century are a great rarity here. Third, this building was a central element of the complex of structures that appeared on the acropolis at approximately the boundary of the 5th and 4th centuries BC. And finally, fourth, after the ruin of the building in a fire in the 50s of the 4th century BC⁴ this region of the acropolis underwent redevelopment, in the course of which the buildings were reoriented—strictly to cardinal directions—

³ The temporary gap is explained by the fact that the eastern part of the house was located on the western edge of the Central Area, and the western (approximately three-quarters of the building)—in the Western Area, investigations in which were begun only in 2006.

⁴ Zavoykin and Monakhov 2012: 120.

whereas in the preceding period buildings were constructed with some deviation from them (NNW-SSE).

If we speak of the location of the building it is especially important to pay attention to the fact that the outer foundations of the walls lay precisely on the walls of the northern room of a public building (294) constructed as early as the second half of the 6th century BC and lost in a fire in the mid-5th century BC (Figs. 4 and 5),⁵ thus “inheriting” the traditional orientation. It would seem that this fact permits us to think about a certain succession of the diachronic buildings separated by approximately half a century. However, in my view, if the difference in their sizes and plans does not completely exclude the assumption of their possible functional continuity, it in any case does not provide a possibility for insisting on this (and rather inclines one to think of a fundamental difference in assignment of the two buildings).

Fig. 4. Buildings 294 and 460, stratigraphic cross section (along the western border of the Central Area).

⁵ The stones of the foundation of the eastern wall (208) lie on the stone foundation of wall 294/1 (Figs. 19 and 20); the southern wall (460/2) is on the raw brick partitioning wall 294/3 (Fig. 4: 1 and 2); the partitioning wall 460/3—on the western raw brick wall 294/6; and the northern wall (460/4)—on the outer northern wall 294/4.

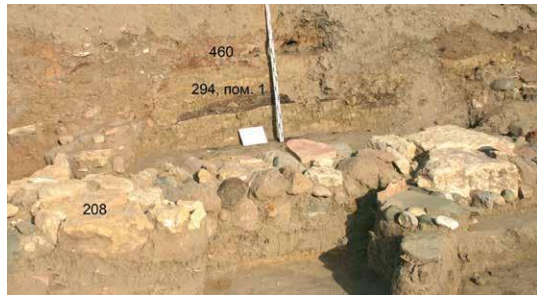

Fig. 5. Masonry of the foundation 208 and layers of destroyed buildings 294 (below) and 460 (above).

In spite of the significant losses caused by the dismantling of the stone masonry of the above-ground part of the building's walls after its destruction and then, after many centuries, by numerous domestic pits, the plan of building 460 is established in general features quite reliably. It was a square with sides approximately 10 x 10 m, the inner area of which was divided by partitioning walls into five rooms. The eastern partitioning wall (460/1), which passed from the north wall to the south, divided the eastern room (1) from a block of four rooms formed by the crossing of two partitioning walls (Fig. 6). The primary wall 460/5 along the axis W-E separated the interior expanse into northern and southern "compartments," while the narrow wall 460/3 along the N-S axis separated these two "compartments" into four rooms: northeast—room 2, northwest—room 3, southwest—room 4, and southeast—room 5 (Figs. 2, 3, 6, 7, 8). In favor of that, room 1 opened to the east is indicated by the fact that on the eastern foundation of the building (208), at an equal distance from the north and south ends of its masonry, were two retaining platforms of large limestone blocks, evidently intended for placement of columns. Also, indirectly favoring this is the character of the floor of this room, which is covered with fine gravel. If so, then it is evident that the entrance (or entrances) into the interior rooms of the building must have been located on this

same side, through a doorway (or doorways) in wall 460/1 (it was not preserved).

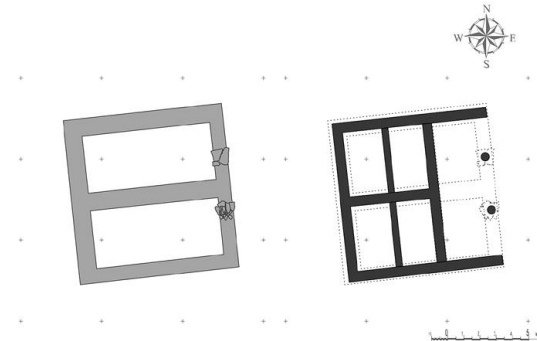

Fig. 6. Stages of construction of building 460 and reconstruction of its plan: a—foundations of the bearing walls; b—plan at the level of the socles.

Fig. 7. Interior rooms and masonry of the walls. View from the NNW.

Wall foundations. The surface parts of the outer walls were almost absent. The only exception is a small area at the south wall (460/2) that was preserved to a length of 6.15 m (Figs. 8 and 9). The most well-preserved part of this wall is adjacent to the SW corner of the building. Here the wall is represented by three rows of stones to a height of 0.65 m.⁶ The thickness of the wall (the socle) is 0.6 m and its foundation—0.8–0.85 m. It is formed of stones of Kerch limestone (shell rock) of various dimensions, including rather large blocks and small unformed stones filling the gaps between the larger ones.⁷ In the masonry of the foundation the stones have no traces of modification "in place," whereas in the socle roughly chipped blocks were hewn on

⁶ The upper mark on the masonry is -191–199 cm; bottom of foundation is -2.71 cm.

⁷ Their dimensions: 0.6–0.7 x 0.3–0.4 x 0.3–0.4 m.

two facades (Fig. 9). The masonry of the wall is irregular, without respect to the rows. The lower stones of the foundation are represented chiefly by roughly flaked large blocks placed in one row transverse to the masonry. There is no doubt that the upper part of the wall (as all the others) was constructed from raw mud bricks, which by the long side (0.48–0.50 m) were placed transverse to the masonry. (The thick rubble of adobe material burned in the fire filled the space within the rooms; see below).

Fig. 8. General view of building 460 from the outer SW corner.

Fig. 9. Western part of the south wall (460/2): foundation and socle of the masonry. View from the SE.

Of the remaining outer walls and partitioning wall 460/5, only their foundations remained. However, a huge flat stone⁸ was preserved *in situ* at the SW corner of the structure (Figs. 8 and 15), while all the remaining corners of the building were destroyed by later pits. Adjoining the corner stone on the north was the same large flat stone⁹ of the western exterior wall

⁸ The dimensions of the stone: 1.4 x 0.9 x 0.15–0.25 m. The elevation of its upper plane: 2.61–2.69.

⁹ Its dimensions: 1.0 x 1.4 x 0.20 m.

(460/6), while farther to the north the masonry of its foundation drops (toward the slope of the hill) and changes in character (Fig. 16). Actually, regarding the northern part of the foundation of this wall, as well as the northern wall of the building (460/4) and the preserved part of the foundation of the partitioning wall separating rooms in the north and south sectors (460/5), it is difficult to speak of as masonry, since they are made up of different sizes of stones of various kinds haphazardly scattered and not showing signs of rows or faces. The strong impression is formed that the stones of these foundations filled trenches dug before their placement. A noticeable feature of these foundations is the presence in them of large unmodified chunks of heavy sandstone.¹⁰

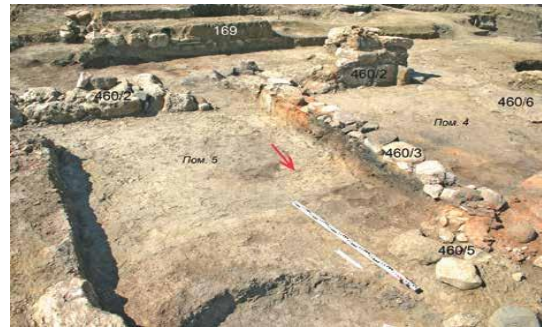

Fig. 10. The southern part of building 460, below the layer of conflagration. The arrow indicates the masonry of wall 294/2. View from the NE.

Fig. 11. Remains of the north wall (460/4) of the building. View from the north.

¹⁰ Similar chunks weighing several hundred kilos were also found in the western part of the Central Area of the excavation, adjacent to building 460 (for example, see Fig. 40).

The length of the foundation of the western exterior wall, ending at the intersection of walls 460/2 and 460/4, is 7.6–7.8 m and the thickness, because of poor preservation, is determined approximately at about 1.1–1.2 m. The pavement (474) of the street or square adjoins it on the outside. The north wall (460/4) was destroyed at both ends by pits (Figs. 11 and 12). It was preserved for a length of 5.2 m, better on the eastern end, where its thickness amounts to 1.2 m.¹¹ In the lower part of its “masonry” are several large blocks of sandstone (for example, one of them had dimensions of 1.0 x 0.7 x 0.7 m); above are mainly stones of various kinds (shell stone, limestone, marble, and rolled and hewn volcanic stones) of medium and small dimensions. The foundation of the load-bearing partitioning wall 460/5 was recorded at 5.5 m in length (Figs. 13 and 16). It is fully preserved in the western half (here its thickness was traced to be 1.1–1.2 m), and in the eastern half, after the “intersection” with partitioning wall 460/3, a substantial part of the foundation was destroyed by a pit (381). The remains of the foundation east of the pit are poorly traced. They pass below the preserved stones of wall 460/1 and the gravel floor of room 1 adjoining it on the east (Fig. 14). It can only be suggested that the eastern end of the foundation 460/5 abutted on the masonry of foundation 208 (see below). In fact we were able to observe only a few of its stones, extending beyond the line of the eastern face of wall 460/1 and the quite visible stones of the masonry in the western border of the Central Area of the excavation (Fig. 5); however, in this area there was no success in recording its collapse. This is explained by the later removal of stones from the masonry.¹²

¹¹ The top elevation is 2.53 m; the base at the level of 3.43–3.48 m.

¹² In the 2005 profile of the western border of the Central Area, a test pit cutting through the layer of rubble of the building was quite visible in the cross section, going as far as the lower stones of the foundation, which were cleared in 2011.

Fig. 12. The same in cross section. View from the east.

Fig. 13. Articulation of the masonry of the foundations of walls 460/3 and 5. View from the SW.

The stone base of wall 460/3, separating the interior space into western and eastern “compartments,” is fundamentally different from the above-described foundations (Figs. 2 and 10). Its masonry, abutting the ends of the southern and northern exterior walls, has a length of 7.2 m, and a thickness of 0.35 m. The masonry, double-plated without backfill, was formed of one row of small unmodified “flagstones,” limestone, and small flattened cobbles. The upper surface of the masonry was preserved in original form.¹³ The base of the masonry lies at approximately 0.5 m above the base of the foundation of the outer south wall (460/2). The small width of the stone base of the wall inevitably leads to the conclusion that it was formed of mudbricks cut in half, since brick of the standard for Phanagoria dimensions (0.48–0.50 x 0.38–0.40 m)¹⁴ could not have been used here even with the stipulation of laying it

¹³ It lies at a level of 2.38–2.56 m.

¹⁴ Compare Kuznetsov 2010: 451: “The dimensions of the bricks vary. For example, at house no. 5 they measured 0.52 x 0.45 x 0.07 m, at house no. 9—0.46 x 0.42 x 0.05 m, and at house no. 6—0.57 x 0.42 x 0.07 m.

with the long side along the long axis of the wall. Said another way, wall 460/5 was only a light partition separating the adjacent rooms.

It is necessary to focus attention on the place where the stone masonry of wall 460/3 “articulates” with the foundation of partitioning wall 460/5 (Fig. 13). Strictly speaking, it is impossible to confidently identify the structure of the masonry where the masonry of 460/3 intersects foundation 460/5. Therefore, it seems more correct to speak of two segments of wall 460/3—northern (a) and southern (b), or even of two separate walls, with their ends (southern and northern, respectively) resting against wall 460/5.

Fig. 14. Remains of the eastern part of the foundation of wall 460/5 (at the edge of the Central and Western areas). View from the NE.

Fig. 15. Inner SW corner of room 5. View from the NE.

The eastern foundation (208) of the building, excavated in 2005, deserves a special word (Figs. 17–19). I will quote (with small ellipsis) its description in the report.

¹⁵ The elevation of the platform is 3.00–3.06 m.

¹⁶ The elevation of its stones is 3.10–3.21 m.

Masonry 208 was extended farther than in the previous season, and continues to the north. Its total length . . . is 8.1 m. At a distance of 2.35 m from its southern end the character of the masonry sharply changes: double-plated masonry of cobblestone is interrupted by masonry of dense shell stone. They are embedded in the wall, but are wider than the main wall (1.4–1.45, as opposed to 0.8 m). The shell stones form a kind of platform¹⁵ (this is the impression due to the smooth surface)... Its dimensions are 1.4 x 0.8 m. Above them were exactly the same stones, which were used in construction of pavement 207. North of this “platform” wall 208 of cobblestones again continues for a distance of 2.3 m. Two stones of pink marl were placed in two places on top of the cobblestones, leveling the surface of the wall. Then (that is, after 2.3 m) masonry 208 again is interrupted by a similar “platform” of large flattened blocks of dense shell stones.¹⁶ . . . Its dimensions are 1.1 x 0.9 m. The “platform” consists of three blocks, one of which (on the east side) is somewhat lower than the other two. In order to level this difference small pieces of shell stone were placed above it. And again, north of this “platform” wall 208 continues for a distance of 1.8 m. Then it breaks off.¹⁷

Fig. 16. Interior of the SW corner of room 3. View from the NNE.

¹⁷ Kuznetsov 2006: 74.

Fig. 17. General view of the Central Area of the excavation. View from the SW.

The bottom stones of masonry 208 abut the stone foundation (294/1) of the previous structure (Figs. 19 and 20). Masonry of unmodified stone was formed, chiefly of rather large cobbles (“cobblestones”) and limestone; smaller stones placed along the unmodified face of the masonry fill the gaps between the large ones.

Fig. 18. Foundation 208. View from the north.

Fig. 19. The same (below the western face is seen the edge of masonry 294/1, indicated by an arrow). View from the west.

Two “platforms,” 2.3 m apart,¹⁸ attract special attention (Fig. 25). There is no doubt that these structural elements were specially built as supports designed for an increased load. Their position in the facade of the building directly attests to the fact that columns should have rested on them which supported beams (architraves) of the portico in front of the entrance, the outer ends of which, in such case, were probably fastened to the ledges (antae) of the southern and northern walls.

Fig. 20. Foundation 208, detail. View from the NW.

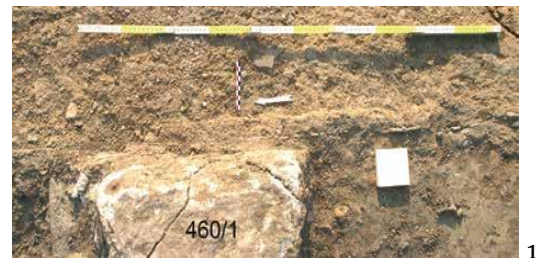
¹⁸ The same distance to the “platforms” from the ends of the masonry.

Fig. 21. Fragments of Doric capitals of columns. 1—next to the foundation of the building 144; 2–4—in pit 230.

¹⁹ The elevation of the stones: a) -3.07–3.17; b) -3.26–3.30; c) -3.06–3.12; d) -3.09–3.14; e) -3.21–3.29 m. Considering the unevenness of the “slump” of the stones, a calculated height close to the original should reach a level in the interval -3.10–3.20 m. In other words, the level of their surface is close to the surface of the platforms in foundation 208.

Other examples of the use of “retaining platforms” under columns are also known at Phanagoria. In 2013–2014, at the south boundary of the Northern Area, a feature (670) that represented the bottom layer (the bedding) of the foundation of some structure oriented strictly along an east-west line was examined. Its length was 16.9 m, its width 1.2 m. Almost everywhere one layer of stones was preserved. Stones were missing in places in the eastern half of the feature. Its western third was better preserved. Along the length of the foundation, at equal distance from each other, were five areas (670a-e) paved with stone—relatively large limestone blocks, rolled volcanic stones, and others. The stones had been placed in one, at times in two, layers. Their surface was even, partly horizontal¹⁹ and partly with slopes connected to the subsidence of the stones toward the later pits, as well as partial collapse of the northern side of the Central Area of the excavation, at the edge of which the feature was located. The dimensions of the platforms in plan²⁰ vary within the following framework: a) 2.05 x 1.3 m; b) 1.3 x 1.4 m; c) 1.3 x 1.4 m; d) 1.2 x 1.4 m; e) 1.22 x 1.5 m. The distances between the edges of the platforms amount (from east to west) to 1.7–1.8 m, 1.9 m, 1.9 m, and 2.0 m, and the average distance between their geometrical centers was about 3.2–3.4 m. These platforms “embedded” in the foundation evidently served as strengthening support for the colonnade of the structure.²¹

²⁰ The forms of the platforms are irregular in shape: one of them is subrectangular, two are close to oval, and two more are close to trapezoidal.

²¹ Its character is difficult to judge because of the isolation of the foundation. It is possible that these were propylaea, which formed on the north the entrance to the square, on which the public buildings of the acropolis were located.

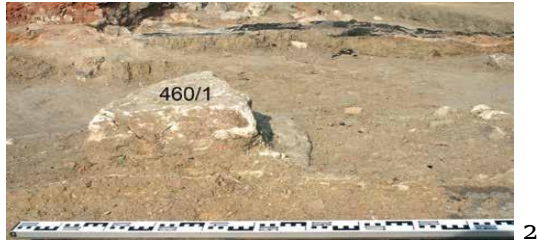

Fig. 22. Plaster *in situ* at the eastern face of wall 460/1. 1-view from the top; 2-view from the east (in the background, burned bricks in room 4).

We find another example in the structure at the western outskirts of the city, where part of a monumental building of the 3rd century BC was discovered. The front side of its masonry walls was formed of carefully hewn blocks of limestone without mortar. Platforms that served as support for the colonnades adjoined the outer facade of the eastern wall.²² The location and architecture gave reason to suppose in this structure had been a gymnasium or palaestra.²³

Discussions about the order of the eastern facade of building 460 are reminiscent of two finds made directly east of foundation 208. One of them was discovered in 2004 near the southern (interior) face of foundation wall 144d²⁴ (Fig. 21: 1). Half of a Doric capital of a column was found here, carved from Kerch limestone. The other half of the same (or, in any case, analogous) architectural feature was found in 2006 near the bottom of pit 320 which was opened in the same place (Fig. 21: 2-4). A square abacus (0.48 x 0.48 m) 8 cm in height.²⁵ A deep square hole (8 x 8 x 6 cm)

for attachment was carved on the upper plane. The ekhin was poorly profiled, the truncated conical, the entasis practically invisible (diameter above—0.43 m, below—0.39 m, height—6 cm). It is constricted by a relief belt (“strap”)²⁶ 3.5 cm wide. The smooth cylindrical neck has a diameter of 0.37 m.²⁷ The total height of the capital is 0.22 m, the depth of the profile—4 cm.²⁸

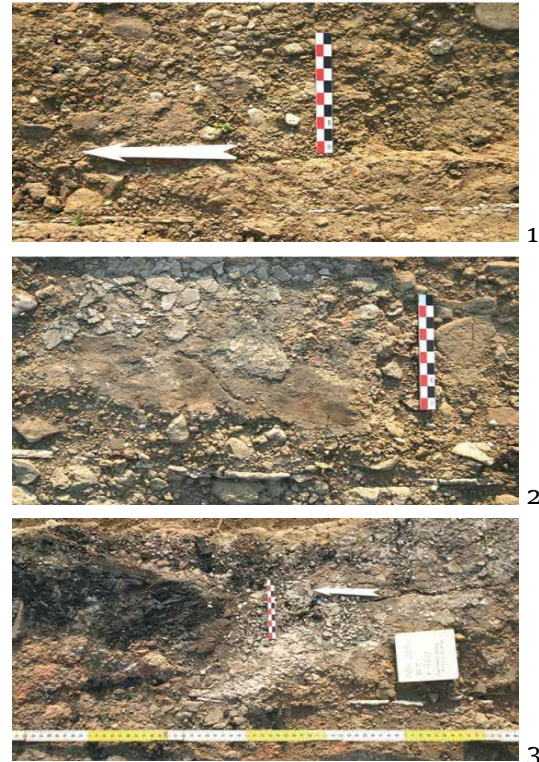

Fig. 23. Floors of room 1 (detail). 1—plaster *in situ* and pebble paving; 2—plaster *in situ* and fallen to the floor; 3—plaster fallen from the wall and the remains of burned wood from the structure of the ceiling.

²² Kobylina 1956: 29–32, Figs. 9–11.

²³ In two inscriptions from Phanagoria (CIRB 991, 4th century BC, and CIRB 983, second half of the 2nd century AD) a gymnasium is mentioned. Another inscription reports restoration in 220 AD of stoa after destruction caused by war (Kuznetsov 2007: 227–238).

²⁴ On the level of the upper surface of the lower row of stones; elevation on an architectural fragment—2.3–2.67 m.

²⁵ Unfortunately, it is necessary to point out that the dimensions of the architectural features are very approximate, based on a photograph, which, of course, inevitably involves the distortion of the true parameters. The find of 2006 (transfer inventory pit 320, no. 17a) was transferred to the Taman Museum Complex for storage (the Transfer Inventory of 2006, no. 197,

erroneously indicated: “Doric base under a column”). I don’t have reliable information about the location of storage of the 2004 find.

²⁶ Only in one place on the fragment from pit 320 are two shallow incised lines separating the width of the strap into three zones, barely visible on the rough surface of the shell stone.

²⁷ The lower diameter, according to the proportions (5: 6) indicated by Vitruvius (III. 3, 12) for a column is no more than 15 feet, about 0.44 m. Consequently, the approximate height of the column (diameter x 9.5; Vitr. III. 3, 7) equals 4.22 m.

²⁸ The closest analogy that I know is a capital of the first half of the 4th century BC from Kerch, published by A. V. Buisikh (2009, 111, cat. 92).

Of course, it is not possible to reliably assume that the fragments of the described architectural feature belong to the design of the eastern facade of building 460 and not to neighboring building 144, which was built in the middle of the 4th century BC²⁹ after building 460 perished. However, perhaps in favor of this it is possible to put forth an indirect argument. On the one hand, it is necessary to consider where the capital was found, at the bottom of foundation wall 144d. The fact is, there are good reasons to believe that the walls of building 144 opened by excavations represent a buried (semi-cellar) part of this structure.³⁰ In this case, the find that interests us could have fallen inside the building after it was destroyed either “from the side,” as a foreign object in the fill of the basement, or as part of the construction of the building itself. But on the other hand, in the masonry of building 144 were reused stones originating from a structure that had clearly perished in a fire (which is indicated by traces of fire on individual stones), as well as fragments of architectural features (for example, the drum of a small column in masonry 144a).

Summing up the intermediate results, it should be noted that the dimensions of the buried parts of the bearing walls of building 460 suggest a substantial load on them. Here we see a construction technique well known in Phanagoria by the second half of the 6th century BC, when the buildings on the north side (that is, on the side of the hill slope of the upper terrace, toward which the surface descended) were reinforced with stone masonry at the base of the mud-brick walls that simultaneously performed the function of support walls, whereas the southern parts of these buildings were constructed of mud bricks placed directly on the ground.³¹ At the same time, the thickness of the foundations gives a basis for supposing that the structure had

two stories. It is especially important to consider that the thickness of the foundation of partitioning wall 460/5 leads to the idea that this wall was designed for a serious load, that is, was also load-bearing. Since the width of the interior space of the building was comparatively small, apparently the purpose of the capital wall separating its interior room into two parts was to ensure strength for supporting the second floor.

Destruction layer, interior. Building 460 perished in a very severe conflagration, as a result of which the inter-story floor and roof collapsed within and the charred mud-brick walls collapsed. It would seem that this is the ideal situation for studying the construction of the building, its structure, and the materials from which it was built. In actuality, it was not all so simple and not all the questions raised in the course of the investigation received satisfactory answers.

Rooms. As we found out, the interior of the building was divided into five rooms: room 1 opened to the east (bounded by the colonnade of the portico); farther to the west—rooms 2 and 5 (divided by longitudinal wall 460/5 and separated from rooms 3 and 4 by walls 460/3a, b); and the far western rooms 3 (on the north) and 4 (on the south), bounded by walls 460/3a, b, 460/2, 460/6, and 460/4.

²⁹ See Monakhov, Kuznetsova, and Zavoykin 2006: 302.

³⁰ In particular, supporting this notion is the preservation of the masonry, the carelessness, lack of facing

of the walls, and absence of traces of coating on the interior. See Kuznetsov 2011a: 120–121.

³¹ In this way, for example, the earliest in Phanagoria public building (300) was constructed. See Zavoykin and Kuznetsov 2011: 188–189.

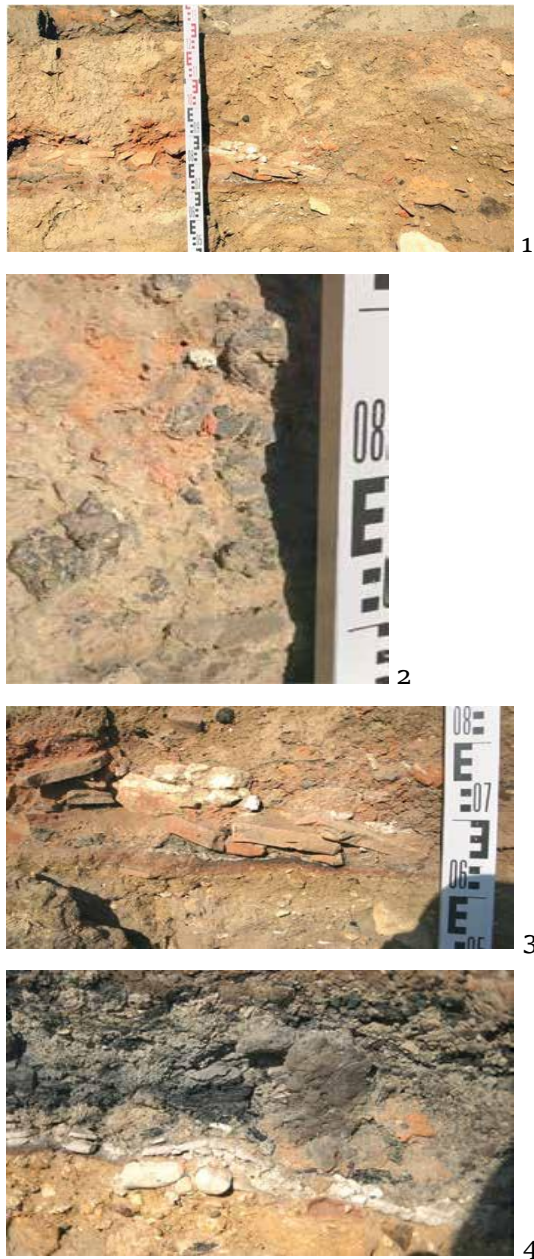

Fig. 24. The layers of destruction in room 1 (western boundary of the Central Area): 1—south half of the room; 2—tiles slagged in the fire; 3—tile roof collapse on the pebble floor; 4—pattern of destruction (1—pebble floor; 2—fallen plaster; 3—remains of wooden parts the ceiling).

³² Or another combination of the position of the bricks in the masonry, for example: a brick crosswise + a brick longways + ½ of a brick (0.48–50 + 0.38–40 + 0.19–20 m = 1.05–1.10 m without consideration of the thickness of the joints—the clay mortar between the bricks). Combinations were most probably alternated in the vertical rows of the masonry in order to cover

Since the above-ground parts of the walls, as was said, were practically not preserved, it is rather difficult to precisely determined the useable area of the rooms. We will proceed from the fact that the thickness of the whole exterior walls of the building was the same as the preserved sole of the south wall, that is, 0.60–0.65 m. We also propose the same thickness for exterior east wall 460/1. We calculate the thickness of partitioning wall 460/5 as equal to the length of the standard mud brick (0.48–0.50 m), and partition 460/3—half this value. Based on these assumptions, the approximate area of each room is: *room 1*—8 x 3.2 m (25.6 m²); *room 2*—4 x 2.2 m (8.8 m²); *room 3*—4 x 1.9 m (7.6 m²); *room 4*—3.1 x 1.9 m (5.9 m²); *room 5*—3.1 x 2.2 m (6.8 m²).

Incidentally, it is necessary to make one reservation regarding the western and northern exterior walls and partitioning wall 460/5, the thickness of the foundation of which amounts to 1.10–1.20 m. The fact is that the same thickness of the stone foundation is known to us in the southern part of the public building of the preceding period (294), over the northern two rooms of which building 460 was placed (Figs. 4:1; 5:17, 19). Besides, this thick foundation (206)—designed for an mud-brick masonry wall at least two brick across³²—limits on the east only the two south rooms of the early construction, while the two north rooms on the same side were bounded by an mud-brick wall one brick thick, standing on a stone foundation 0.60–0.65 m thick (294/1,³³ above which lies foundation 208). The mud-brick masonry walls of the defensive structures of the acropolis, opened by excavations in 2016 at the steep descent from the upper plateau to the

the seams and thereby provide strength to the structure as a whole.

³³ The stone foundation of partitioning wall 294/3, dividing north and south blocks of two rooms each, had the same thickness. The other mud-brick walls of the structure did not have stone foundations, their base lying directly on the ground.

lower, were equally thick.³⁴ It is appropriate to recall the instruction of Vitruvius, according to whom “. . . brick walls, if they are built of only two or three bricks, can bear more than one floor”³⁵ (I. 8, 17; trans. Th. A. Petrovsky). Thus, the calculation presented of the areas of the rooms is in no small degree approximate, since we are not able to explain why it was necessary to build the foundation almost twice as wide as the socle with a width of 0.60–0.65 m beneath it. In other words, the area of the interior rooms could have been less than the calculated values.

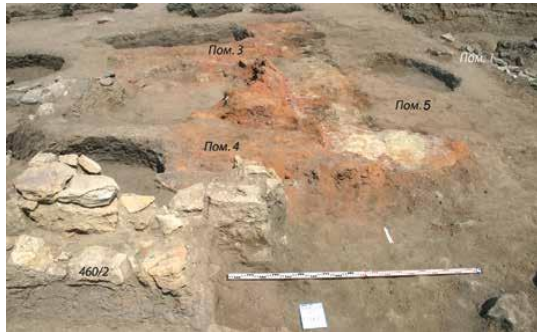

Fig. 25. Layer of burned area in the interior rooms. View from the south.

Fig. 26. The same. In the foreground (room 3) the remains of a burned wooden structure and the collapse of pottery over it, in the back (room 4)—rubble of burned bricks. View from the north.

In addition, the proposed reconstruction of the interior plan of the building (Fig. 6) has one fundamental problem. Since the above-ground part of the walls were practically not preserved, it is difficult to say

anything definite about the passages joining the rooms. At the same time, since it is evident that if there was one entryway into the interior and it was located in the center of wall 460/1, that is, in the opening between the columns of the portico of room 1, it in such case would be against the end of partitioning wall 460/5. Consequently, it must be assumed either the probability that the entrance was shifted, say, to the north relative to the central axis of the building, or to suppose that there were two entryways: one of them leading to the northern sector of the inner rooms, the other to the southern, which could have been connected with the other by interior passages. It is difficult to say which variant is more realistic.

The floors, ceilings, walls (structure of the fill). The problem that was raised, which has not received a satisfactory explanation, prompts one to the question of floors in the rooms. And we begin examination of the question with the most understandable. As was already said, to the eastern face of wall 460/1 “adjoins” a thin (0.5–0.7 cm) strip of vertically standing plaster (Fig. 22). This strip is the clear western boundary of the floor that covered the area of room 1. At the base of the floor lies a sand-clay layer (to 2–3 cm thick), in which small (0.3–1.0 cm) sea pebbles are abundantly mixed, the upper horizon of which forms a compact surface (Fig. 23: 1).³⁶

Fig. 27. A Thasian amphora in a pile of broken pottery in room 3. View from the west.

³⁴ In the northeast “corner” of the western part of the upper plateau, separated from its eastern part by a deep ravine. See Kuznetsov 2018: Fig. 1.

³⁵ In this case, a Roman architect speaks precisely of mud brick.

³⁶ It is approximately 0.20 m above the upper level of the support platforms for the columns.

Fig. 28. Pile of broken pottery over the remains of a burned wooden structure in a depression west of wall 460/3.

The structure of the destruction stratum on the floor can be traced very clearly (Figs. 4; 23:2, 3; 24). Directly on the floor lies a thin layer of plaster fallen from the wall, smashed into a multitude of small pieces (it was burned to an ashy-gray color as a result of the action of the fire). Then, there is the layer of the remains of the burned wooden structure of the ceiling (well expressed in the southern and northern parts of the room). Above, in the southern and middle part of the room is rubble of tiles (in the south it melted, slagged as a result of high temperature; Fig. 24: 2); in the northern part of the room pieces of tiles were absent. Finally, above the remains of the collapsed roof are the ruins of the fallen mud-brick walls, in the northern half burned to a brick-red color.

The situation with the floors in the interior of the rooms is more complicated. Properly, in rooms 2 and 5 we did not succeed in determining the structure of the destruction layer that covered the floor, therefore we were not able to reliably determine their surfaces. They were probably clay, and with the collapse on them of the burned brick walls the floors were calcinated to the same state as the walls that had fallen on them. Since we could not identify the organic remains of the ceiling,

³⁷ That is, approximately -2.45–2.49, which is 5–6 cm higher than the floor in room 1. However, this estimate is approximate and this difference can be ignored.

³⁸ In room 5, on the surface at 0.20–0.30 m below the bottom of masonry 460/3, wall 294/2 can be clearly seen (Fig. 10).

then the surface we were interested in, not having any structural difference from the remains of the walls, remained unidentified. Based on the fact that the stone foundation of partitioning wall 460/3 was deepened relative to the surface of the floor, it is only possible to suppose that this surface approximately corresponds to the level of the upper stone masonry.³⁷

The complexity of determining the level of the floors in these rooms was also due to the fact that directly below them was a burned-out layer of an mud-brick building 294 that perished a century earlier.³⁸

Fig. 29. Imprints of burned boards in clay (after removal of wood charcoal). View NE.

The situation discovered in the western pair of rooms (3 and 4), in which traces of the action of a conflagration can be seen especially clearly, was different. Room 4 turned out to be completely littered with walls burned orange-red and in places calcined pieces and even whole bricks were preserved (Figs. 25 and 26).³⁹ In the northern part of the shambles, close to wall 460/5, lay bricks on edge in three rows, at an angle to the horizon (the tilt of their plane from west to east about 45°).⁴⁰ Under the rubble of burned mud bricks, and on top of stone masonry 460/3, a thin ashy-white crumbly layer was located—the burned remains of some organic (?) material in the form of powder (Figs. 30 and

³⁹ The dimensions of the brick—0.40 x 0.48–0.50 m.

⁴⁰ Under them, in the NE corner of the room at the level of the ash layer, was a piece of the neck of a Heracleian amphora with the stamp of the magistratus Scythas, chronological group IIIA, which dates (Katz 2007: 429) to the end of the 60s of the 4th century BC (see Zavoykin and Monakhov 2012: 120).

31).⁴¹ It is notable that this layer did not lie horizontally: it seems to have lined a shallow “trench” that stretched from south to north along and west of wall 460/3 (see below).

In room 3 the array of calcined crushed mud bricks was smaller, and the bricks of the collapsed masonry were not distinguishable. But the structure of the underlying layer could be easily read. Under burned crushed mud bricks were preserved the remains of a charred wooden structure (Figs. 26, 28, and 29). From north to south, along the eastern face of wall 460/3 were traced two parallel timbers (or boards) 2.9–3.0 m long by 8–10 cm wide. Almost perpendicular to them, 3–5 cm to the west, lay the remains of 18 boards. The boards were preserved in length mainly to 0.25–0.50 m, and maximally (on a bridge between pits 428 and 435, which cut through the room) to more than 2 m. The width of the boards varies between 10 and 20 cm. They were mostly located close to one another, though two northern boards were shifted 2 and 7 cm. There can be no doubt that these are the remains of a single structure, in which transverse timbers held the boards together.

It is very important that the wooden structure was located at its eastern edge above the stones of foundation 460/3, on top of layer of compact gray clay that lay directly on the masonry. Deep imprints of the boards were preserved in the clay (Fig. 29).⁴² The boards of the structure had a pronounced slope to the west, toward a depression in the form of a trench (Figs. 28 and 31) that passed parallel to wall 460/3, in line with the trench in room 4 (foundation 460/5 separates them). On the bridge between the pits (48 and 435), where the

layer was not disturbed, it was clearly seen that boards “lined” the sloping sides and bottom of this shallow trench and then go up to the stones of the eastern face of the west wall (460/6).

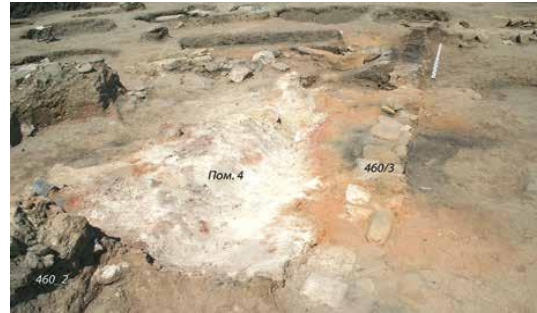

Fig. 30. The surface in the interior rooms (3 and 4) after the removal of the rubble of burned mud bricks. View from the SSE.

Fig. 31. General view of rooms 3 and 4 after removal of the burned layer. View from the SW.

On the wooden flooring of this trench lay a thick layer of burned crushed mud bricks, in the upper horizon of which were a pair of modified stones and a cluster of broken pottery, in which was an archaeologically whole⁴³ Thasian amphora of type II-B-1 in the classification of S. Yu. Monakhov,⁴⁴ with the stamp of group F1 of the 50s of the 4th century BC,⁴⁵ as well as the neck of a rare type of Mediterranean amphora with

⁴¹ A small part of this layer along the south wall enters in room 5, which can serve as confirmation of the fact that here the floor was also located approximately at the level of the stone foundation of partition 460/3.

⁴² It is evident that the boards could have left such deep imprints only if the clay was still wet and plastic. After it dried this would not have been possible. Another variant of explanation proposes daubing the

boards with wet clay from below (compare Zavoykin and Monakhov 2012: 117, Note 3). In this case it must be supposed that we have a case of the remains of a inter-story floor and coated ceiling.

⁴³ Its leg was cut down by pit 435.

⁴⁴ Monakhov 2003: 76, Pl. 42.

⁴⁵ Garlan 1999: 50, 233, no. 675; Zavoykin and Monakhov 2012: 118, 119, Fig. 1: 2.

a complexly profiled rim,⁴⁶ and others (Figs. 27, 28, and 32).

Based on reconstruction of the two stories of the building, it can be proposed that the board structure was an element of the inter-story ceiling. But in such case, the boards smeared from below with clay, could turn out directly on the stones of the foundation of the wall only if mud-brick wall 460/3 itself fell flat, separating from the stone base before the ceiling collapsed. Such explanation of the situation does not look convincing.

V. D. Kuznetsov proposed other explanations in a field report.

One of the variants of reconstruction consists of the following: the structure was a wooden wall set on a small stone base. The boards of the wall were nailed to the beams lying on the masonry. However, such interpretation is possibly contradicted by the following circumstance. In the above-described space, between pit 428 and foundation pit 435, in which a layer in the room west of wall 460/3 was preserved, was discovered rubble consisting of broken amphorae, tiles, burned clay, and stones. Among the amphorae was a Thasian amphora with a stamp that is dated to 360–350 BC. This rubble lies on boards. If the interpretation of the boards as a wall is reliable, then the question arises, how did the rubble turn out on top of them? A variant of the explanation consists of the fact that at the wall was a cupboard with ceramics and other objects, which fell during the fire.⁴⁷

Fig. 32. Finds from the layer of the fire in the rooms of building 460.

Unfortunately, neither this nor the other variant of interpretation can be accepted. First, judging by the location of the longitudinal beams, the “wall” could not stand on stones of the foundation, though it could perhaps be the “lining” of the eastern face of the wall that fell flat in a western direction. Second, as was said, between the boards and the ceramics there is a thick layer of burned crushed mud bricks. Third, it is difficult to accept the probability that large container vessels, tiles, and stones were stored in a “cupboard.” Even if the boards and the ceramics were not separated by a layer of burnt crushed mud bricks, in order for the pieces of amphorae to appear *above* the remains of the back wall of a cupboard, it would have to have been located at the eastern face of wall 460/3 (in room 2) and collapse back during the catastrophe, on top of its foundation, and, again, only after the mud brick masonry of the wall on the stones was no longer there. . . .

⁴⁶ Zavoykin and Monakhov 2012: 117, 119, Fig. 1: 1.

⁴⁷ Kuznetsov 2011b: 7.

Some attention should be allotted to the “trench” that was discovered within rooms 3 and 4, which passed to the west of the foundation of wall 460/3 and parallel to it. In room 3 its sides and bottom are lined with an ashy white layer (Figs. 30 and 31). In room 3 the sides and bottom are covered by boards. This unambiguously excludes the possibility that the feature being examined could be connected with some later intrusion into the layer. Also completely excluded is the probability of the origin of this depression in any connection with “subsidence” of soil over underlying depressions: investigation of the underlying layer does not permit such variant. It must be recognized that the depression in the surface of the “floor” within these two rooms at the moment of destruction of the building is a characteristic feature of them. Another question—for what purpose was this depression construction?

It must be acknowledged that the situation of destruction of the building revealed in rooms 3 and 4 cannot be reliably interpreted.

The last thing that needs to be mentioned, characterizing the structural remains of building 460, is the discovery of a relatively small number of fragments of burned clay coating that preserved the imprints of organic materials. It is the matter of two kinds of raw plant material that was used in the inter-story (overhead) floors as well as with construction of the roof.

Rather often with excavations, especially of buildings perished in a fire, are encountered fragments of burned clay bearing imprints of thatch (Fig. 33: 1–3). This affordable and convenient material was also widely used in the northern Black Sea region from earliest times.⁴⁸ Thatching,

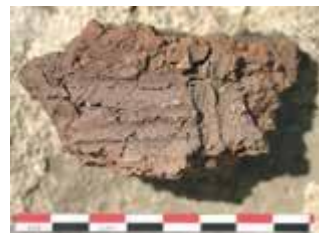
⁴⁸ See Kryzhitskii 1982: 14 and Note 4. The researcher discusses reed roofs (possibly with clay screed) of semi-subterranean houses. Unfortunately, there is not any other information about roof construction or inter-story ceilings in this work.

⁴⁹ Thatching covered with clay was also used for constructing various kinds of fencing (for example, see Zavoykin, Kolesnikov, and Sudarev 2016: 150–152, Figs. 46 and 48.

placed in several layers, was used alone as a hydro- and thermally insulating material with construction of roofs, and also as an element of a roof covered with tiles.⁴⁹ Thus, in the roof of the gallery of the Athenian Long Walls (307–306 BC), on top of the wooden roof frame to which the laths of the purlins were fastened, was laid a “well cleaned” thatching (according to a text of the document of reconstruction, in two layers: one was laid along the purlins, between them, and on top of it, another one laid crosswise); this was covered with a layer of clay mixed with straw, on which Laconian tiles were placed.⁵⁰ Besides this, thatching could also be used in the inter-story flooring (or as material in overhead structures).⁵¹ This is confirmed in particular by materials obtained through investigation of a court building of the time of Mithridates Eupator, which perished in a fire in 63 BC. There, in the burned out layer, the collapse of a wheat-filled Knidian amphora was successfully recorded *in situ*⁵² over a clay coating with imprints of thatching that fell along with the collapsed ceiling.

1

2

⁵⁰ See Caskey 1910: 301 (and inset between pp. 298–299); Hodge 1960: 63; Hellmann 2002: 283, Fig. 381 (according to the construction contract—IG II2, 463, 1. 61–71).

⁵¹ As it is still used in traditional adobe homes in village localities of the Kuban region.

⁵² See Garbuzov and Zavoykin 2015: 97, Fig. 1.

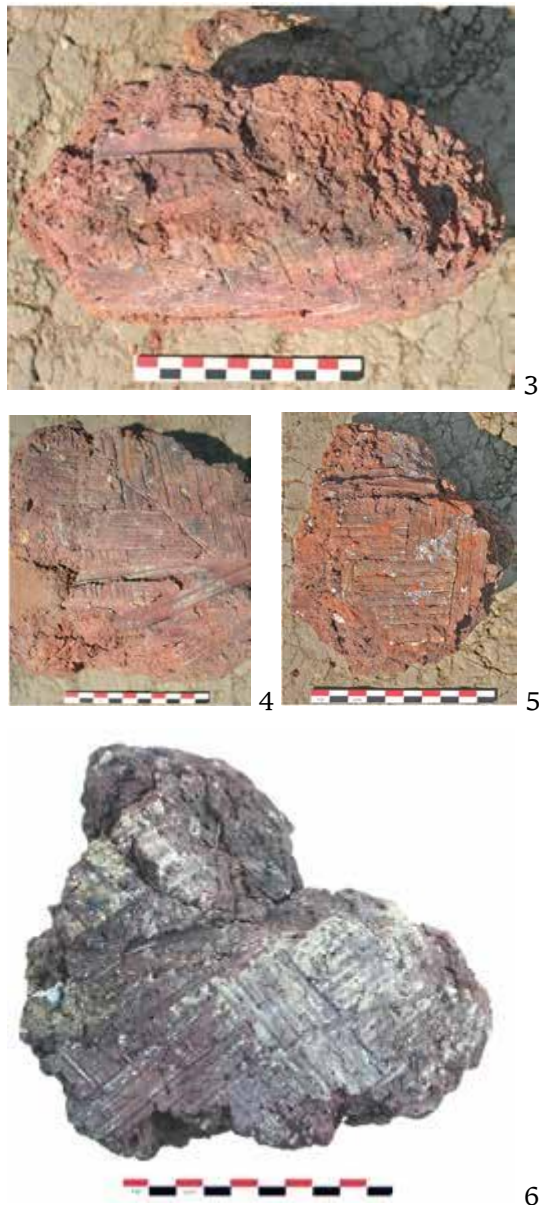

Fig. 33. Clay coating with traces of plant materials from the burned layer in the rooms of building 46o.

Unfortunately, the absence of precise stratigraphic observations prevents the possibility of judging about the use of this

material in the ceilings of building 46o. It pays to note only two small features. It can be seen on one of the imprints that the thatching could have been connected in bundles using twisted rope (Fig. 33: 2).⁵³ On another piece of burnt clay, the imprint of thatching (on the lateral surface of the piece) is combined with an imprint of another raw plant material (Fig. 33: 3 and 4).

These stems of a grassy plant are substantially less in diameter than in the thatching, which left a rather deep grooved trace in the clay.⁵⁴ No impressions of nodes of a stem were noted anywhere in the flattened and shallow imprints of this plant (or the fibers derived from it) (Fig. 33: 4–6). It is more accurate to say, we have a case not just of the use of raw plant material, but rather with the use in construction of material prepared from it. It is clearly seen in the imprints in the clay that from the flattened grass stems (their fibers)⁵⁵ some kind of mats were woven, in which “zones” of several (up to 9) parallel stems are intertwined with the “zones” of stems running perpendicular to the first. As a result, the weaving formed a “checkerboard design” on the surface.

Examples of the use of weaving materials in Phanagoria are known.⁵⁶ However, it seems that for the first time their use in the construction of monumental structures has been reliably established. If thatching could be used as a material that by itself fulfilled a certain function (served as an insulation layer) or as a connecting frame in a clay mass, then it is evident that “mats” could serve for reinforcing surfaces (all the available fragments with imprints have a flat surface) and possibly for preparing them before applying a leveling “facial” coating.⁵⁷

⁵³ Compare a bundle of thatching bound by a rope on the plaster: Alekseeva 1997: 263, 330, Pl. 48: 5, 6 (“fragments of an adobe clay partition on the reed frame from buildings of the 2nd–first half of the 3rd centuries AD”).

⁵⁴ Longitudinal plant fibers can be distinguished on its surface.

⁵⁵ Thickness of 2–3 to 5 mm.

⁵⁶ For example, in burial 46.8o in the “South City” for reinforcement of the sides of a grave (Zavoykin, Kolesnikov, and Sudarev 2016: 176, Fig. 76: 3); in the “House of the Grain Merchant” were the remains of woven “sacks,” in which a harvest of wild vetch was stored (Zavoykin 2004: 53); in the “Upper City” the sides of rectangular pits (496, 494) of the last quarter of the 5th century BC were reinforced; and others.

⁵⁷ Of course, traces of it were never found.

Finds. The most chronologically significant finds have already been noted (Fig. 32), others are mentioned in a joint with S. Yu. Monakhov article.⁵⁸ Here just a few comments are appropriate.

In first order, the small number and poverty of composition of the items discovered is surprising. This clearly contrasts with the expected indicator: catastrophic destruction of an extraordinary building promised substantially richer finds. It is also curious that fragments of tiles are concentrated primarily within room 1, while in other rooms pieces of roof ceramics are single and isolated (they do not give the impression of roof collapses). This can possibly be explained by the poor preservation of the complex only by stretching. In large degree, this concerns the upper part of the layer of destruction, which was leveled during preparation of the area for construction of the “residence of Mithridates” at the end of the 2nd–beginning of the 1st centuries BC⁵⁹—the roof should have collapsed within the building to the level of the inter-story floor, which had fallen on the ground floor before the mud-brick walls fell. Tiles were discovered in large number east of the entry into the building and in the area of the column supports. On the whole, this provides a serious basis for concluding that the roof of the building was covered with tile.

* * *

Thus, building 460, built on the location of a public building on the acropolis that perished in the middle of the 5th century BC approximately half a century later, was unusual for several reasons. It resembled a tower in its proportions, but of course it was not related to fortification of the

acropolis. The two-story (or more?) structure was comparatively small in plan (about 100 m²), covered with a tile roof, with a portico on the east side does not resemble religious buildings, and has little in common with the best known types of civil structures. Of course, the problem of determining the functional association of public buildings revealed by excavations is among of the most difficult, often insoluble. For example, of the substantial number of public buildings identified as prytanea, S. Miller believes it is possible to speak more or less reliably of only six of them (in Dreros, Ephesus, Colophon, Magnesia on the Maeander, Morgantina, and Priene), despite the fact that their plans could vary substantially.⁶⁰

Surprisingly, building 460 on the Phanagoria acropolis is at first glance somewhat similar to two-story residential homes of Classical-early Hellenistic time with halls (ἡ προστάς) going out into a courtyard,⁶¹ though it is obvious that the ordinary residential structure cannot be considered in the examined context.

It should be recognized that any conclusion on the assignment of this extraordinary building before all the other remains of architectural structures of this area of the city are studied will be premature. For further discussion, it makes sense to look at the location of the building more specifically, especially with consideration of the buildings surrounding it.

⁵⁸ Zavoykin and Monakhov 2012: 117–120, Fig. 1. The composition of the container vessels (Chian with “conical toe,” Heracleian, Thasian, Mendian amphorae), like fragments of Attic ceramics, do not provide additional information for refining the chronology of the complex: the wall of a closed red-figured vessel, the bottom of a bowl with the graffito “A,” a fragment of a bottom of a “Bolsal” class bowl, a fragment of a rim and a handle of a one-handled bowl, and a small piece of the edge of a cup-kantharos with molded rim.

⁵⁹ If not earlier, if we take into consideration the destruction of the layer of Hellenistic time in the course of this work.

⁶⁰ Miller 1978: 93ff., 126–127; cf. 225–234 (Appendix C).

⁶¹ See, for example, Hoefner and Schwander 1994, Abb. 33 (Pireus); Abb. 64 (Olynthus); Abb. 176–177 (Abdera); Abb. 204 (Priene).

Fig. 34. Pavement 207 and the upper part of foundation 208 (arrow indicates the edge of the stone of the northern support platform for a column). View from the west.

East. The stone pavement came close (207; Fig. 34) to the east side of the building (460). As V. D. Kuznetsov noted in the report for 2004, “The feature is very difficult to understand and interpret, since it either consists of several features or is one feature that has several construction periods.”⁶² The investigator noted that the southern and western edges of the feature (forming the “southwest corner”) are rather clearly recorded and supposes this is pavement of the plaza. The remaining boundaries of the feature are irregular. It is evident that the pavement was heavily damaged by later pits. One of them broke through the eastern part of the pavement. Judging by everything, the upper stones of the masonry of foundation 208 were also recorded as the western part of the feature, in the place where the support “platforms” were located, the surfaces of which were somewhat higher than the other stones of the masonry.⁶³

The recorded dimensions of the pavement are 5.6 x 7.55 m (W-E x N-S). As far as it is possible to judge, it had a general orientation from west to east (here the foundation pit of 144c interrupts it). In the south and west sections the pavement is composed of unmodified stones of both vol-

canic origin (including medium-sized boulders) and blocks of limestone and marl, and in the remaining part the surface is made up of small flat pieces and scraps of shell rock. It is this surface (to the NW of pit 197), “covering” the large stones to the west of it, that was supposedly taken for a pavement of the second construction period.⁶⁴

Fig. 35. Pavement 474, the area adjoining building 460. View from the NNW.

Fig. 36. Same, detail. View from the west.

Fig. 37. Southern part of pavement 474. View from the east.

⁶² Kuznetsov 2005: 15–16.

⁶³ In the report it is noted that in this place the surface was formed with larger stones. “The impression is such that here the pavement was formed of stones selected from the masonry (or masonries) of former times.” “Stones were selected approximately in the

center of the western part of the feature of the first construction period. . . . Here it is seen that under the pavement lie some stones belonging, in all likelihood, to a feature of an earlier time.”

⁶⁴ Its thickness is about 0.15 m, the surface lies at a depth of -2.78–2.80 m.

This was confirmed later (in 2005) when, “after removal of the stones of the pavement, another layer of stones was discovered. They turned out to be merging into feature 208, which was also investigated during the 2004 season and determined to be masonry of a wall.”⁶⁵

A pavement (474) was also located west of the building, but it had a different character (Figs. 35–37). Its surface was, as usual, broken through in many places by later pits, as a result of which the outline of the pavement had a rather bizarre form. Nevertheless, its southern and eastern borders were established quite precisely. They are determined by features 169a (see below) and 460/6, respectively (the western face of the foundation of the wall). The western and northern boundaries of the pavement could not be precisely determined. Almost abutting the northern part of the pavement is another pavement (472) formed of small cobbles and through which a monumental drain passed from west to east. Its blocks, made of Kerch shell rock, also passed along the surface of pavement 474, and the continuation was discovered (after a rupture in the drain line) farther to the east, now opposite the NW corner of building 460. The recorded length of the pavement from north to south amounts to 14.6 m, the maximum width 4.5 m.

Pavement 474 consists of two elements: an eastern (which abuts directly on building 460) and a western. Their surfaces lay at different levels, forming a step of 0.15–0.25 m, the edge of which was reinforced by medium sized (0.15 x 0.2 m, 0.2 x 0.25 m) stones placed on edge (Figs. 35 and 36). The material making up these two areas of pavement also differed. The surface of the eastern pavement was lined mostly with small pebbles (with the presence of pieces of pottery and individual small fragments of bones), and the western, with pottery

(chiefly of fragments of amphorae, including ones of rather large sizes).⁶⁶ The width of the eastern part of the pavement is about 0.7–0.8 m. It is reminiscent of a sidewalk that passed from south to north along the wall of the building and street. This was evidently a blind area that was to divert rain water from the wall of the building.

There is no doubt that the pavement was constructed simultaneously with building 460. It was placed on the square, which traditionally, at least from the first quarter of the 5th century BC, was subject to paving. In addition, for construction of early pavement (498) scarce in Phanagoria stone was used, in this case—cobbles, which probably speaks in favor of its extraordinary character.⁶⁷

North. A street leading from west to east also passed north of building 460. The earliest pavement (301) of this street discovered by excavations is dated to the first half of the 5th century BC. However, placement and orientation of the buildings of earlier times (300 and others) permit thinking that it was already functioning in the second half of the 6th century BC. The earlier-mentioned eastern section of the drain (487) undoubtedly passed along the street in the 4th century BC, though traces of pavement in this place have not been successfully discovered. And there, even farther to the east from it, was preserved a part of a stone pavement (209), the south edge of which stretches parallel to the north wall of building 460, almost in a line with the north face of its foundation (Fig. 38).

⁶⁵ Kuznetsov 2006: 74.

⁶⁶ Pebbles are also encountered here in the north end.

⁶⁷ Incidentally, the fact should be considered, for example, that the main streets of Olbia, which were paved at public expense, were covered with broken

shards (probably taken from city landfills), whereas areas of the streets adjacent to private buildings (the arrangement of which was the responsibility of private persons) were often paved with stone of good quality (see Levi 1985: 115 ff).

Fig. 38. Pavement 209. View from the west.

Along the north side, the length of the pavement was traced for 9.1 m, the width from north to south—no less than 4.8 m.⁶⁸ “The pavement is composed of small and unmodified shell stone in one layer about 0.1 m thick. Pieces of shell stone were used rather abundantly. Occasional small stones of pink marl, rough stones, cobbles, and pieces of pottery are encountered. However, we emphasize again, the predominant material is shell stone, some stones of which were in a fire and burned to a pink color.”⁶⁹

North of building 460 and across the street from it, the stone foundation of walls of a small *templum in antis* (675) was discovered in 2013; its dimensions about 5.9–6.0 x 4.5 m. V. D. Kuznetsov suggests in the report that the temple dates to the 5th century on the basis that its orientation along the cardinal directions is analogous to that which building 294 (and others) had, which were dated to this time (to the second quarter of the century).⁷⁰ This reason does not seem sufficient. As we saw, a building (460) of the first half of the 4th century BC has the same approximate orientation, having inherited it from a structure of the previous period. Moreover, the foundation of the temple lies on the same

horizon⁷¹ as that of the building. The structural stone, of which the foundation was composed, is generally similar to the material in the foundation of building 460, including the large piece of dense sandstone that was used as a corner stone (SW corner).

Fig. 39. Foundation of the feature 169 (Central Area). View from the NE.

Fig. 40. The same. View from the west.

All these, of course, are indirect arguments. Unfortunately, because of poor preservation of the feature,⁷² identifying the level of the floors of the temple and highlighting the finds connected with it were not successful. Therefore, it is possible only to indicate a *terminus post quem* date for the destruction of the building of mud bricks,⁷³ on the place of which a temple with the same orientation was built on

⁶⁸ Its surface lies at a depth of -2.89–3.09 m from the survey benchmark.

⁶⁹ Kuznetsov 2005: 16.

⁷⁰ Kuznetsov 2014: 29–31.

⁷¹ The base of the masonry of the foundation at the level -3.10–3.17 m, the top mark of the stones -3.08–2.92 m.

⁷² Destroyed not only by the trench and pit in it with the excavations of I. E. Zabelin, but also by vats of a late ancient winery.

⁷³ Also probably a predecessor temple.

a stone foundation. Below the foundation, in a layer of destroyed adobe material (over the floor of an earlier construction), were found pieces of an amphora container: a toe of Chian with straight neck and the lower part of the body with a toe of Mendenian. They both can be dated to the last third of the 5th century BC. With this, it is necessary to keep in mind that it is impossible to say with confidence that these materials belong to the period of life of the lower-lying structure.

South. Directly south of building 460, strictly parallel to the outer face of wall 460/2 and 0.53 m from it, was the foundation of feature (169–169a) with a genuinely enigmatic assignment and impressive dimensions.⁷⁴

It is necessary to say that both its eastern and western ends were destroyed by later pits, and the western also by a trench in the 19th century. Therefore, both its initial extent from west to east remained obscure, and the configuration of the feature as a whole also remains enigmatic. Up to present only the remains of the structure were preserved, stretched from west to east approximately 19.8 meters. Its width (N-S) was determined by the transverse dimensions of two elements: transverse measurement of the primary body of the foundation (169)—2.25–2.30 m + the width of the adobe “step” abutting its north face, the north face of which was formed by a row of carefully placed stones (169a)—1.15–1.20 m (Figs. 41 and 45).⁷⁵ In total, based on this calculation the overall transverse dimension of the whole structure reaches about 3.4–3.5 m.

Fig. 41. Feature 169–169a (Western Area). View from the NW.

Fig. 42. Feature 169, faces of the middle part of the foundation: 1—north face (and SE corner of room 4 of building 460); 2—south face.

The base of the structure is irregular masonry composed of stones of various kinds and sizes.⁷⁶ Medium-sized stones were laid across the whole width without any system, without any selection, in a continuous layer (1 to 2 stones, depending on their sizes). And only the faces were formed otherwise: here the stones were laid with the flat sides along the south and north side of the masonry. The main structural feature of the formation of the faces was not just the fact that they were laid more carefully

⁷⁴ As building 460, it was investigated in two steps: in 2003 was excavated its eastern part (in the Central Area—Figs. 39 and 40), in 2011–2012 its western part was opened (in the western part of the excavation).

⁷⁵ The length of this element is substantially less, only about 5.8 m: it stretches from a point slightly east of the SW corner of feature 460 to the west and is terminated by the trench of the 19th century.

⁷⁶ Small and medium-sized volcanic cobbles and crushed limestone predominate, along with a substantial number of pink marl slabs: they were used

basically for leveling the upper surface of the masonry (chiefly along the faces). Shell stones with carefully modified surfaces (especially in the face of the masonry 169a—Figs. 46 and 47) are represented by single (a few) specimens. On the whole, the composition of the material in masonry 169 is characteristic primarily for foundations and socles of structures of the 6th–5th centuries BC. However, such material was also used later, in the 4th century BC, for example, in masonries of walls of basements (686 and 678).

of comparatively large stones,⁷⁷ but also the fact that in the eastern part of the structure the stones of the face were placed in 2 to 3 rows (depending on the size and shape) and were raised above the general plane of the foundation in its middle part, forming a kind of “skirting” (Figs. 39, 42, and 43).⁷⁸ In relation to the western part of the feature, the edge of the eastern part formed a kind of “step” (if seen from the side of the faces),⁷⁹ the height of which reached 0.51–0.54 m from the bottom of the masonry (Fig. 42: 2).⁸⁰

This stone foundation served as the base for construction made of sterile yellow clay (its traced array is about half a meter thick—Figs. 1 and 41). The fact that no signs of masonry of adobe bricks or pieces of one were found here is to be especially emphasized. And this is very important to consider since there was no technological need for leveling the surface of the foundation in order to put on such a thick layer of clay.⁸¹

Fig. 43. Feature 169 and the south part of building 460 in profile (along the western edge of the Central Area). View from the east.

⁷⁷ For example, in the south face, in the vicinity of the “stair” (see below): 0.2 x 0.25 x 0.3 m (cobble); 0.43 x 0.44 x 0.12 m (marl stone); 0.53 x 0.28 x 0.18 m (modified block of shell stone, possibly an architectural feature, on which a construction mark is visible).

⁷⁸ In 2003 the eastern part of the structure was interpreted as two masonries (walls) 0.7–0.8 m thick, between which were located stones of a “pavement” that was placed 0.10 m below the masonries. However, the researcher reasonably considered this feature a single wall (Kuznetsov 2004: 15).

⁷⁹ V. D. Kuznetsov describes in the report a reduction in the level of the faces from east to west in more detail, speaking of two steps, noting also that the steps of the north and south faces “do not correspond to each other, that is, they are not symmetrical. In other words, these so-called ‘steps’ had some functional assignment: from the point of view of external appearance of the feature, its architectural appearance, this

Fig. 44. Western part of feature 169–169a (cut through by the corner of the 19th century trench) and pavement 474. View from the SW.

The northern face of feature 169 is adjoined by a band of the same sterile yellow clay, the northern edge of which was determined by a structure of stones (169a). Strictly speaking, the arrays of clay ruins of these two elements of the same structure are inseparable (Figs. 41 and 44). As the clay layer was excavated along the northern face of 169, a row of stones was revealed 1.15–1.20 m from it, lying parallel to the stones of the northern face, the upper plane of which was approximately at the level of the bottom of its masonry (Figs. 44–46).⁸² The length of structure 169a was traced to 5.8 m. To the west, as was said, it terminates at the 19th century trench, and in the east, rising, disappears.

Masonry 169a was formed of modified blocks of shell stone,⁸³ excluding the eastern end, where cobbles or split stones had

raising of the faces did not have great significance” (Kuznetsov 2013: 8).

⁸⁰ In the eastern part of the foundation (near the western edge of the Central Area), directly in its composition, are large pieces (a compact group) of limestone (a cluster of such stone is to the east of 169, including those that fell into a pit, which cut through the feature). Certainly they (the lower part of feature 150) do not have a relationship to the structure and look like a foreign, later “insert” (thrown into the pit, or is this the base of some structure?).

⁸¹ A layer of clay of no more than a few centimeters was usually placed under a masonry of raw brick, and rather often a different clay than that from which the bricks were made, for example, extremely durable and gray-green in the dry state.

⁸² Both this and the other masonry drop from east to west.

⁸³ Their dimensions: 0.2 x 0.2 m; 0.35 x 0.25 m; 0.25 x 0.55 m, and the like.

been placed. Part of the blocks were set lengthwise on the masonry, part transverse (Fig. 46). All the stones were carefully aligned along the face. Slabs of pink marl were laid flatly on top of the stones of the masonry. This, as the only face of the masonry, clearly supports the idea that it served as “support and backing for the structure formed of clay.” V. D. Kuznetsov, discussing the functional assignment of feature 169a, focuses attention on its following characteristics: “feature 169a is parallel to feature 169 and was attached to it end to end; the northern face was carefully made, with consideration of the fact that it would be seen; the total length of 169a is less than that of feature 169. . . .”⁸⁴ From this the correct conclusion was drawn about the subordinate significance of element 169a in relation to feature 169, to which it was built, and the assumption was made that 169a filled the role of a step to feature 169, which is interpreted as an altar.

Fig. 45. The stone foundation of feature 169. General view from the NW.

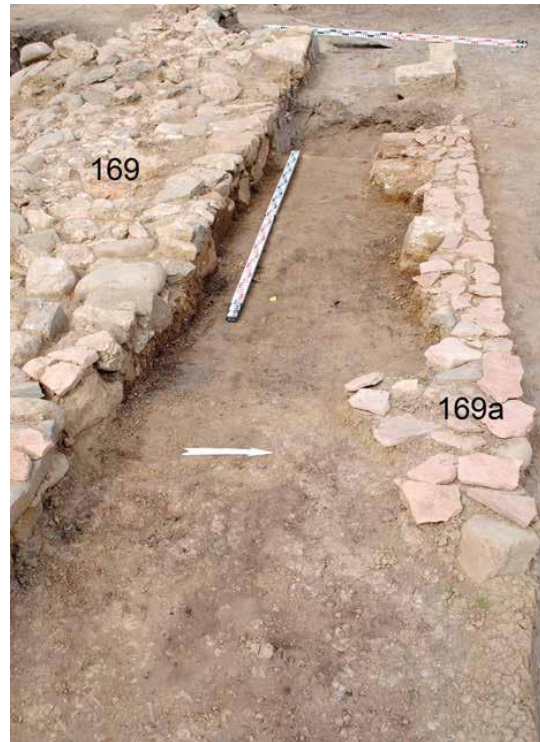

Fig. 46. Stone foundations of features 169–169a. View from the east.

Fig. 47. Stone foundations of features 169–169a. View from the west.

It is necessary, however, to clarify. The northern face of 169a was simultaneously the southern boundary of the pavement of the square (474), the surface of which is level with the upper plane of the stones in the masonry or slightly above them (Figs. 37 and 44).⁸⁵ Therefore, to speak of a “step” is hardly possible. It is evident only

⁸⁴ Kuznetsov 2013: 9.

⁸⁵ This level also corresponds to the level of the bed of the stone foundation of the south wall of building 460.

that the adobe part of the structure rose above this level by some unknown extent, quite probably enclosing the stones of the north face of masonry 169. Thus, we do not have the necessary basis for the volumetric reconstruction of the structure being examined.⁸⁶ V. D. Kuznetsov, in the report about excavations of 2003, wrote: “Such a broad wall is more characteristic for a defensive wall, which could not be in this place in the settlement” and noted that “. . . taking into account the complexity of interpretation of the feature and its incomplete preservation, it is impossible to determine its functional assignment at the present moment.”⁸⁷ Unfortunately, it is impossible to say more about this even after the eastern part of the feature was investigated.

Of course, there is the possibility of clarifying its dating. Directly in the masonry of foundation 169 was found some quantity of ceramic fragments of various categories and groups, of which the most recent attracted our attention. These were fragments of rims of Chian amphorae with straight neck (or with “conical” toe), two toes of Thasian biconical amphorae, and a small fragment of the lower part of an Attic black-glazed cup of the “Bolsal” group (Fig. 48), which provide us a *terminus post quem* for the structure—last quarter of the 5th / boundary of the 5th–4th centuries BC.

* * *

In transitioning from the descriptive part of the work to attempts at interpretation of the examined architectural complex, the analysis of the archaeological context in the horizon of the first half of the 4th century BC should be expanded. But this work still waits to be done. While without it, syntheses of a broader plan will inevitably have a preliminary character. However, it

seems that such an attempt will not be useless and will later help more easily to find the necessary reference points.

Fig. 48. Finds from the foundation of feature 169.

We will begin with chronological markers. While the date of destruction of building 460 is determined reliably by finds in the layer of its ruins (c. 360–350 BC, that is, the very end of the rule of Leukon I or the reign of Spartokos II), it is not possible to establish very precisely the time of construction. It is possible to say reliably only that the building itself and the structures of the complex synchronic to it were erected no earlier than the last quarter / end of the 5th century BC (that is, simultaneously or, in my view, more probably, after the southern outskirts of Phanagoria were destroyed at the end of the 5th century BC,⁸⁸ evidently due to the conquest of the polis by Satyros I).⁸⁹ Another question—if later, then how much? The only complex of finds reliably dated to the moment of construction (of foundation 169)

⁸⁶ The absence of additional materials does not permit endorsing a religious attribution to the feature.

⁸⁷ Kuznetsov 2004: 15.

⁸⁸ My confidence in this is based on the detailed study of the materials from the excavations of the “South

City,” to which a separate work was devoted (Zavoykin 2004).

⁸⁹ If the finale of the autonomous minting of coins at Phanagoria is dated to the first decade or quarter of the 4th century BC, this, of course, should be moved to a decade or two later.

unfortunately does not provide any other chronological reference: a *terminus post quem* from the boundary of the 5th and 4th centuries or beginning of the 4th century BC.

Of course, it is possible to place doubt on this date if there is doubt in the synchronicity of the erection of building 460 and the construction of 169–169a. As we saw, the foundations of the building were set (and partially embedded) in the layer of destruction of the previous building, which survived to the middle of the 5th century BC. Here there is no layer separating these buildings. But indeed the layer of the second half of this century was not discovered anywhere in the huge area of the excavation, except in the depressions (pits and trench).⁹⁰ The most natural explanation for this is the supposition—based on similar later attested facts from this area of the city—that all the structures of the second half of the 5th century BC and the layer that was formed as a result of their living and dying were destroyed⁹¹ as a result of subsequent reconstruction, which was preceded by total levelling of the place. Based on the absence of relevant materials, we will have to date this “reconstruction” approximately to no earlier than the boundary of the 5th and 4th centuries BC. And thus (even recognizing the fact that the materials contained in the structural complex characterize chiefly the time of its “closure” and not the time of construction), we inevitably conclude that the complex of the above-ground structures, with building 460 in the center, dates back to the boundary of the 5th/4th or beginning of the 4th centuries BC.

⁹⁰ Zavoykin and Kuznetsov 2013: 165–168.

⁹¹ We, of course, cannot accept that in this period, when, as we know, life in the southern outskirts of the city was “in full swing” and even the defensive walls that protected this area were erected, the acropolis of Phanagoria was a “wasteland.”

⁹² Public building 294 consisted initially of three, and later, of four rooms, extending from north to south (with deviation). In relation to the larger northern “block” of rooms (1 and 2), the smaller two southern

In the beginning of the article attention was focused not only on the fact that building 460 was erected on top of a public structure (294) destroyed approximately a half century earlier, but also on the fact that the new structure “inherited” the traditional orientation toward the cardinal points (with deviations) and even its walls were partially erected on the old masonry. This is hardly a simple “accident.” It seems acceptable to raise again the question: did the new building also inherit the functional role of the preceding public structure with civil assignment?

Differences in the dimensions and plan of structure 460 from the building preceding it,⁹² which with a series of reconstructions functioned on this place in the second half of the 6th–first half of the 5th centuries BC, do not, in my view, make it possible to give a positive answer to the posed question. But in this case we should talk about some restructuring on the acropolis of the city. Guessing about its nature is useless: we have no sources providing the possibility of shedding light on this episode of the history of Phanagoria. But also, ignoring that this restructuring happened just at the time⁹³ of important changes in the life of the polis (including it in the emerging power of Spartocids)⁹⁴ is hardly permissible.

Since, as was noted, the plan itself of both the early and later public structures cannot provide any reliable interpretation in functional regard, there remains only the attempt to rely based on the chronology of the features opened by excavations, to examine them in a historical context.

Thus, if a new stage in the life of the Phanagoria acropolis was not connected

rooms (3 and 4) clearly occupied a subordinate position. In the temporally last floors of room 1, in its center, was a small adobe hearth-altar, beside which there was a broken protome of a female deity; the hearths in the south rooms correspond more to household assignment.

⁹³ Within the framework of archaeological dating, of course.

⁹⁴ See Zavoykin 2013: 174–176.

with the fact that the structures of this center of civil life of the polis were destroyed (as in the southern outskirts of the city),⁹⁵ then is the “restructuring” revealed by the fact that civilian life itself changed after the inclusion of Phanagoria in the Bosphorus state? What the essence of such changes consisted of can be formulated only in the most general way. The loss of independence resulted in usurpation by central authority of part of the sovereign rights and freedoms of the polis, as well as a tax burden and perhaps the need to provide a military contingent at the request of the Panticapaeum tyrant. It is most likely that compliance with the “new constitution” and loyalty to central authority in the state must have been locally monitored by representatives of the Spartocids. How exactly such control was carried out in the time of these rulers, we do not know.⁹⁶ But if we nevertheless speak of the institution of a “governorship,” we should probably assume that in the early period of the history of Phanagoria, as part of the Bosporan state, the residence of the representative of central authority who controlled the situation not only in the territory of the Phanagorian polis, but also beyond its boundaries, could have been located exactly in this city.⁹⁷

I am not at all trying to lead the reader to the idea that building 460 on the Phanagoria acropolis was the residence of such a “royal” representative. This is just an attempt to describe in general terms the historical context, synchronic with life of this architectural complex, which is being examined in the present work. We turn to it again, coming back to earth.

⁹⁵ No traces of such events were found for all the years of excavations in the “Upper City.”

⁹⁶ In any case, the bureaucratic apparatus, as far as epigraphic documents permit us to judge, developed in the Bosphorus only in the first centuries AD.

⁹⁷ Just as in the first centuries AD, located here was the residence of the “governor of the island” (ὁ ἐπὶ τῆς νήσου - νησισάρχης).

As was established earlier, the relatively small in plan building 460 (its dimensions are about 10 x 10 m within) in all probability was two-story. Its gabled (?) roof was covered with tiles. The entrance on the east side was formed as a two-columned portico, the ends of which flanked the protrusions (*antae*) of the north and south walls.⁹⁸ Even with the small height of the stories, considering the thickness of the inter-story floors and height of the roof, the total height of the structure reached no less than 7–8 m. Thus, the building, erected on a strong stone foundation, had the appearance of a kind of tower.

The plan of the building, it must be recognized, was quite unusual. It is not reminiscent of any known type of public building. In any case, this structure had a civic character, though, as was noted, it has certain similarity with two-story residential homes.⁹⁹

Paved areas abutted the east and west of the building, and the main street passed on the north, on the opposite side of which (directly opposite building 460) was a small *templum in antis*. The building was flanked on the south by some monumental structure of unexplained assignment.

And last. The building perished in a terrible fire between 360 and 350 AD. With consideration of the poor preservation of the architectural remains of this time, it is difficult to say reliably that this fire was purely local. But the impression is such. Not in construction 169–169a, nor in the pavements adjacent to the building¹⁰⁰ of the squares and street, nor in the remains of the temple north of it—nowhere were clear traces of fire action noted. We will

⁹⁸ Since the northeast and southeast corners of the structure were destroyed by later pits, it is permissible in principle to think of a prostyle form of facade. However, this idea remains unsubstantiated.

⁹⁹ In distinction from building 460, these homes in residential quarters had a fenced yard in front of them and, in several cases, additional domestic structures in their vicinity.

¹⁰⁰ Besides pavement 209, “some hewn pieces of shell stone that were in the fire burned to pink” (Kuznetsov 2005: 16).

never learn the reason for the catastrophe that destroyed the public building on the acropolis of Phanagoria. It could have been purely domestic. Though it could have been something else. But it does not seem possible to speak of the probability of a total destruction (as happened here twice in the course of the first half of the 5th century BC).¹⁰¹

How in this regard can we not recall another fire on the Phanagoria acropolis that occurred in 63 BC?¹⁰² These two fires are separated by only half a meter of cultural layer and three centuries in the life of the public center in “the capital of the Asian Bosphorans” (Strabo XI: 2: 10).

One way or another, soon after building 460 perished, a new stage of urban development in the history of the acropolis was begun, a distinctive feature of which is the strong orientation of the buildings according to the cardinal points.

BIBLIOGRAPHY

Abramzon, M.G., and V.D. Kuznetsov, (2008), “Dva klada mednykh bosporskikh monet I v. do n.e. iz Fanagorii” [Two Hoards of Copper Bosphoran Coins of the 1st Century BC from Phanagoria], *VDI* [Journal of Ancient History], 4: 184–194.

_____, (2010), “Fanagoriiskoe vosstanie 63 g do n.e.” [The Phanagorian Uprising of 63 BC], *VDI* [Journal of Ancient History], 1: 59–85.

_____, (2011), “Novye dannye o Fanagoriiskom vosstanii 63 g. do n.e.” [New Data on the Phanagorian Uprising of 63 BC], *VDI* [Journal of Ancient History], 2: 64–94.

_____, (2015), *Monetnye klady vremeni Mitridata VI Eupatora s khory Fanagorii (Fanagoriya 3)* [Monetary Hoards from the

Time of Mithridates VI Eupator from a Rural Area of Phanagoria (Phanagoria 3), Moscow.

Alekseeva, E.M., (1997), *Antichnyi gorod Gorgippiya* [The Ancient City of Gorgippia], Moscow.

Buiskikh, A.V., (2009), “Svod pamyatnikov” [Collection of Monuments]. In *Antichnaya arkhitektura (Iz sobraniya Kerchenskogo istoriko-kul'turnogo zapovednika. Lapidarnaya kollektsiya*, Vol. IV. Bk. 1) [Ancient Architecture (From the Collection of the Kerch Historical-Cultural Preserve, Lapidary Collection)], Kiev, 25–211.

Caskey, I.D., (1910), “The Roofed Gallery on the Walls of Athens” *AJA* [American Journal of Archaeology], XIV/3, 298–309.

Hellmann, M.-C, (2002), “L'Architecture grecque” 1, *Les principes de la construction*, Paris.

Hodge, A.T., (1960), *The Woodwork of Greek Roofs*, Cambridge.

Hoefner, W. von and E.-L. Schwander, (1994), *Haus und Stadt im klassischen Griechenland*, München.

Garbuzov, G.P., and A.A. Zavoykin, (2015), “Sel'skaya territoriya Tamanskogo polostrova posle Spartokidov” [Rural Territory of the Taman Peninsula after the Spartocids], *Drevnosti Bospora* [Antiquity of Bosphorus], 19: 94–134.

Katz, V.I., (2007), “Grecheskie keramicheskie kleima epokhi klassiki i ellinizma (opyt kompleksnogo izucheniya)” [Greek Ceramic Stamps of the Periods of Classic and Hellenism (Experiment in Integrated Study)], *Bosporskie Issledovaniya* [Bosphorus Research], XVIII, Simferopol'-Kerch'.

Kryzhitskii, S.D., (1982), *Zhilye doma antichnykh gorodov Severnogo Prichernomor'ya (VI v. do n.e.–IV v. n.e.)* [Residential

¹⁰¹ Neither materials from the excavations permit thinking in this direction, nor everything we know about the history of the Bosphorus, in the middle of the 4th century BC, reaching a peak in its development and protecting the eastern lands from possible raids

of militant Maeotes (over which the Spartocids “reigned”), provide any basis for this.

¹⁰² About this, see Abramzon and Kuznetsov 2008: 184–194; 2010: 59–85; 2011: 64–94; 2015: 32–36.

Homes of the Ancient Cities of the Northern Black Sea Region (6th Century BC–4th Century AD)], Kiev.

Kuznetsov, V.D., (2010), “Fanagoriya—stolitsa Aziatskogo Bospora” [Phanagoria—Capital of Asian Bosporus], pp. 431–469 in G.M. Bongard-Levin and V.D. Kuznetsov (eds.), *Antichnoe nasledie Kubani I* [The Ancient Heritage of Kuban I], Moscow.

_____, (2011a), “Zametki o kul’turnom sloe Fanagorii (po materialam raskopa ‘Verkhonii gorod’)” [Notes on the Cultural Layer of Phanagoria (Based on Materials from Excavation of the “Upper City”)], In *Grecheskie i varvarskie pamyatniki Severnogo Prichernomor’ya. Opyt metodiki rossiiskikh i ukrainskikh polevykh issledovaniy (Metodika polevykh arkheologicheskikh issledovaniy 4)* [Greek and Barbarian Sites of the Northern Black Sea Region, Experiment in Methods of Russian and Ukrainian Field Research (Methods of Archaeological Field Research 4)], Moscow, 117–130.

_____, (2018), “Oboronitel’nye sooruzheniya Fanagorii” [Fortifications of Phanagoria], *KSIA* [Brief Reports of the Institute of Archaeology], 250: 215–219.

Kuznetsov, V.D., and A.A. Zavoykin, (2010), “O masterskikh fanagoriiskikh yuvelirov (?) vtoroi poloviny VI v. do n.e.” [On Workshops of Phanagorian Jewelers (?) of the Second Half of the 6th Century BC], In *Bospor Kimmeriiskii i varvarskii mir v period antichnosti i srednevekov’ya (Bosporiskie chteniya XI)* [The Cimmerian Bosporus and Barbarian World in Antiquity and the Middle Ages (Bosporus Reading XI)], Kerch’, 256–265.

Levi, E.I., (1985), *Ol’viya. Gorod epokhi elinizma* [Olbia. A City of the Period of Hellenism], Leningrad.

Miller, S.G., (1978), *The Prytaneion, Its Function and Architectural Form*, Berkeley–Los Angeles–London.

Monakhov, S.Yu., A.A. Zavoykin, and E.V. Kuznetsova, (2006), “Keramicheskie komplekxy iz Fanagorii (raskopki 2005 g.)”

[Ceramic Complexes from Phanagoria (Excavations of 2005)], *Antichnyi mir i arkheologiya* [The Ancient World and Archaeology], 12, Saratov, 294–312.

Zavoykin, A.A., (2004), *Fanagoriya vo vtoroi polovine V–nachale IV vv. do n.e. (po materialam “Yuzhnogo goroda”)* (*Drevnosti Bospora, Supplementum I*) [Phanagoria in the Second Half of the 5th–Beginning of the 4th Centuries BC (Based on Materials from the “South City”) (Antiquity of Bosporus, Supplement I)], Moscow.

_____, (2013), *Obrazovanie Bosporskogo gosudarstva. Arkheologiya i khronologiya stanovleniya derzhavy Spartokidov (Bosporiskie Issledovaniya, Supplementum 10)* [Formation of the Bosporan State, Archaeology and Chronology of the Emergence of the Power of the Spartocids (Bosporus Research, Supplement 10)], Simferopol’-Kerch’.

_____, (2017), “Dom 460 na akropole Fanagorii” [Building 460 on the Phanagoria Acropolis], *PIFK* [Journal of Historical, Philological and Cultural Studies], 1: 228–235.

Zavoykin, A.A., and V.D. Kuznetsov. 2011. “Drevneishee obshchestvennoe zdanie v Fanagorii” [The Earliest Public Building in Phanagoria], *PIFK* [Journal of Historical, Philological and Cultural Studies], 4: 188–198.

_____, (2013), “‘Verkhonii gorod’ Fanagorii v 5 v. do n.e. (problemy periodizatsii i urbanistiki)” [The “Upper City” of Phanagoria in the 5th Century BC (Problems of Periodization and Urbanistics)], In *Bospor Kimmeriiskii i varvarskii mir v period antichnosti i srednevekov’ya (Bosporiskie chteniya XIV)* [The Cimmerian Bosporus and Barbarian World in Antiquity and the Middle Ages (Bosporus Reading XIV)], Kerch’ 182–189.

Zavoykin, A.A., and S.Yu. Monakhov, (2012), “Amfornoe gorlo iz Fanagorii i dve serii keramicheskoi tary pozdneklassicheskogo vremeni” [An Amphora Neck

from Phanagoria and Two Series of Ceramic Containers of Late Classic Time], *PIFK* [Journal of Historical, Philological and Cultural Studies], 4: 117–127.

Archival Materials

Kuznetsov, V.D., (2004), *Otchet o rabote Fanagoriiskoi ekspeditsii IA RAN v 2003 g.* (Krasnodarskii krai, Temryukskii raion, pos. Sennoi) [Report on Work of the Phanagoria Expedition of the Institute of Archaeology, Russian Academy of Sciences, in 2003 (Krasnodar Region, Temryuk District, Sennoi Village)], Vols. 1–3, Moscow (Archive of the IA RAS. P-1, No. 28416, Album: No. 28417, 28418).

_____, (2005), *Otchet o rabote Tamanskoi ekspeditsii Instituta arkheologii RAN v Fanagorii v 2004 g.* (Krasnodarskii krai, Temryukskii raion, pos. Sennoi) [Report on Work of the Taman Expedition of the Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences in Phanagoria in 2004 (Krasnodar Region, Temryuk District, Sennoi Village)], Vols. 1–4, Moscow (Archive of the IA RAS. P-1, No. 26296, Album: No. 26297–26299).

_____, (2006), *Otchet o rabote Tamanskoi ekspeditsii Instituta arkheologii RAN v Fanagorii v 2005 g.* (Krasnodarskii krai, Temryukskii raion, pos. Sennoi) [Report on Work of the Taman Expedition of the Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences in Phanagoria in 2004 (Krasnodar Region, Temryuk District, Sennoi Village)], Vols. 1–6, Moscow (Archive of the IA RAS. P-1, No. 26303, Album: No. 26304–26308).

_____, (2007), *Otchet o rabote Tamanskoi ekspeditsii Instituta arkheologii RAN v Fanagorii v 2006 g.* (Krasnodarskii krai, Temryukskii raion, pos. Sennoi) [Report on Work of the Taman Expedition of the Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences in Phanagoria in 2006 (Krasnodar Region, Temryuk District, Sennoi Village)], Vols. 1–4, Moscow (Archive of the IA RAS. P-1, No. 27163, Album: No. 27164–27167).

_____, (2011b), *Otchet o rabote Tamanskoi ekspeditsii Instituta arkheologii RAN v Fanagorii v 2010 g.* (Krasnodarskii krai, Temryukskii raion, pos. Sennoi) [Report on Work of the Taman Expedition of the Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences in Phanagoria in 2010 (Krasnodar Region, Temryuk District, Sennoi Village)], Vols. 1–3, Moscow (Archive of the IA RAN. R-1, No. 39908, Album: No. 39909, 39910).

_____, (2012), *Otchet o rabote Tamanskoi ekspeditsii Instituta arkheologii RAN v Fanagorii v 2011 g.* (Krasnodarskii krai, Temryukskii raion, pos. Sennoi) [Report on Work of the Taman Expedition of the Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences in Phanagoria in 2011 (Krasnodar Region, Temryuk District, Sennoi Village)], Vols. 1–5, Moscow (Archive of the IA RAS. P-1, No. 46673, 46674, Album: No. 46675–46677).

_____, (2013), *Otchet o rabote Fanagoriiskoi ekspeditsii Instituta arkheologii RAN v Fanagorii v 2012 g.* (Krasnodarskii krai, Temryukskii raion, pos. Sennoi) [Report on Work of the Taman Expedition of the Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences in Phanagoria in 2012 (Krasnodar Region, Temryuk District, Sennoi Village)], Vols. 1–6, Moscow (Archive of the IA RAS. P-1, No. 36607, 36608, Album: No. 36609–36612).

_____, (2014) *Otchet o rabote Fanagoriiskoi ekspeditsii Instituta arkheologii RAN v Fanagorii v 2013 g.* (Krasnodarskii krai, Temryukskii raion, pos. Sennoi) [Report on Work of the Taman Expedition of the Institute of Archaeology of the Russian Academy of Sciences in Phanagoria in 2013 (Krasnodar Region, Temryuk District, Sennoi Village)], Vols. 1–6, Moscow (Archive of the IA RAS. P-1, No. 40811, 49812, Album: No. 49813–40816).

KAREN YAYIN İLKELERİ

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (KAREN), Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü tarafından 2015 ve 2016'da yılda bir sayı; 2017'den itibaren Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere, yılda iki sayı olarak yayımlanır.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin yayın dili Türkçedir. Ancak yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde, İngilizce ve Rusça yazılmış "araştırma makalesi", "derleme", "editöre mektup" ve "kitap yorumları" türünden metinler de değerlendirmeye alınır.

Gönderilen makalenin başka bir dergi/kitapta yayımlanmamış ve yayımlanmak üzere başvurulmamış olması gerekmektedir. Ancak daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazılar, *DergiPark* sistemi üzerinden gerekli işlemler yapılarak gönderilmelidir. Yazarlar, *DergiPark* sistemi üzerinden ad ve soyadıyla birlikte akademik unvanı, görev yaptığı kurumu, yazışma ve e-posta adresini, telefon ve varsa faks numaralarını eksiksiz olarak belirtmelidirler. Yazarlar bu sistem üzerinden yazılarının durumunu

ve hakem raporlarını kendilerinin oluşturacağı bir şifre ile görebilirler.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne yayımlanmak üzere gönderilen her makale, yayın kurulu ve editörler tarafından incelenir. Makaleler, yayın kurulunun önerileri doğrultusunda seçilen en az iki hakem tarafından değerlendirilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Ayrıca derginin yayımlanmış sayılarında hakem listesine yer verilmez.

Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir veya yayın kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere yazarlarına gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra *DergiPark* sistemi üzerinden en geç 15 gün içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki bilgiler, görüşler ve değerlendirmeler yazarlara ait olup Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı, Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü'ne devredilmiş sayılır.

Yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

KAREN yazarlardan herhangi bir makale işlem ücreti talep etmemektedir.

Yazarlara Yönerge

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi'ne gönderilecek yazılarda 10 punto (dipnotlarda 8 punto) Sitka Text yazı fontu kullanılmalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda Türk Dil Kurumu Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Makale içerisinde bulunan Helence ya da diğer özel karakterler için New Athena Unicode / Minion Pro Display fontu kullanılmalıdır.

Ana başlıklar hariç, makale içerisinde bulunan ara başlıklarda her kelimenin ilk harfi büyük olmak şartıyla küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır.

Makale özeti 150-300 kelime aralığında olmalı; makalede en az 3, en çok 5 tane anahtar kelimeye yer verilmelidir. Türkçe makalenin özeti Türkçe ve İngilizce; Türkçe haricindeki makalenin özeti ise hem kendi yazım dili ile hem de Türkçe ve İngilizce olmalıdır.

Dipnotlar her sayfanın altında, makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlenecek şekilde verilmelidir. Metinde kullanılan dipnotlar; yazar soyadı, yayın tarihi ve sayfa numarası şeklinde kısaltılarak verilmelidir. Kaynakça bölümü makalenin sonunda yer almalı ve metinde kullanılan kısaltmalar burada açıklanmalıdır.

B. Kaynakça ve Dipnot Gösterimi

• Tek Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Dipnot: Umar, 1992: 127.

Kaynakça: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Dipnot: Watson, 2003: 135.

• İki ya da Daha Fazla Yazarlı Kitaplar

Kaynakça: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Dipnot: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Kaynakça: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dipnot: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Kitap Bölümü/ Edit Edilmiş Kitapta Bölüm

Kaynakça: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. ve Yay. Haz. Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Dipnot: Ágoston, 2017: 152-153.

Kaynakça: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardımanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Dipnot: Köse, 2007: 99-100.

• Tez

Kaynakça: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Selçuklu Köyü Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dipnot: Taylan, 2003: 25.

Kaynakça: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Dipnot: Ada, 2011: 35.

• Makale

Kaynakça: Toksoy, Ahmet (2007), “Celal ed-din Harezmsah’ın Gürcistan’daki Faaliyetleri”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Dipnot: Toksoy, 2007: 142.

Kaynakça: Seyhan, Köksal (2000), “Yunus Emre’nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi.” *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Dipnot: Seyhan, 2000: 242-243.

• Kongre/Sempozyum/Bildiri

Kaynakça: Demir, Muzaffer (2009), “Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler”, *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Dipnot: Demir, 2009: 75-77.

Kaynakça: Özsait, Mehmet (2000), “İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Dipnot: Özsait, 2000: 38.

Kaynakça: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Dipnot: Cunbur, 1995: 46.

• Bir Yazarın Aynı Yılda Yayınlanmış Birden Fazla Yayınına Atıf

Kaynakça: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Dipnot: Tezcan, 2012a: 19.

Kaynakça: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Dipnot: Ballesteros, 2011a: 45.

• Çevirisi Yapılmış Yayınlar

Kaynakça: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Çev. Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Dipnot: King, 2008: 35.

• Gazete

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• Ansiklopedi Maddesi

Kaynakça: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Dipnot: Kallek, 2007: 340.

Elektronik Kaynaklar

• İnternette Yayınlanan Dergide Makale

Kaynakça: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6.43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Dipnot: Botalov, 2007: 44.

Kaynakça: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Dipnot: Polat, 2014: 566.

• Yazarı Belli Olmayan Makale

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• Yazarı ve Tarihi Belli Olmayan Makale

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrieved 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

• Sözlü Kaynak

Kaynakça: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Dipnot: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallıca Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• Film ya da Belgesel

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), The Forger [Film]. Columbia Pictures

• Arşiv Belgesi

Kaynakça: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Kaynakça: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Dipnot: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Kaynakça: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Dipnot: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Kaynakça: The National Archives, Foreign Office

Dipnot: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Kaynakça: TBMM Zabıt Ceridesi

Dipnot: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, İçtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Etik Kurallara Uygunluk

• Yayımlanmak üzere KAREN’e gönderilen çalışmalar daha önce yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.

• Çalışmalarda ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)’un editör ve yazarlar için uluslararası standartları dikkate alınmalıdır.

• Bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelere uygunluk durumu, Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi’nin 4. maddesi, TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği’nin 9. maddesi ve Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi’nin 6. maddesinde yer alan hükümler çerçevesinde değerlendirilmektedir.

• “Etik Kurul Kararı” gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için etik kurul onayı alınmış olmalı ve bu onay çalışmada belirtilerek belgelendirilmelidir.

GUIDELINE OF THE KAREN

Journal of Black Sea Studies (KAREN) was published annually in 2015 and 2016; starting from the year 2017, it publishes scientific studies twice a year, one in June and one in December.

The publishing language of KAREN is Turkish. However, “Articles”, “A Letter to the Editor” and “Compilations” submitted in English and Russian are considered for publication, not to exceed one third of an issue.

In order for any article to be published in KAREN, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.

The papers can be submitted to KAREN through *DergiPark* by becoming a member. The authors are to provide their full names, academic titles, institutions, correspondence and e-mail addresses, phone and fax numbers during submission. Peer-reviewing process can also be followed carrying out membership login from the same page.

Papers submitted to KAREN are first examined by the Editorial Board and then are subject to peer review and sent to at least two independent referees. Peer reviewers are asked to give their opinion on a number of issues pertinent to the scientific and formal aspects of a paper, and to judge the papers on grounds of originality and urgency. The names are kept anonymous and the final decision for publication is sent to the authors within three-month time.

In case one referee report is negative while the other is favourable, the article may be forwarded to a third referee for further evaluation or alternatively the board, based on the contents of the reports may feel confident to make a final decision. The authors are to consider the criticism, suggestions and corrections offered by the referees and by the editorial board. If they disagree, they are entitled to counter present their views and justifications. Final decision rests with the editorial board. Articles which are not accepted for publication are not returned to their authors.

When a manuscript is corrected according to the suggestions of the referees and the editorial board, it has to be re-submitted to KAREN through *DergiPark* system within 15 days. The corrected manuscript can be re-examined by the referees if necessary.

The royalty rights of the accepted articles are considered transferred to the Institute of Black Sea Studies. Any views expressed

in this publication are the views of the authors and are not the views of KAREN.

Quotations from articles including pictures are permitted with full reference to the article.

Article Processing Charges (APC)

KAREN **do not charge authors** an APC.

Instruction for Authors

A. Writing Rules and Principles

The manuscripts should be written in Sitka text format, and the size of the text should be 10 points (the size of the footnotes should be 8 points).

In terms of spelling and punctuation, except for special cases where the paper or the subject requires, Spelling Book of Turkish Language Association should be taken as a basis.

For Hellenic and other special characters, New Athena Unicode/Minion Pro Display point form must be used.

Except from the main titles, only the first letters of each word of headings within the manuscript should be capitalized and written in bold.

At the beginning of the article, there should be an abstract consisting of minimum 150 and maximum 300 words; and 3 to 5 key words. If the manuscript is written in Turkish the abstract will be written in both Turkish and English. If the manuscript is written in another language, the abstract will be in Turkish, English and the language in which the manuscript is written.

The footnotes should be given at the end of the article. References used in the texts are shown as; the author's surname, date of publication and page (and if used figure or plate) number. References to which are cited in the manuscript only should be given place in the References section at the end of the manuscript; and abbreviations which are used in the text must be explained here.

B. Sample Bibliography and Method of Citing References Bibliography

• Book by a Single Author

Bibliography: Umar, Bilge (1992), *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Footnote: Umar, 1992: 127.

Bibliography: Watson, Alaric (2003), *Aurelian and the Third Century*, London and New York: Routledge.

Footnote: Watson, 2003: 135.

• Book by two or More Authors.

Bibliography: Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan (2013), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Footnote: Yıldırım ve Şimşek, 2013: 45-49.

Bibliography: Topaloğlu, Bekir-Yavuz, Y. Şevki-Çelebi, İlyas (1998), *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Footnote: Topaloğlu, vd., 1998: 32.

• Chapter Book/Chapter in an Edited Work

Bibliography: Ágoston, Gabor (2017), "Osmanlı'da Top, Tüfek ve Tabur", *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Trans. and Prepared by Kahraman Şakul), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 147- 168.

Footnote: Ágoston, 2017: 152-153.

Bibliography: Köse, Osman (2007), "Rusların Samsun'u Bombardmanı (1915)", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, II. Kitap, (Ed. Cevdet Yılmaz), Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 96-101.

Footnote: Köse, 2007: 99-100.

• Thesis/Dissertation (MA, PhD)

Bibliography: Taylan, Hasan Hüseyin (2003), *Köy Ailesinde Aile İçi İlişkiler: Seçikli Köyü Örneği*, Unpublished Master's

Thesis, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Footnote: Taylan, 2003: 25.

Bibliography: Ada, Hüsnü (2011), *Osmanlı Devletinin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilâl-ı Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, Unpublished Doctoral Dissertation, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Footnote: Ada, 2011: 35.

• Article

Bibliography: Toksoy, Ahmet (2007), "Celal ed-din Harezmsah'ın Gürcistan'daki Faaliyetleri", *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9/1, 137-150.

Footnote: Toksoy, 2007: 142.

Bibliography: Seyhan, Köksal (2000), "Yunus Emre'nin Bir Şiirinde Şehir Alegorisi." *Türklük Bilgisi Araştırmaları Journal of Turkish Studies*, 24/II, 231 - 280.

Footnote: Seyhan, 2000: 242-243.

• Conference Paper/Congress/Symposium (Published)

Bibliography: Demir, Muzaffer (2009), "Antik Dönemde Bir Doğu Karadeniz Kavmi: Khalybler", *Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, 9-11 Ekim 2008, Giresun, I, 67-85.

Footnote: Demir, 2009: 75-77.

Bibliography: Özsait, Mehmet (2000), "İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi", *Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri (6-8 Kasım 1998, Trabzon)*, Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 35-45.

Footnote: Özsait, 2000: 38.

Bibliography: Cunbur, Müjgân (1995), "Klâsik Edebiyatımızda Nevruz", *Türk Kültüründe Nevruz Uluslararası Bilgi Şöleni Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mart 1995, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 37-51.

Footnote: Cunbur, 1995: 46.

• **Citation for an Author with More than one Cited Publication within the Same Year**

Bibliography: Tezcan, Mehmet (2012a), “İpek Yolu ve XIV. Yüzyıla Kadar İpek Yolu Ticaretinde Trabzon’un Yeri”, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon: Serander Yayınları, 17-48.

Footnote: Tezcan, 2012a: 19.

Bibliography: Ballesteros-Pastor, L. (2011a), “Beyond the Tanais: Tacitus and Quintus Curtus”, *Ancient West and East*, 10, 43-47.

Footnote: Ballesteros, 2011a: 45.

• **Translated Works**

Bibliography: King, Charles (2008), *Karadeniz*, (Trans. by Zülal Kılıç), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Footnote: King, 2008: 35.

• **Newspapers /News**

İkdam, 8 Kasım 1918, No: 7809: 2.

Akyol, Taha (28 Şubat 2005), “Sosyal Bilim Ödülleri”, *Milliyet*: 5.

Başcı, Erdem (26 Mayıs 2015), “Merkez bankası Faiz Ödemelerine Başlıyor” *Haber Türk*: 4.

Panicker, Jobin (17 Temmuz 2014), “The Gunmen Shot Deat at ‘Draw the Prophet Muhammad’ Contest in Texas”, *The Guardian*: 3.

• **Encyclopedia article**

Bibliography: Kallek, Cengiz (2007), “Okka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XXXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 338-339.

Footnote: Kallek, 2007: 340.

Electronic Sources

• **Journal Article Published on the Internet**

Bibliography: Botalov, Sergei G. (2007), “The Asian Migrations of the Alans in the 1st Century AD”, *AWE*, 6, 43-56.

http://poj.peetersleuven.be/content.php?url=issue&journal_code=AWE&issue=0&vol=6 (23.09.2011).

Footnote: Botalov, 2007: 44.

Bibliography: Polat, Süleyman (2014), “Kuyucu Murat Paşa’nın Celali Seferi Finansmanı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/2, 563-603.

http://www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XXIX-2_2014/TIDXXIX-2-2014-08.pdf (12.05.2016).

Footnote: Polat, 2014: 566.

• **Author Indefinite Article**

“Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Önemi”, (14 Nisan 2014). <http://www.dmy.info/ulus-devlet-nedir>.

• **Article without author and date**

“Tonyukuk” (t.y.), Wikipedia. 15 Aralık 2015 tarihinde şu kaynaktan alınmıştır. <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tonyukuk>. “Black Sea” (n.d), in Wikipedia. Retrived 15 October 2015. http://en.wikipedia.org/wiki/Black_Sea.

Oral Source

Bibliography: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

Footnote: Mustafa Acar, Balıkesir/İvrindi-Mallica Köyü 1962, İlkokul, Esnaf.

• **Film or Documentary**

Martin, P. (Producer) & Benson, J. (Director), *The Forger* [Film]. Columbia Pictures

• Archives

Bibliography: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Footnote: Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti (HR). Siyasi Kısım (SYS), 2899/6.

BOA, DH.İ.UM, 81-1/1-19.

Bibliography: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Footnote: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30.0.18.01/1.13/13.5.1.

BCA, 30-18-1-1 / 2-33-12.

Bibliography: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

Footnote: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Katalogu (İSH), 33/75.

Bibliography: The National Archives, Foreign Office

Footnote: The National Archives [TNA], Foreign Office [FO], 371/9132/E.10072.

FO, 371/18373/R2627/228/7.

Bibliography: TBMM Zabıt Ceridesi

Footnote: TBMM Zabıt Ceridesi (ZC), Devre 1, İçtima 4, C. 28, 8 Nisan 1923, 345-356.

ZC, Devre 1, içtima 1, 8 Nisan 1923, 351.

C. Compliance with Ethical Rules

- The papers submitted to KAREN should not already been published or been submitted to another journal.
- Authors should adhere to ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations and COPE (Committee on Publication Ethics)'s international standards for editors and authors.
- Compliance with the principles of scientific research and publication ethics is evaluated within the framework of the provisions of Article 4 of the Inter-University Council Scientific Research and

Publication Ethics Directive, Article 9 of Regulations of the TUBITAK Committee on Research and Publication Ethics and Article 6 of the Higher Education Council Scientific Research and Publication Ethics Directive.

- Ethical committee approval should be obtained for studies on clinical and experimental human and animals requiring “Ethics Committee Decision” and this approval should be stated and documented in the paper.

KAREN

Yıl/Year: 2019 Cilt/Volume: 5 Sayı/Number: 8

- 115** Short Notes on the Prosopography of the Byzantine Theme of Koloneia (Part II)
- 129** MÖ 1. Binyılda Doğu Karadeniz'in Yerel Toplulukları
- 143** Gümüşhane ve Çevresinde Pontus Rum Faaliyetleri
- 153** İki Din Taşıyan İstavriler ve Propaganda
- 175** Trabzon'da Geleneksel Kazaziye Sanatı
- 191** Rus Devlet Teşkilatında Namestniklik Kurumunun Tarihçesi
- 213** A Public Building of the 4th Century BC on the Phanagoria Acropolis